

A PÉNZÜGYI SZEKTOR ELSZÁMOLÁSA*

FAZEKASNÉ KOVÁCS KATALIN—DR. HÜTTL ANTÓNIA

A pénzügystatisztika fogalmát többféleképpen értelmezhetjük. Jelentheti egyrészt a különböző pénzügyi eszközök és kötelezettségek nagyságára és összetételére vonatkozó információk halmazát, másrészt ezen eszközök és kötelezettségek kezelésével foglalkozó szervezetek tevékenységének, gazdálkodásának statisztikai leírását. A pénzügystatisztika kiemelt jelentőségét az a körülmény magyarázza, hogy a fejlett piacgazdaságokban a gazdaságpolitika elsősorban pénzügyi módszerekkel, nevezetesen a jegybank és a kormányzat által kezelt pénzügyi eszközök és kötelezettségek pénzpiaci feltételeinek alakításával, illetve a pénzügyi szervezetek működési paramétereinek szabályozásával befolyásolja a gazdaságot.

A magyar statisztika a múltban elsősorban a pénzügyi eszközök és kötelezettségek nagyságára és összetételére vonatkozó adatokkal dolgozott. Kétségtelen, hogy a fiskális és a monetáris politika alakításához a felhasználók elsősorban ezeket az információkat igénylik.

A nemzeti számlák rendszere felöleli a gazdasági folyamatokat és állapotokat leíró összefüggések sorozatát. A számlákban használt fogalmi és elszámolási szabályok így egyben keretét képezik a pénzügyi eszközök és kötelezettségek állománya és változása statisztikai rendszerezésének is. A pénzügyi eszközöket és forrásokat három számla részletezi.

A *pénzügyi számlák* mutatják, hogy az elszámolási időszakban milyen — a pénzügyi eszközöket és kötelezettségeket érintő — gazdasági műveletek (például értékpapírok vásárlása és értékesítése, hitelnyújtás és betétképzés) történtek az egyes szektorok között. Az *átértékelési számlák* a pénzügyi eszközök értékének azon változását veszik számba, amely részben az általános árszínvonal-változás, részben a pénzügyi eszközök relatív árfolyamának változása miatt következik be. A *vagyommérleg* pedig a szektorok tulajdonában levő pénzügyi eszközök és kötelezettségek állományát mutatja be, és a nyitó- és a zárómérleg közti átmenetet a szektorok között végbement pénzügyi műveletek és az értékváltozások magyarázzák. Mivel a felhasználók szerteágazó igényeit — különösen a monetáris politika alakításához szükséges részletezettségben — lehetetlen egyetlen rendszerbe illesztve kielégíteni, ezért a nemzeti számlák-

* A magyar nemzeti számlákkal foglalkozó sorozat ötödik tanulmánya. A sorozat korábbi tanulmányait lásd: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 6. sz. 469—480. old., 1994. évi 7. sz. 530—546. old., 1994. évi 8—9. sz. 613—624. old., 1994. évi 10. sz. 709—725. old.

ban megjelenő pénzügystatisztikai adatok tulajdonképpen a pénzügyi folyamatok statisztikai megfigyelésének egy lehetséges interpretációja.

A pénzügyi eszközök és kötelezettségek kezelésével foglalkozó gazdasági szervezetek összessége képezi a pénzügyi szektort. Más szóval a pénzügyi szektorba a főtevékenységként pénzügyi szolgáltatásokat nyújtó gazdasági egységek tartoznak. A pénzügyi szolgáltatások a gazdaság pénzellátását segítik, illetve különféle kockázatok pénzügyi fedezetét biztosítják. A nemzeti számlák erőssége, hogy a gazdaságról összefüggő és teljes körű statisztikai leírást adnak. A pénzügyi szektor vonatkozásában ez azt jelenti, hogy

— egyrészt a pénzügyi folyamatokra, eszközökre és kötelezettségekre vonatkozó adatok szervesen illeszkednek a gazdaságról alkotott teljes képbe, tehát a nemzeti számlák a pénzügyi eszközök és kötelezettségek alakulását a termelésből és a jövedelmi folyamatokból vezetik le;

— másrészt a nemzeti számlákban külön megjelennek a pénzügyi tevékenységet folytató gazdasági egységek termelésére, jövedelmeire és azok felhasználására vonatkozó adatok is.

Mint ahogyan azt a témában írt korábbi tanulmányok is jelezték, a magyar nemzeti számlák jelenleg csak a folyó gazdasági műveletek leírására terjednek ki, a magyar statisztika ezek tekintetében tudja — elsősorban az adatforrások korlátai miatt — érvényesíteni a nemzetközileg mérvadó statisztikai követelményeket. Ennek megfelelően a jelen tanulmány is kizárólag a pénzügyi szektor folyó számláival foglalkozik.

A PÉNZÜGYI SZOLGÁLTATÁSOK FAJTÁI STATISZTIKAI NÉZŐPONTBÓL

Az elmúlt években világszerte megfigyelhető a pénzügyi szolgáltatások erőteljes térhódítása. Az erős piaci verseny arra kényszeríti a pénzügyi szolgáltatások kibocsátóit, hogy sokféle, a felhasználók igényei szerint diverzifikált szolgáltatásokat kínáljanak. Statisztikai szempontból a pénzügyi szolgáltatások néhány jellegzetes csoportba sorolhatók:

1. pénzközvetítés,
2. saját számlás értékpapír-kereskedelem,
3. jutalék ellenében végzett szolgáltatások,
4. biztosítási szolgáltatások.

1. A pénzközvetítés. Különböző pénzforrások gyűjtését és azok saját kockázatra történő kölcsönzését jelenti. Klasszikus példája a banki betétgyűjtés és hitelezés, de manapság egyre terjednek a pénzközvetítés különféle egyéb formái is. Statisztikai szempontból a pénzközvetítés azért különleges tevékenység, mert bár vitathatatlanul piaci termelés, de a piacon a szolgáltatás ára közvetlenül nem figyelhető meg. A pénzközvetítők ugyanis nem kérnek külön díjazást a szolgáltatásokért, hanem a díjat a kamatrés — a kapott és a fizetett kamatok különbsége — fedezi. A nehézséget valójában nem is az jelenti, hogyan becsülhető a pénzközvetítői szolgáltatás kibocsátása, hanem az, hogyan lehet ezt az értéket felosztani a szolgáltatást igénybe vevők között.

Legegyszerűbb megoldásként az kínálkozik, hogy a betét- és a hitelállományokra fajlagos szolgáltatási díjat számítsunk, és ennek alapján osszuk fel a pénzközvetítési

díjat az igénybe vevők között. Azonban nyilvánvaló, hogy az igénybe vett szolgáltatás nem arányos a betét- és a hitelállomány nagyságával. Különbséget kell tenni a különböző feltételekkel és különböző kockázattal történő pénzkihelyezések között. Elméleti értelemben a felhasználók annyi pénzközvetítői szolgáltatást vesznek igénybe, amennyivel a pénzközvetítők által felszámított kamat magasabb a nem hitelfelvét útján való pénzszerzés költségeinél, illetve az alternatív befektetési lehetőségek hozamánál, azaz a közgazdaságtan által opportunity cost-nak, az elmulasztott lehetőségek költségének nevezett értéknél. Minden egyes felhasználó más opportunity cost-tal számol. A bankok számára mérvadó pénzszerzési költségnek tekinthetjük például a bankközi kamatlábat vagy a jegybanki repo kamatlábat. A vállalkozások számára valójában a hitelkamatok és a saját kibocsátású kötvények után fizetett kamat különbsége fejezi ki a banki hitelnyújtás esetén igénybe vett szolgáltatás értékét. Magán-személyeknél a pénzmegtakarítások banki elhelyezése esetén elfogyasztott szolgáltatási díjat jól közelíti a piacon vásárolható értékpapírok hozamainak és a banki betétek után fizetett kamatoknak a különbsége. Az értékpapíroknak a betét kamatlábakhoz viszonyított magasabb hozamában ugyan közrejátszik az értékpapírok tartásának nagyobb kockázata is, amely kockázat nem a szolgáltatás igénybevételének, hanem a pénzszerzés árának a részét képezi.

A pénzközvetítési díjak felosztása újra felveti a termelő és a fogyasztó háztartások szétválasztásának problémáját. Az 1993-as SNA éppen a szétválasztás nehézségei miatt javasolja, hogy a tulajdonos háztartásától nem elkülöníthető termelőtevékenységet a háztartási szektorban számoljuk el. Ebből következően nem kell felosztani a hitel- és a betétállományt a vállalkozó és annak háztartása között. Viszont fel kell osztani a hitelek és a betétek után felszámolt pénzközvetítői díjat, hiszen a vállalkozás által fizetett szolgáltatási díj termelőfelhasználást, ezzel szemben a fogyasztó háztartás által fizetett szolgáltatási díj háztartási fogyasztást jelent.

Az eddigiek is érzékeltetik, meglehetősen összetett kérdés a pénzközvetítés költségének felosztása az igénybe vevők között. Ráadásul az egyes szektorok elmulasztott lehetőségeinek költségeire vonatkozó becsléseknek számszerűen konzisztensnek kell lenniük, azaz a nemzetgazdaság szintjén a felhasználók költségeinek — a pénzpiaci egyensúlyi követelmények teljesülése következtében — meg kell egyezniük a pénzközvetítők összes kibocsátásával, vagyis az összes kamatrésszel.

További dilemmát jelent, hogy a referencia kamatlábak többnyire gazdaságpolitikai eszközként is funkcionálnak, és ezért a referencia kamatlábak szintje a monetáris politika céljai szerint változhat. Mivel az üzleti kamatlábak általában késve követik a jegybanki kamatlábak változását, a kettő különbsége, vagyis a pénzközvetítés díja ingadozhat. Ez különösen a rövid távú, negyedéves nemzeti számlák esetén torzíthatja a termelési folyamatokról alkotott összképet. Hasonló megfontolások miatt a Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund — IMF) Nemzetközi fizetési mérleg módszertana nem is javasolja, hogy az export-import szolgáltatások között kimutassuk a külfölddel kapcsolatos pénzközvetítői szolgáltatások becsült értékét, hanem a fizetési mérlegben az a kamatfizetések és a kamatbevételek között mint tulajdonosi jövedelem jelenik meg.

2. *Sajátszámlás-értékpapír kereskedelem.* A nemzeti számlák elszámolási szabályai szerint adott gazdasági egység saját maga számára nyújtott szolgáltatását nem tekint-

jük termelésnek. A szabályt elsősorban nem elméleti megfontolások, hanem az értékelés gyakorlati nehézségei indokolják. A szolgáltatásokra jellemző, hogy egyedi jellegűek, a piaci ár a vevő és az eladó külön megállapodásán alapul, ezért a termelő önmaga számára nyújtott szolgáltatásaihoz szinte lehetetlen objektív piaci árat rendelni. A fiktív árak pedig erősen elbizonytalanítanak a nemzetgazdaság statisztikai megítélését. Ebből következően a saját számlára történő értékpapír-kereskedelem sem jelent termelést, az árnyereséget átértékelési nyereségként, az átértékelési számlán kell kimutatni. Ennek értelmében a bankok saját tőkéjének kihelyezése után sem lehet szolgáltatási díjat becsülni, így az annak megfelelő értéktől a kapott kamatokat meg kell tisztítani ahhoz, hogy a kamatréssel mérhessük a bankok pénzközvetítői szolgáltatásának ellenértékét. (Mivel a pénzügyi intézetekre vonatkozó rendelkezések általában külön szabályozzák a bankok saját tőkéjének és külső forrásainak a viszonyát, ezért igen bonyolult kérdés, hogy az összes kapott kamaton belül valójában mekkora hozam is tulajdonítható a bankok saját tőkéjének.)

3. *Jutalék ellenében végzett szolgáltatások.* Igen sokféle szolgáltatás tartozik ebbe a körbe: ilyen például a jutalék ellenében végzett értékpapír-kereskedelem, a pénzváltás, a pénzügyi tanácsadás, a tőzsdeügynöki tevékenység stb. A pénzügyi vállalkozások jutalék ellenében végzett szolgáltatásainak számbavétele a felszámolt jutalékok szintjén történik. A szolgáltatási díj meghatározása és felosztása azonban jelenlegi adatforrásainkból nehézségekbe ütközik. (E kérdéskört a tanulmány még érinti.)

4. *Biztosítási szolgáltatások.* A biztosítási tevékenység különféle kockázatok megosztásával kapcsolatos szolgáltatások nyújtása. Látszólagos hasonlóságuk ellenére az egyes biztosítási típusok lényegesen eltérő közgazdasági összefüggéseket fejeznek ki, és ezeknek a nemzeti számlákban különböző gazdasági műveletek felelnek meg. A statisztikai elszámolás megkülönbözteti

- a kötelező társadalombiztosítást,
- a munkaadók által működtetett nem alapszerű biztosítási rendszereket,
- a magán rendszerű társadalombiztosítást,
- a nem élet- (vagyon-, kár- stb.) biztosítást,
- az életbiztosítást,
- a magán nyugdíjalapokat,
- a viszontbiztosítást.

A kötelező társadalombiztosítás és a munkaadók által működtetett nem alapszerű biztosítások közös statisztikai jellemzője, hogy

— a szolgáltatásokért külön díjat nem kell elszámolni, a kötelező társadalombiztosítás által nyújtott szolgáltatás költségszinten értékelve — azaz a társadalombiztosítás igazgatásában alkalmazottak munkavállalói jövedelme, az ott használt állóeszközök értékcsökkenése és a termelőfelhasználásba tartozó költségek szintjén — a kormányzati szolgáltatások között jelenik meg, és ez a közösségi fogyasztásban kerül felhasználásra, a munkaadók által nyújtott biztosítási szolgáltatások költségei pedig a munkaadó termelőfelhasználásának részét képezik;

— a kötelező társadalombiztosítási díjakból képzett alapok nem a biztosított háztartások megtakarításait jelentik, hanem azok állományát és annak alakulását az államháztartási szektorban mutatjuk ki (a nem alapszerű biztosítási rendszereknél értelemszerűen nem képződik külön alap).¹

¹ A kötelező társadalombiztosítás és a munkaadók nem alapszerű biztosításának részletes elszámolását *Bede Kovács István* tanulmánya ismerteti. (Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 7. sz. 530—546. old.)

A felsorolt többi, ún. magánbiztosítást a pénzintézeti szektorban számoljuk el. A magánbiztosítási szolgáltatásokra jellemző, hogy azokat a biztosító intézetek üzleti alapon nyújtják, de a biztosítási díjon felül a szolgáltatásért külön díjat explicit módon nem számolnak fel. Hasonlóképpen jellemző a magánbiztosításokra, hogy a biztosítók különféle tartalékalapokat képeznek, ezen összegeket befektetik, és a befektetésekből hozamot realizálnak. Ezért és a piaci versenyből következően a biztosítási díjban implicit módon felszámolt szolgáltatási díjakat alacsonyabban kalkulálják, hiszen jövedelmezőségi számításaikban figyelembe veszik a befektetések várható hozamát is. Fontos sajátossága a nyugdíj- és életbiztosításoknak, hogy a matematikai tartalékok növekedése közgazdasági értelemben a háztartások megtakarításait jelenti, ezért a fizetett biztosítási díjaknak ezen részét nem a biztosítók jövedelme között kell elszámolni. Mivel azonban a biztosítók pénzügyileg realizált bevétele ezt az összeget is magában foglalja, ezt az összeget a fizetett díjból le kell vonni. A biztosítási szolgáltatások ellenértékét tehát a következő összefüggés alapján lehet megbecsülni:

- + összes kapott biztosítási díj
- + a biztosítási tartalékok befektetéséből származó hozam
- fizetett kártérítések
- matematikai tartalékalapok, illetve nyugdíjalapok növekedése.

A szolgáltatás felhasználását a szolgáltatást igénybe vevő szektorok között fel kell osztani. A vállalati szektorban és az államháztartási szektorban ez az összeg termelőfelhasználást, a háztartások esetén végső fogyasztást jelent. (A beruházások után fizetett biztosításhoz tartozó szolgáltatási díj a beruházási költségek részeként állóeszköz-felhalmozásként jelenik meg, de ezeknek a biztosítási szolgáltatásokból történő leválasztására számszerű becslések megbízhatóan aligha készíthetők.)

A tartalékalapok szerepe meghatározó a magán rendszerű társadalombiztosítások, az élet- és nyugdíjbiztosítások esetén, a nem életbiztosításoknál csak a meg nem szolgáltat (azaz előre fizetett) biztosítási díjak és a függő károk tartaléka jelenik meg.

Mint ahogyan azt már említettük, az élet- és nyugdíjbiztosítások (matematikai) tartalékalapjai valójában a biztosítottak pénzeszközei, lényegében alternatív befektetési formát jelentenek a banki betétképzés vagy különféle egyéb értékpapírok beszerzéséhez képest. Ezért a tartalékalapok növelésére történő befizetések nem tekinthetők a biztosítóintézetek jövedelmének, hanem azt a háztartások megtakarításai között kell kimutatni. A magán rendszerű társadalombiztosítások esetén azonban más a helyzet. Ezek az alapok társadalombiztosítási jellegűek, vagyis a biztosított háztartások szintjén nincs közvetlen kapcsolat a befizetések és a kapott juttatások között, ezért a képződő matematikai tartalékokat a biztosítóintézetek és nem a háztartások megtakarításának tekintjük.

A folyó jövedelemelosztási számlákon számoljuk el a biztosítási díjak és kártérítések összegét, eredményszemléletben. Vagyis az adott elszámolási időszak kockázatát fedező díjakat és az időszak alatt káreseményekre kifizetett kártérítéseket mutatjuk ki és nem a pénzforgalmi szemléletű tényleges fizetéseket, illetve az esedékes fizetéseket. Az eredményszemléletű és a tényleges fizetések összege közti különbség valójában rövid távú hitelnyújtást jelent, és ez a pénzügyi számlán jelenik meg mint a biztosított szektorok hitelezései és a biztosítóintézetek tartozásai.

Mivel a vagyon- és kárbiztosításoknál a kockázat nagyságát a biztosításban részt vevők teljes körére értelmezik, és a biztosítási díjakat ennek alapján állapítják meg, ezért az egyes szektorok vonatkozásában a fizetett nettó díjak és a kártérítések eredményszemléletű összege nem feltétlenül egyenlíti ki egymást. A nettó biztosítási díjak és a kártérítések összegét a másodlagos jövedelemelosztási számlán számoljuk el. Az életbiztosítások esetén a másodlagos jövedelemelosztási számlán a nettó (a szolgáltatás értéke nélkül vett) biztosítási díjakat és a kártérítéseket nem mutatjuk ki, hanem ezek egyenlege közvetlenül jelenik meg a háztartások megtakarításában. A nyugdíjalapok esetén azonban az 1993-as SNA más megoldást javasol. Mivel a nyugdíjak igen jelentős jövedelmi forrást jelentenek (különösen akkor, ha a háztartások elszámolását részletes alszektorokra bontva állítjuk össze), ezért a nyugdíjalapokba történő befizetéseket és a kifizetett nyugdíjakat a jövedelemelosztási számlán ki kell mutatni. A befizetéseknek azon részét, amely a nyugdíjalapok növekedését jelenti, korrigálni kell a megtakarítások kimutatása előtt. Ez a jövedelmek felhasználása számlán külön tételben, „a háztartások megtakarításainak változása a nyugdíjalapokba történő befizetések következtében” tételben jelenik meg mint a biztosítóintézetek átutalása a háztartásoknak.

A viszontbiztosítások tulajdonképpen a pénzügyi szektoron belüli műveletek, így ezek az elszámolási műveletek a szektor szintjén kiegyenlítik egymást. A nemzeti számlákban a viszontbiztosítás a direkt biztosítási műveletekkel együtt jelenik meg, kivételt képez, ha egy belföldi és egy külföldi biztosítóintézet áll kapcsolatban egymással. Ebben az esetben is egyszerűsített elszámolási eljárást lehet alkalmazni az 1993-as SNA ajánlása szerint: a belföldi viszontbiztosító és a külföldi direkt biztosító közti folyó átutalások egyenlegét exportszolgáltatásnak, a külföldi viszontbiztosító és a belföldi direkt biztosító közti műveletek egyenlegét importnak kell kimutatni.

A PÉNZÜGYI SZEKTOR ELSZÁMOLÁSA A MAGYAR NEMZETI SZÁMLÁKBAN

A magyar nemzeti számlákban 1992-ig a bankok, a biztosítók és az egyéb pénzügyi szervezetek teljesítményét — a kormányzat intézményeihez hasonlóan — költség szinten számoltuk el. A kibocsátás értékét tehát a pénzügyi szervezetek termelőfelhasználásának, az alkalmazottak munkavállalói jövedelmének és az értékcsökkenésnek az összege adta, és ezt a jövedelmek felhasználása számlán a közösségi fogyasztás részeként számoltuk el. Ez az értékelési módszer a nyolcvanas évek végéig megfelelt az akkori pénzügyi mechanizmusnak, amelyben a pénzügyi szolgáltatások nyújtására monopolizált intézmények szakosodtak, és a szolgáltatások árai jórészt központi kormányzati döntéseken alapultak.

A módszertani változtatást több körülmény sürgette. Ezek közül is kiemelendő, hogy a költség szintű értékelés egyre jobban torzítja az utóbbi években dinamikus növekedő pénzügyi szolgáltatások súlyát, hozzájárulását a nemzetgazdasági teljesítményekhez, másrészt ezt a módszertani váltást célszerű egybekapcsolni a magyar nemzeti számlák módszertanának átfogó megújításával. A változtatás szükségességét azért is hangsúlyozzuk, mivel az előzőkből is kitűnik, hogy a pénzügyi vállalatok kibocsátásának és a pénzügyi szolgáltatások igénybevételeinek statisztikai elszámolása a nemzetgazdasági elszámolások egyik legvitatottabb területe. Ezt részben elméleti

problémák, részben elszámolástechnikai nehézségek és a kellően részletes adatforrások hiánya magyarázza.

A PÉNZÜGYI SEKTOR HATÁRAI

A pénzügyi szektorhoz tartoznak a főtevékenységük alapján a Pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai nemzetgazdasági ágba sorolt gazdasági szervezetek. Ezek a szervezetek pénzközvetítéssel, értékpapírokkal való kereskedéssel foglalkoznak, különböző események pénzügyi kockázatát vállalják. Eltérően korábbi gyakorlatunktól, a pénzügyi vállalatokat nem a vállalati szektor részeként, hanem a nemzetgazdaság önálló szektoraként kezeljük. Mint a korábbiakban már említettük, a pénzügyi tevékenységek kiemelt megfigyelését elsősorban a pénzfolyamatoknak a reálgazdaságra gyakorolt szabályozó hatása indokolja.

A pénzügyi szektor a következő típusú szervezeteket fogja át:

jegybank,
kereskedelmi bankok és szakosított pénzügyintézetek,
értékpapír-forgalmazók,
főtevékenység alapján pénzügyi ágazatba sorolt egyéb szervezetek,
egyéb speciális szervezetek (Állami Fejlesztési Intézet — ÁFI, Pénzügyintézeti Központ — PK),
biztosítóintézetek és biztosítási brókerek.

A pénzügyi szektor termelésének tekintjük a felsorolt szervezetek összes tevékenységét, vagyis a pénzközvetítést, az egyéb pénzügyi tevékenységeket és az ezekhez kapcsolódó kiegészítő szolgáltatásokat, a biztosítási szolgáltatásokat és azok kiegészítő tevékenységeit, valamint a pénzügyi ágazatba sorolt szervezetek nem pénzügyi tevékenységeit is. Ugyanakkor nem értelmezzük a pénzügyi szektor tevékenysége részeként a pénzügyi szektoron kívül működő gazdasági szervezetekben végzett másodlagos pénzügyi tevékenységeket.

1. Jegybank. A jegybank minden országban többféle tevékenységet végez: feladata a pénzügyintézetek működésének szabályozása, az ország arany- és nemzetközifizetőeszköz-tartalékainak kezelése, valamint a nemzeti valuta kibocsátása. (Több országban a bankfelügyeletet is a jegybank látja el.) Amennyiben valamennyi tevékenységet egyetlen szervezeti egység végzi, a nemzeti számlákban azt a pénzügyi szektorban mutatják ki. Ha bizonyos tevékenységeket — például a bankfelügyeletet vagy a pénzkibocsátást — szorosan a kormányzati szektorba sorolt intézmények folytatják, úgy ezeket a kormányzati szektor részeként kell elszámolni. A magyar nemzeti számlákban a Magyar Nemzeti Bank tevékenységének egészét a pénzügyi szektoron belül számoljuk el. A jegybank által végzett pénzközvetítői tevékenységet a kereskedelmi bankoknál alkalmazott módszer szerint határozzuk meg.

2. Kereskedelmi bankok és szakosított pénzügyintézetek (a pénzközvetítő szervezetek tevékenysége). Az 1993-as SNA megállapítja, hogy a pénzügyi vállalatok kibocsátásának az azt igénybe vevők közti felosztásához igen nehéz olyan becslési módszert kialakítani, amely közgazdasági szempontból is elfogadható és egyben számszerű adatokkal is kellően alátámasztható. Ezért két alternatívát enged meg a pénzközvetítői tevékenység elszámolásában aszerint, hogy annak felhasználását felosztjuk-e a

szolgáltatást igénybe vevők között, vagy sem. Amennyiben a pénzközvetítés felhasználását egy összegben a termelőfelhasználásban számoljuk el, úgy tulajdonképpen azzal a feltevessel élünk, hogy a pénzközvetítés a gazdasági tevékenységek egészét segíti. Az 1992-től alkalmazott új módszertan kialakításánál — mérlegelve a rendelkezésre álló alapinformációk szükségességét és minőségi korlátait is — az egyszerűbb megoldás mellett döntöttünk. Ezért az 1992. évi elszámolásokban alkalmazott metódikát átmeneti megoldásnak, a további fejlesztési munka első lépésének tekinthetjük.

1992-től a pénzközvetítés kibocsátása a pénzközvetítők által kapott és fizetett kamatok különbsége, azaz a kamatrés. A kimutatott kamatrés tartalmazza a kamatokból nem leválasztható jutalékokat is. A kamatrésen mért kibocsátásba nem számít be a pénzügyi intézetek saját tőkéjének befektetéséből származó kamatbevétel. Ez tulajdonosi jövedelem. Rendkívül nagy nehézséget jelentene azonban a saját és a kölcsönből származó forrásokon keletkezett kamatok elhatárolása. Ugyanakkor vélelmezhető, hogy a hazai pénzközvetítők saját tőkéjének kamatai átmenetileg még elhanyagolhatók. Így eltekintünk ettől a korrekciótól.

A kamatrést nem osztjuk fel közvetlenül a szolgáltatást igénybe vevőkre, hanem termelőfelhasználásként — egy képzett szektorban — egy összegben levonjuk a nemzetgazdaság összesen adatából. Ez a viszonylag egyszerű módszer megfelel az 1993-as SNA által második helyen javasolt megoldásnak. Ezzel a módszerrel azonban aláértékeljük a GDP kimutatott szintjét, mivel így termelőfelhasználásként számoljuk el a háztartások és a külföld által igénybe vett pénzközvetítői szolgáltatásokat is, amelyek tulajdonképpen a végső fogyasztás részét képezik. Az államháztartás kibocsátását kifejező költségek között nem jelenik meg a pénzközvetítési szolgáltatás díja. Ugyanakkor a módszer előnye, hogy az ágazati hozzáadottérték-arányokat tekintve a pénzügyi szektor súlya reálisan mérhető a gazdaságban. (Az új módszertan részletesebb ismertetésére és a módszertani váltás számszerű hatásainak bemutatására a későbbiekben visszatérünk.)

3. Az értékpapír-forgalmazók termelése. Mint említettük, a saját tőke befektetését, a tulajdonos ezzel kapcsolatos tevékenységét a nemzeti számlákban nem tekintjük termelésnek. Ennek megfelelően az értékpapír-kereskedők saját számlára történő üzletkötései sem minősülnek termelésnek. Tekintettel adatforrásaink korlátaira, a kibocsátás meghatározásánál itt a következő feltételezésekkel élünk:

— abban az esetben, ha egy pénzügyi vállalat másodlagos tevékenységként foglalkozik saját számlás értékpapír-kereskedelemmel, úgy azt nem tekintjük termelésnek, az ezzel kapcsolatban felmerülő költségeket a főtevékenység költségei között számoljuk el;

— a saját számlás értékpapír-kereskedelemre szakosodott bróker cégek főtevékenységének egészét nem tekintjük termelésnek, a bizományosként végzett tevékenységek kibocsátásával (jutalékával) szemben a teljes szakágazat költségei állnak; a saját számlás műveletekből keletkező bevételi többletet nem jövedelemként, hanem átértékelési nyereségként kezeljük, ennek következtében az értékpapír-kereskedőknek a nemzeti számlákban kimutatott rendelkezésre álló jövedelme jelentősen eltérhet (általában alacsonyabb) a számviteli szabályok szerint összeállított pénzügyi beszámolók hasonló jövedelemtételétől;

— a megbízásból végzett értékpapír-kereskedelem kibocsátása a jutalékok szintjén kerül meghatározásra.

4. Az egyéb (kiegészítő) pénzügyi tevékenységek. A kiegészítő pénzügyi szolgáltatásokért a pénzügyi vállalatok külön díjat számítanak fel. Kibocsátásukat ezek a díjak

(jutalékok, költségterítések) fejezik ki. Termelésük felosztását a vállalati szektor vonatkozásában a számvitelből származó adatok, a többi szektor esetében külön feltevések alapján kellene megbecsülni. A problémát az jelenti, hogy a rendelkezésre álló adatforrásokból a pénzügyi szektor egészére is nehézséget jelent a jutalékok meghatározása. (Az adatforrások értelmezési problémáira még visszatérünk.) Megbízható adatforrások csak a vállalatok által fizetett — termelőfelhasználásként elszámolandó — jutalékokra állnak rendelkezésre. Azzal a feltevéssel élünk, hogy a jutalék ellenében végzett pénzügyi szolgáltatások kibocsátásának fennmaradó hányada a végső felhasználás részét képezi. Azonban ezt nem osztjuk fel a végső felhasználó szektorokra (lakosság, államháztartás, külföld), hanem külön kimutatjuk elszámolásainkban mint szektorokra fel nem osztott végső felhasználást. Ebben az esetben például a lakosság fogyasztása a valóságosnál alacsonyabb, így megtakarítása magasabb lesz, ezzel szemben egy képzett szektor fogyasztása és negatív megtakarítása áll. Ez az átmeneti megoldás kismértékben torzítja az egyes szektorok jövedelmi, pénzügyi számláit.

5. *Speciális feladatokat ellátó pénzügyintézetek.* Ide tartozik az állami beruházások finanszírozását végző Állami Fejlesztési Intézet vagy a Pénzügyintézeti Központ. Ezekkel kapcsolatban lényeges kérdés azt eldönteni, hogy melyek azok a pénzügyi tevékenységet végző intézmények, amelyek lényegében kormányzati funkciókat látnak el, és ezért a kormányzati szektorba tartoznak. Ezek kibocsátását költség szinten kell értékelni. A magyar számlák felülvizsgálatának következő szakaszában kerül sor arra, hogy tételesen megvizsgáljuk a gazdasági szervezetek általános szabálytól eltérő, egyedi osztályozási, besorolási kérdéseit.

6. *Biztosítási szolgáltatások.* A pénzügyi szektorban elszámolandó magánbiztosítási tevékenységek közül ma Magyarországon az életbiztosítások, valamint a vagyonszámítások nagyságrendje akkora, hogy azokra vonatkozóan a nemzeti számlákban érdemes külön becsléseket végezni. Mint arról már szó volt, a biztosítási tevékenység sajátossága, hogy a díjfizetés és a kárigény esedékessége közötti időszakban jelentős tartalékok képződnek, melyeket a biztosítók befektetnek. Az így megszerzett tulajdonosi jövedelem — levonva a biztosítók saját tőkéjének hozamát — a biztosítottak jövedelmét képezi, amely tulajdonképpen a biztosítási díj részének tekinthető. A nemzeti számlák értelmezésében a biztosítók által kezelt életbiztosítási tartalék nem kerül a biztosítók tulajdonába, az a biztosítottak (háztartások) pénzügyi eszközeinek részét jelenti, azok pénzügyi és vagyonszámláján szerepel.

A kibocsátást eredményes szemléletben számoljuk el. A díjbevételek esetében ez azt jelenti, hogy az időszak során ténylegesen befizetett díjakat korrigáljuk a meg nem szolgáltat díjak tartalékával, vagyis a következő időszak kockázatvállalásait fedező előrefizetésekkel. Hasonló módon a kártérítés az elszámolási időszakban bekövetkezett káresemények miatti követeléseken túl a kintlevő követelésekre, az ún. függő károokra képzett, valamint a káringadozások miatt szükséges tartalékok változásait is magában foglalja. A biztosítási tevékenység kibocsátását — külön az élet- és az egyéb személy-, vagyonszámítások esetében — az 1993-as SNA ajánlásai szerint a következő tételek eredőjeként határozzuk meg:

- + biztosítási díjbevételek (korrigálva előre fizetett díjakkal)
- + tartalékok befektetéséből származó jövedelem

- kárkifizetések
- életbiztosítási tartalékok változásai.

Nyitott kérdés még a biztosítási szolgáltatások elszámolásában a pénzügyi szektor és a külföld kapcsolata, valamint a viszontbiztosítások kezelése. Az 1992. évi adatok szerint — a viszontbiztosítások nélkül — a devizában kimutatott biztosítási díjak és kártérítések összege egyelőre nem számottevő (0,8 és 1,0 milliárd forint). Az összes biztosítástechnikai bevételből a devizákban kimutatott bevételek 12 százalékot, a ráfordításokból 11 százalékot tesznek ki, meghatározóan a viszontbiztosításokkal összefüggésben.

7. *Másodlagos, nem pénzügyi tevékenységek elszámolása.* A pénzügyi szektorban végzett nem pénzügyi tevékenységeket a pénzügyi szektorban számoljuk el. A kibocsátás és a hozzáadott érték ágazati összetételének statisztikájában a nem pénzügyi termelést valójában a tevékenységnek megfelelő szakágazatban kellene elszámolni. A nem pénzügyi tevékenységek elhatárolásának nehézségei — elsősorban a költségek vonatkozásában — azonban lehetetlenné teszik azt, hogy a szétválasztást megbízható módon elvégezhessük. A kibocsátást ezekre a tevékenységekre a nem pénzügyi szektorba sorolt vállalkozásokkal azonos módszer szerint becsüljük. A jövedelmi folyamatok elszámolása — kivéve a már említett speciális megoldásokat — szintén megegyezik a vállalatokra általában alkalmazott megoldásokkal. A nem pénzügyi tevékenységek (OTP használatlaks-értékesítés, pénzügyi szektorban szervezett szerencsejáték) felosztása esetében vélelmezhető a lakossági igénybevétel, így azok a háztartások vásárolt fogyasztásában jelennek meg.

AZ ÚJ ELSZÁMOLÁSI MÓDSZEREK AZ ADATOK TÜKRÉBEN

A következőkben részletesebben mutatjuk be a statisztikai számítások során alkalmazott megoldásokat. A módszertani váltás számszerűsített hatásait az 1991. évi adatok alapján értékeljük, amelyekből mindkét módszer szerint elkészültek a számítások, külön a bankok és egyéb pénzügyi szervezetek, valamint a biztosítók körére. Végül közöljük a pénzügyi szektor egészére a termelés és a jövedelemelosztás 1991. évi összefoglaló mutatóit.²

1. Pénzügyi vállalatok (biztosítóintézetek nélkül) elszámolása

A pénzügyi vállalatok kibocsátást három tételből becsüljük: a pénzközvetítők kamatréséből, az egyéb pénzügyi szolgáltatások felszámított jutalékából és a pénzügyi vállalatok nem pénzügyi tevékenységének bevételéből.

A kamatok becslésénél a különböző adatforrások közti inkonzisztencia okozott nehézséget. A pénzforgalmi és egyéb jutalékok, költségtérítések esetében szakértői

² A jövedelemelosztás módszertanát e tanulmány keretében a pénzügyi szektor elszámolásának speciális megoldásaira összpontosítva tárgyaljuk. Az elosztás itt nem részletezett módszerei megegyeznek a vállalati szektor jövedelemelosztását bemutató tanulmányban leírtakkal. (Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 8—9. sz. 613—624. old.) Az elosztásban alkalmazott fogalmak azonosítását segítő a következőkben a gazdasági műveletek mellett feltüntetjük az SNA szerinti osztályozás kódjait. Az osztályozás a háztartások elszámolásának kérdéseiről szóló tanulmány (lásd: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 7. sz. 530—546. old.) végén található meg.

becslésekre is kényszerültünk tekintettel arra, hogy egyedül a vállalati szektor által fizetett jutalékok találhatók meg az adatforrásokban közvetlenül. Súlyosabb gondot a számítások során a realizált árnyereségek, árveszteségek és árfolyam-különbözetek, valamint a jutalékok szétválasztása okozott. A jutalék ugyanis a kibocsátás, az adott évi teljesítmény kifejezője, ugyanakkor az árfolyamváltozások nem részei a termelésnek, hanem csak az átértékelési számlán jelennek meg. Figyelembe véve a kibocsátás felosztásáról az előzőkben leírtakat, a régi és az új metodika szerint a pénzügyi vállalatok (biztosítók nélkül) 1991. évi kibocsátása és hozzáadott értéke (milliárd forint) a következőképpen alakul:

Régi módszer szerint		Új módszer szerint	
Összes költség	74	Pénzközvetítés kamatrése	108
		Egyéb pénzügyi szolgáltatások jutaléka	105
		Nem pénzügyi tevékenység kibocsátása	15
<hr/>		<hr/>	
<i>Kibocsátás</i>	74	<i>Kibocsátás</i>	228
Folyó termelőfelhasználás (pénzügyi szektorban)	39	Folyó termelőfelhasználás (pénzügyi szektorban)	43
<hr/>		<hr/>	
<i>Hozzáadott érték</i>	35	<i>Hozzáadott érték</i>	185

A pénzügyi szektor kibocsátása (milliárd forint) az igénybe vevő szektorok között a következőképpen oszlik meg:

	Régi módszer szerint	Új módszer szerint
<i>Termelőfelhasználás összesen</i>	—	149
Ebből:		
pénzközvetítés szolgáltatási díja (képzett szektor termelőfelhasználása)	—	108
ágazatok folyó termelőfelhasználása	—	41
<hr/>		
<i>Végso fogyasztás összesen</i>	74	79
Ebből:		
közösségi fogyasztás	74	—
háztartások fogyasztása	—	15
egyéb pénzügyi szolgáltatások fel nem osztott fogyasztása	—	64
<hr/>		
<i>Kibocsátás összesen</i>	74	228

Összességében az 1991. évi hozzáadott érték, illetve az ebből számított bruttó hazai termék a régi módszertan szerintihez képest a következők szerint változik.

Az 1991. évi hozzáadott érték

Megnevezés	Pénzügyi	Vállalati	Képzett	Összesen
	szektor			
Kibocsátás	+154	—	—	+154
Folyó termelőfelhasználás	+4	+41	+108	+153
Hozzáadott érték	+150	-41	-108	+1

Mint arról már szó volt, a pénzközvetítés értékét nem osztjuk fel az azt igénybe vevő szektorok és ágazatok között, hanem egy képzett szektorban termelőfelhasználásnak számoljuk el. A pénzügyi szektor jövedelmeinek elszámolásánál ennek megfelelően a tulajdonosi jövedelmek között (D.4) a teljes —szolgáltatási díjat is tartalmazó — kamat jelenik meg. A jövedelemelosztásban ezáltal keletkezett inkonzisztencia (az adott és a kapott kamatok összege eltér egymástól) újabb — a kamatrés összegének megfelelő — korrekciót igényel. A módosítást a pénzügyi szektorban és a képzett szektorban is elvégezzük az elsődleges jövedelmek elosztása számlán. Ezzel egyúttal a képzett szektorban kimutatott termelőfelhasználás miatti negatív hozzáadott érték is ellentételeződik az elsődleges jövedelem (B.5) kimutatását megelőzően.

A pénzközvetítés elszámolása a jövedelemelosztásban

Megnevezés	Pénzköz-	A gazda-	Képzett	Összesen
	vetítők	ság többi		
	szektora			
P.1 Kibocsátás	108	—	—	108
P.2 Folyó termelőfelhasználás	—	—	108	108
B.1 Hozzáadott érték	108	—	-108	—
B.2 Működési eredmény	108	—	-108	—
D.4 Tulajdonosi jövedelmek:				
kapott kamatok	598	-598	—	—
fizetett kamatok	-490	+490	—	—
pénzközvetítés szolgáltatási díja	-108	—	+108	—
B.5 Elsődleges jövedelem	108	-108	—	—

Az új — átmenetinek tekintett — módszertan bevezetése módosítja a pénzügyi szektor és általában az ágazatok, szektorok hozzáadott értékének a szintjét, valamint a felhasználás szerkezetét. A kérdés jelentőségét igazolja, hogy míg a költségintű elszámolás szerint az 1991. évi alapáron mért *összes kibocsátásból* a pénzügyi szektor részesedése 1,7 százalék volt, ez az új módszer szerint 4,3 százalékra módosult. A *hozzáadott értékből* a pénzügyi szektor súlya a módszertani váltás hatására 2 százalékról 7,8 százalékra növekedett. Abból következően, hogy a pénzközvetítés szolgáltatási díját külön soron számoljuk el, az ágazatok alapáron mért hozzáadott értékének összege nagyobb, mint a bruttó hazai termék alapáras értéke.

Az új módszer szerint a pénzügyi szolgáltatások súlya a végső fogyasztásban 4,5 százalékról 4 százalékra csökkent. Míg azonban a múltban a pénzügyi szolgáltatás a közösségi fogyasztásban jelent meg, annak közel 30 százalékát ez a tétel tette ki, az új módszer szerint a pénzügyi szolgáltatások nem képezik a közösségi fogyasztás részét. Kétségtelen, hogy a jelenlegi megoldásnak hátránya az, hogy a pénzügyi szolgáltatásoknak közel 80 százalékát az igénybe vevő szektorokra fel nem osztott fogyasztásként kényszerülünk kimutatni. Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a módszer finomítása — különösen a jutalékok vonatkozásában — az adatforrásoktól függ.

2. A biztosítási szolgáltatások

A biztosítási szolgáltatások kibocsátásának becslésekor a díjbevételekben figyelmen kívül hagyjuk a kármegtérítésekből származó bevételeket. Ez utóbbival összhangban a fizetett kártérítéseket sem csökkentjük a megtérülésekkel. A biztosítási díjakat és kártérítéseket eredményszemléletben számoljuk el. Ez a kártérítések esetében annyit jelent, hogy az adott időszak tényleges kárigényein kívül a biztosítottaknál jelentkező esedékes követeléseket is figyelembe vesszük. A biztosítók várható szerződéses kötelezettségeik fedezetére speciális tartalékokat képeznek. A tartalékok közül a matematikai és a függő károk tartaléka érdemel említést. A matematikai tartalék magában foglalja mindazon biztosítások alapján képzett tartalékokat, amelyeket biztosításmatematikai tartalékszámítási elv alapján kell elszámolni. A matematikai tartalékból az életbiztosítási díjtartalék tárgyévi állományváltozását az életbiztosításnál vesszük figyelembe. Szintén az életbiztosításnál számoljuk el a gépjármű-felelősségi járadéktartalékokat. A függőkárok tartalékainak változását pedig az egyéb személy- és vagyonsbiztosításoknál mutatjuk ki. A biztosítók által fizetett kártérítéseket korigáljuk a tartalékok állományváltozásával. A személy- és vagyonsbiztosítások tartalékainak változását a vállalatok és a háztartások szektora között a tényleges díjbevételek arányában osztjuk fel.

A biztosítástechnikai tartalékok befektetéséből származó és a biztosítottakat megillető tulajdonosi jövedelmek befolyásolják a díjak megállapítását. Így a tényleges biztosítási díjak mellett a tulajdonosi jövedelmet (D.4) is számba vesszük a kibocsátás mérésénél.

A jövedelemelosztásban a tulajdonosi jövedelmeket tulajdonból származó jövedelem jogcímen (D.45), a biztosítók átadják a biztosítottaknak, akiktől az díjbevételeként (a tényleges díjakon felül) kerül vissza a biztosítókhoz. A tulajdonosi jövedelmet megosztjuk az élet- és egyéb biztosítások között, a felosztást a megfelelő díjtartalékok állományának arányában végezzük.

A következőkben a biztosítási szolgáltatások elszámolásával kapcsolatban leírtakat az 1991. évi adatok segítségével mutatjuk be (milliárd forint):

Összes díjbevétel	59,8
Tulajdonosi jövedelem	+5,3
Összes kártérítés	-52,1
Életbiztosítás díjtartaléka	-7,9
Függőkárok tartaléka	-3,8
<hr/>	
<i>Kibocsátás összesen</i>	<i>1,3</i>
Ebből:	
életbiztosítás	1,0
egyéb személy- és vagyonsbiztosítás	0,3

Az így meghatározott kibocsátást, azaz szolgáltatási díjat az egyéb személy- és vagyonsbiztosítás esetében a tényleges díjak arányában osztjuk fel az igénybe vevő szektorok között. Az életbiztosításnak és a nem életbiztosításoknak a háztartásokra felosztott szolgáltatási díját a háztartások vásárolt fogyasztásaként számoljuk el, a vállalati szektorra jutó rész pedig a szektor termőfelhasználását jelenti.

Az új módszertan módosítja a kibocsátás kimutatott szintjét. Eddig a biztosítás-szerzési és igazgatási költségek változása fejezte ki a kibocsátás alakulását, ezentúl ezt befolyásolja a biztosítási alapok befektetésének hatékonysága és a biztosítók tartalék-képzési politikája. A szolgáltatások felhasználása egyrészt a termelőfogyasztásban és nagyjából a lakossági fogyasztásban jelenik meg, szemben az eddigi megoldással, amikor a költségek szintjén mért termelést közösségi fogyasztásként számoltuk el. Az új módszertan hatását a következő adatok szemléltetik:

	Régi módszer szerint	Új módszer szerint
Kibocsátás (milliárd forint)	16,0	1,3
Kibocsátás felhasználása:		
termelőfelhasználás	—	0,1
közösségi fogyasztás	16,0	—
háztartások fogyasztása	—	1,2

Az előzőekben már szó volt arról, hogy a biztosítók a tartalékok befektetéséből származó jövedelmüket az elsődleges elosztásban átadják a biztosítottaknak. A másodlagos elosztásban történik (az életbiztosítás kivételével) a díjak és a kártérítések átutalása. A biztosítók a szolgáltatási díjjal csökkentett és a tulajdonosi jövedelemnek megfelelően megnövelt díjakat (D.71) kapják meg, kártérítés címén pedig — eredményszemléletben — a kintlevő követelésekkel megnövelt kártérítéseket fizetik ki (D.72). A kibocsátás meghatározását figyelembe véve belátható, hogy az így értelmezett díjak, kártérítések egyenlege a biztosítóknál nulla, a jövedelmek átrendeződése az igénybe vevő szektorok között történik. Így a biztosítók rendelkezésére álló jövedelme (B.6) — eltekintve most a biztosításokkal közvetlenül nem összefüggő jövedelemmozgásoktól — megfelel működési eredményüknek (B.2).

Az életbiztosítási díjak és kártérítések egyenlege a másodlagos elosztás részeként nem kerül átutalásra a biztosítók és a háztartások között, az a háztartások megtakarításában kerül kimutatásra. A biztosítási díjtartalékok változása pedig valamennyi biztosításnál a biztosítottak pénzügyi számláján követelésként jelenik meg.

*

A pénzügyi szektor 1991. évi új módszertan szerinti mutatói (milliárd forint) a következők:

KIBOCSÁTÁS	FELHASZNÁLÁS
Pénzközvetítés szolgáltatási díja (kamat-rés)	Pénzközvetítés szolgáltatási díja (képzett szektor termelőfelhasználása)
107,7	107,7
Egyéb pénzügyi szolgáltatások díja	Vállalatok termelőfelhasználása
105,6	41,3
Nem pénzügyi tevékenység	Együtt
14,9	149,0
Életbiztosítási szolgáltatás	Háztartások fogyasztása
1,1	16,1
Egyéb biztosítási szolgáltatás	Egyéb pénzügyi szolgáltatások fel nem osztott fogyasztása
0,2	64,4
Biztosítás kiegészítő szolgáltatásai	Együtt
0,0	80,5
<i>Kibocsátás összesen</i>	<i>Felhasználás összesen</i>
229,5	229,5

A pénzügyi szektor főbb jövedelmi kategóriáit 1991-ben a régi és az új módszer szerint a következő mutatók jellemezték (milliárd forint):

	Régi módszer szerint	Új módszer szerint
B.1 <i>Hozzáadott érték</i> (alapáron)	43,5	179,2
Bruttó munkajövedelem	23,7	—
Társadalombiztosítási hozzájárulás	9,3	—
D.1 Munkavállalói jövedelem	—	37,3
D.29 Egyéb termelési adók	9,3	9,3
D.39 Egyéb termelési támogatások	0,8	0,8
Összes közvetlen jövedelem	2,0	—
B.2 <i>Működési eredmény</i>	—	133,4
D.4 Tulajdonosi jövedelem	202,6	−10,3
B.5 <i>Elsődleges jövedelem</i>	—	123,1
D.5 Jövedelemadó	25,3	24,6
Nyerésrészesedés	3,6	—
Egyéb folyó jövedelemátutalások	−115,0	−0,8
B.6 <i>Rendelkezésre álló jövedelem</i>	60,7	97,7
Fogyasztási kiadások	90,6	—
D.8 <i>Megtakarítás</i>	−29,9	97,7

A SZÁMÍTÁSOKHOZ FELHASZNÁLT ADATFORRÁSOK

A pénzügyi szektor elszámolásához alapvetően három adatforrás áll rendelkezésre:

- az éves beszámolók,
- a társasági adóbevallások,
- egyéb költségvetési kapcsolatok bevallásai.

Jelenleg az adatforrások közül kiemelt jelentősége van az éves beszámolóknak. Az új számviteli törvény alapján ugyanis külön kormányrendeletek szabályozzák

- a jegybank,
- a pénzügyintézetek,
- a biztosítók,
- az értékpapír-forgalmazók

könyvvézetési kötelezettségeinek sajátosságait, és erre alapozva a differenciált éves beszámoló-készítési kötelezettségüket. Bár ez az adatforrás tükrözi vissza leginkább azokat a működési jellemzőket, amelyek felhasználhatók a szektor teljesítményének elszámolása során, mégis jelentős korlát magának a számviteli törvénynek a keretjellege, a beszámolók erősen összevont adathelyei, valamint a beszámolási kötelezettség teljesítésének lényeges hiányosságai.

A kereskedelmi bankok és értékpapír-kereskedők esetén például az adatforrások:

- a kapott és a fizetett kamatok a betétek és hitelek kamatán túl a befektetett pénzügyi eszközökkel, az értékpapírok adás-vételével együtt járó kamatokat is tartalmazzák, továbbá azoknak a pénzügyi műveleteknek a jutalékait is, amelyekhez kamatok is kapcsolódnak (például faktoring, váltóleszámitolás jutalékai); alapvető probléma, hogy a pénzközvetítők egészére a kamatrés megállapítása csak az éves

beszámolók és az adóbevallások összekapcsolásával volna lehetséges, ezek tartalmi eltérései miatt azonban kiegészítő becslésekre kényszerülünk;

— a kapott és a fizetett jutalékok meghatározásakor nehezíti a becslést, hogy a kiinduló adatok a pénzforgalmi, a rendelkezésre tartási és a lebonyolítási jutalékok mellett a pénzintézeti rendszerben végezhető valamennyi egyéb pénzközvetítői és kiegészítő tevékenység bevételeit és ráfordításait is magukban foglalják (például határidős és opciós ügyletek, készpénzt helyettesítő eszközök kibocsátása, beleértve az árfolyam-különbözeteket is);

— az értékpapírok forgalmazása területén az adatforrás lehetőséget teremt ugyan a saját számlás és a bizományosi tevékenység, valamint az ezekhez kapcsolódó kiegészítő szolgáltatások (például letétkezelés) elhatárolására, ugyanakkor a szolgáltatások díjából már nem lehet elkülöníteni az értékpapír-kereskedelemmel kapcsolatos osztalék- és kamattjellegű tételeket.

Másik fontos adatforrás a társaságiadó- (TÁSA-) bevallás, amelynek kialakításánál érvényesültek ugyan a statisztika szempontjai, de ez a bevallás általános jellegéből adódóan nem alkalmas a pénzügyi szektor elszámolási sajátosságainak követésére. Így ez az adatforrás alapvetően két területen hasznosítható. Az egyik a pénzügyi szektor egészére a főbb jövedelemelosztási tételek megalapozása. A másik felhasználási lehetőség pedig az, hogy alapul szolgál a főtevékenységük alapján a pénzügyi szektorba sorolt ún. egyéb jogi személyiségű pénzügyi vállalkozások elszámolásához.

A pénzügyi szektor egészére a költségvetési kapcsolatok számbavétele — hasonlóan a vállalatokhoz — a TÁSA-bevallás mellett az egyéb adók és támogatások elszámolására szolgáló 3-as és 4-es bevallás alapján történik.

A biztosítók teljesítményeinek, jövedelmeinek elszámolásához a biztosítók éves beszámolóit, adóbevallásait és az Állami Biztosításfelügyelet adatait állnak rendelkezésünkre. Ezeknek az adatforrásoknak az együttes felhasználásával lehetséges a különböző biztosítási módzatok elkülönítése, a biztosításoknak a szektorok (vállalatok, háztartások) közötti megosztásához szükséges adatok meghatározása. Ezért feltétlenül szükséges a különböző adatforrások között fennálló eltérések okainak feltérképezése.

A jelenleg reálisan alkalmazható módszertan vázlatos leírásának és az elszámolásokhoz rendelkezésre álló adatforrások hasznosításának nehézségei alapján — úgy véljük — kitűnik, hogy a pénzközvetítés, a biztosítási szolgáltatások és az egyéb kiegészítő tevékenységek jelenlegi elszámolása csupán átmeneti megoldásnak tekinthető. Valójában a ma már tarthatatlan régi módszernek egy nagyvonalú becsléssorozaton alapuló eljárással való felváltásáról van szó, amely a következő években, folyamatos fejlesztési munka alapján nemzetközi mércével is elfogadható megoldást eredményezhet.

A fejlesztési munka megkezdésének alapvető feltétele azonban az, hogy tisztázható legyen a pénzügyi ágazatba sorolt szervezetek száma, köre, és megszűnjön a besorolásnál tapasztalható nagyfokú bizonytalanság. Ez utóbbi a vonatkozó jogszabályok, osztályozások értelmezési nehézségeiből és nem kis mértékben az adózással összefüggő vállalkozói érdekeltségéből fakad. A módszertani fejlesztési munka is öncélúvá válhat a pénzügyi szervezetek megbízható regisztere nélkül, hiszen a megfigyelési egységek helyes kijelölése nélkül hamis képet nyerhetünk a pénzügyi szektor térnyeréséről, a valóságos pénzügyi folyamatokról.

РЕЗЮМЕ

Авторы настоящего очерка в качестве части серии статей о пересмотре венгерских национальных счетов останавливаются на расчетах финансового сектора. В первом разделе затрагивают несколько теоретических вопросов финансовых статистик. Вслед за этим приводят те методологические решения, которые система венгерских национальных счетов — принимая во внимание теоретические проблемы и ограниченность источников данных — смогла реализовать с 1992 года. Останавливаются на методологических особенностях различных видов финансовых услуг, как то финансовое посредничество, торговля ценными бумагами, страхование и т. д. Вкратце приводят источники данных, имеющиеся в распоряжении для составления статистических расчетов. Значение затронутых ими проблем на народнохозяйственном уровне иллюстрируют статистическими данными за 1991 год.

SUMMARY

As a part of the series written on the revision of the Hungarian national accounts the paper presents the sources and methods of the financial corporations current accounts. Firstly it highlights some theoretical problems concerning the allocation of financial intermediation. Following the practical methods of estimation used for the Hungarian accounts in 1992 are described. Data sources and estimation technics for different kinds of financial services — like financial intermediation, security dealers, insurance — are discussed separately. The impact of the methodological changes on some major indicators of the national economy are illustrated with the statistical data of 1991.

A MAGYAR AGRÁRMODELL CSIZMADIA ERNŐ MUNKÁSSÁGA TÜKRÉBEN*

DR. BENET IVÁN

Ma, 1994 végén *Csizmadia Ernőre* emlékezni, iskolateremtő munkásságához visszanyúlni, sajnos két szempontból is szerfelett időszerű. Egyrészt azért, mert a magyar tudós pontosan 10 éve hunyt el, másrészt azért, mert az országnak korábban oly sok sikert hozó mezőgazdaság jelenleg korábbi teljesítményének csak töredékére képes. Az évforduló alkalmából áttekintettem azokat a műveket, amelyek átfogják Csizmadia Ernő 37 éves szakmai, tudományos munkásságát.¹ Ez idő alatt több mint 160 publikációja jelent meg, amelyek közül az első 1947 júniusában datálódott és a földreformról szólt, az utolsó pedig 1984 februárjában látott napvilágot és a nagyüzemek, valamint a kistermelés kapcsolatát, szintézisét elemezte. Ám az életmű áttekintése, értékelése és néhány mozzanatának kiemelése nemcsak Csizmadia Ernő halálának 10. évfordulója miatt indokolt, hanem a mai agrárpolitikai viták továbbvitele szempontjából is hasznos. Vajon milyen tanulságokat szolgáltat az életmű?

Nagyon nehéz dolga van e tanulmány írójának, aki szintén tanítványai közé tartozott, amikor elfogultság nélkül akarja értékelni a Csizmadia-életművet, az életmű mának szóló tanulságait.

* Írásom első változata még 1988-ban megszületett, közlésére azonban — a rendszerváltozás forrágában sodródva — nem került sor. Amikor a lengyel agrárközgazdászok egy csoportja tudomást szerzett a Magyarországon kialakult helyzetről, *Tadeus Hunek* professzor azonnal felajánlotta segítségét. Személyes közreműködésével jutott el a magyar agrárközgazdász életművét értékelő írás első változata a lengyel olvasókhöz. (Lásd: *Iván Benet: Spuzcina naukowa Ernő Csizmadia. (Wstęp: Tadeus Hunek).* Polska Akademia Nauk, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa. Wsi i Rolnictwa Wartalnik. 1991. évi 4. sz. 191—200. old.) Jelen dolgozat az előzőnek átdolgozott és kiegészített változata. A megvalósításban való közreműködéséért köszönetet mondok *Tadeus Hunek* professzornak (Lengyel Tudományos Akadémia Falu- és Mezőgazdaságfejlesztési Intézet); *Dimény Imre* akadémikusnak, a tanulmány megjelentetését támogató lektornak, valamint a *Statisztikai Szemle* szerkesztőségének, személy szerint is *Visi Lakatos Máriának*.

¹ Lásd: Csizmadia Ernő válogatott művei. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1988. 486 old. (E kötetet a továbbiakban V. M.-mel jelöljük.) Sajtó alá rendezte *Fekete Ferenc*, aki a Csizmadia-életművet 4 részre tagolta. A válogatás első része „Mezőgazdaságunk fejlődésének társadalmi jellemzői” címmel 4 publikációt egyesít. A második, „Az agrárgazdaságtan alapproblémái” című a könyv legterjedelmesebb része, amely 11 publikációt tartalmaz. Itt található többek között az a ma már történelmi dokumentum értékű írás, amely 1954-ben látott napvilágot. A válogatott művek harmadik része 10 munkát tartalmaz az agrárgazdaságtan tárgyáról, s az „Agrárpolitika és gazdaságirányítás” címet viseli. Ebben olvashatók Csizmadia Ernő akadémiai értekezésének 1969-ben írott tézisei, valamint írásai a mezőgazdaság eredményeiről, akkori agrárpolitikánk alapkérdéseiről, a nagyüzemi és a kistermelő gazdaságok egységéről. Ebben a fejezetben három írás is vizsgálja a mezőgazdaság gazdaságirányítási rendszerének alapvető kérdéseit. Végezetül a negyedik rész Csizmadia Ernő életútjának 10 jelentős dokumentumát foglalja magában. Az önéletrajz után az akadémiai tagsággal kapcsolatos írások, majd pedig az egyetemi rektorsággal kapcsolatos ajánlások találhatók. A könyvet *Csáki Csaba*, *Dimény Imre* és *Fekete Ferenc* rövid értékelő összegzése zárja, melyekből teljesebben ítélni lehetjük meg Csizmadia Ernő tevékenységét, képet kapunk a tudományos kutatóról, az egyetemi oktatóról, az agrárpolitikusról és nem utolsósorban az emberről.

Úgy vélem, helytálló az a vélekedés, hogy Csizmadia Ernőt, a tanárt mindenekelőtt alapos tudás és ismereteinek magabiztos használata jellemezte. Távol állt azonban tőle az elvont elméletieskedés. A legelvontabb problémákhoz is mindig a valóság által felvetett kérdésekkel összefüggésben közelített. Egyéniségének meghatározó vonása volt a gyakorlat iránti rendkívüli érzékenység. Mi, tanítványok, Csizmadia Ernőt — Nagy Imre, néhai miniszterelnök aspiránsát — korrekt, segítőkész embernek ismertük meg. Fogékony volt az új gondolatok iránt, ugyanakkor egyértelmű tiszteletet váltott ki széles látóköre, megfontoltsága és egyszerűsége. Kapcsolatokat tudott teremteni a fiatalabb generációkkal, ajtaja nyitva állott munkatársai és tanítványai előtt. A szó igazi értelmében egyetemi tanár volt.

Személyiségének másik fontos jellemzője: az énközpontú gondolkodás helyett a társadalomban való gondolkodás.

Csizmadia Ernő tudományos munkásságát mindvégig áthatja a politikával való szoros kapcsolata, ez a magyarázata annak, hogy elméleti gondolatai könnyen utat törtek a gyakorlatban. Ennek következtében azonban — különösen bizonyos időtávlatból olvasva — fogalmazásmódja ma sokhelyütt meglehetősen politikától áthatottnak érződik.

Gazdag publikációs tevékenysége nemzetközi érdeklődést is kiváltott. Erre utal, hogy egyes publikációi angol, orosz, lengyel, francia és német nyelven is napvilágot láttak. Nem túlzás és nem elfogult nemzeti önértékelés azt állítani, hogy több közép- és kelet-európai országban is érdeklődés kísérte a magyar agrárpolitika formálódását, amiben neki nem kevés érdeme volt.

Az általános jellemzők mellett, úgy vélem, néhány, a mának is szóló megállapítást, következtetést célszerű részletesebben felelevenítenem.

A mezőgazdaságtól az agrokompexumig

Az életmű egyik fontos jellemzője, hogy Csizmadia Ernő a magyar mezőgazdaságot mindig a nemzetgazdasági összefüggésrendszerbe ágyazva igyekezett tárgyalni, meghatározni fejlődési stratégiáját. Jól mutatják ezt a mezőgazdaság szerepével foglalkozó írásai. Így jutott el számos munkájában az ipar és a mezőgazdaság kapcsolatának sokoldalú elemzéséhez, fejlődésük kölcsönhatásának körvonalazásához. Ennek köszönhetően az elsők között ismerte fel, hogy a tudományban és a gyakorlati agrárpolitikában is az agrokompexum egészét kell elemzés tárgyává tenni, azaz az ipari háttérrel, a mezőgazdaságot, a feldolgozást és a forgalmazást a maguk ezer szállal összekapcsolódó rendszerében kell tekinteni. Tudományos munkásságában kiemelkedő műnek tartom az 1973-ban megjelent *Bevezetés az élelmiszergazdaságtanba* című könyvét, mely talán nemzetközi mércével mérve is úttörő vonásokkal büszkélkedhet, és az ő nevéhez fűződik Közép- és Kelet-Európában az első élelmiszertermelés-gazdaságtan² megírása. A könyv tudománytörténeti jelentőségű teljesítmény, amely sikeres kísérlet az agrárgazdaságtannak mint ágazati gazdaságtannak továbbfejlesztésére. Ugyanakkor sokat tett a vertikális szemléletmód elterjesztéséért, még akkor is, ha az élelmiszeriparral foglalkozó részek részletezettsége elmarad a mezőgazdasági részeké-

² A könyvről a *Statistikai Szemle* 1974. évi 12. száma (1244—1247. old.) közölt ismertetést.

től. Külön megemlítem a forgalmi szféra elemzését tartalmazó pontokat. Ezeken a helyeken Csizmadia Ernő számos, jelenleg is létező forgalmazási problémára mutatott rá, és mai szemmel nézve igencsak helyes irányban kereste a kibontakozást. Így például a mának szóló üzenetnek tekinthetjük azt, hogy már 1973-ban az élelmiszer-külkereskedelem szervezeti rendszerének tárgyalásakor jelentős figyelmet fordított az önálló külkereskedelmi jog kérdésére. Ugyancsak a mának szóló üzenetnek tekinthető a felvásárló kereskedelemmel kapcsolatos több megállapítása is, így például a gyakorlati anomáliák láttán levont azon következtetése, hogy a belföldi termékgalmazás rendszerében részt kell vállalniok a mezőgazdasági termelő nagyüzemeknek is.

Az ipar és a mezőgazdaság

Az agrokompexumban való gondolkodás útján szükségszerűen jutott el Csizmadia Ernő az ipar és a mezőgazdaság kapcsolatának vizsgálatához. 1977-ben *Vági Ferenc*-cel közösen írt erről,³ majd *Székely Magdával* közösen írott könyvükben⁴ is tárgyalják a témát. Ebből emelem ki az ipari eredetű anyagokkal kapcsolatosan leírtakat. Ezek kettős hatással vannak a felhasználó ágazat jövedelemtermelő képességére. Egyrészt a termelés emelése révén növelik, másrészt beszerzésük költségei miatt csökkentik azt. Hazánkban eddig a második hatás volt az erősebb. Az állami gazdaságokban még erősebben kiütözik ez, mint a termelőszövetkezetekben. Korszerűsítés és csökkenő új érték, több termelés és kisebb jövedelem; ez a kép rajzolódik ki az adatokból.

A mezőgazdasági nagyüzemekben belüli tennivalók mellett iparfejlesztésünk számára is több figyelemre méltó mondanivalója van:

- az intenzív mezőgazdasági fejlesztéshez egyre növekvő mértékben van szükség ipari termelőeszközökre és anyagokra, amelyeket belföldi termelésből vagy importból kell biztosítani;
- jó minőségű ipari eredetű termelőeszközök kellene;
- a felhasználással elért többletek tegyék olcsóbbá ezeket az eszközöket azokhoz képest, amelyeket helyettesítenek.

„Nincs termelékeny mezőgazdaság korszerű ipari háttér nélkül — nagy történelmi tanulság ez. A korszerű ipar számos országban nagy hatékonyságú eszközökkel látja el a mezőgazdaságot. Azokban az országokban, ahol ilyen ipar van, a mezőgazdaság lényegesen több ipari eredetű termelőeszközt használ fel, mint például hazánkban, de a mezőgazdaság anyagráfordításai mégsem kötnek le akkora részt a bruttó termelési értékből, mint nálunk. Ez csak annak az eredménye lehet, hogy az ipar termelékenyebben dolgozik és nagyobb hatásfokú eszközöket gyárt...” (V. M. 300. old.)

Legutolsó publikációjában⁵ sürgető teendőként írta „A tapasztalatok jól mutatják, hogy az utóbbi évekhez hasonló többletfeladatok vállalására az agrárszektor csak akkor képes, ha az ehhez szükséges elemi feltételeket a termelés műszaki-technológiai megalapozásával és megfelelő anyagi ösztönzésével megteremtjük számára. Ha a mezőgazdasági termelés növelésére nem volna szükség, akkor természetesen más

³ Csizmadia Ernő—Vági Ferenc: *Mezőgazdaság az ágazati kapcsolatok rendszerében*. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1977. 134 old.

⁴ Csizmadia Ernő—Székely Magda: *Vállalati gazdálkodás és a gazdaságirányítás a mezőgazdaságban*. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1978. 264 old.

⁵ Lásd: Csizmadia Ernő: *Ezer szállal összekötve*. *Népszabadság*. 1984. február 7.

lenne a helyzet. A realitások azonban ennek éppen az ellenkezőjét indokolják nemcsak a belső ellátásban, hanem az exportban is, és így a fizetési mérleg kiegyensúlyozásában is.” (V. M. 363. old.) Ez világos és egyértelmű beszéd. Csizmadia Ernő egymaga vállalta a válaszadást arra a stratégiai kérdésre, amelyre az 1980-as évtized közepe óta nem volt egyértelmű válasz, helyette csak bizonytalanság és tanácstalanság volt. Majd a nem is annyira távoli jövőben a történelem fogja lemérni, vajon ez a meggyőződése helytálló volt-e. Ez a Csizmadia-életmű egyik fontos üzenete a mának. (Az 1994 nyarán hatalomra került kormány programjában egyértelműen állást foglalt egy jelentős értékű agrár—élelmiszer export szükségessége mellett.)

Mivel munkásságának egyik stratégiai jellemzője a mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli helyének, szerepének reális körvonalazása, így többször foglalkozott az ipari és az agrárfejlődés kapcsolatával. A Magyar Tudományos Akadémián 1974-ben, levelező taggá választása alkalmából elhangzott székfoglaló előadásában például kifejtette azt a gondolatot, hogy gazdasági növekedésünk fő tényezője az ipar fejlődése. Ipari termelésünk abban az időben csaknem hatszorosa volt a negyedszázaddal azelőttinek, és alapját képezte gazdasági fejlődésünknek. Elmondotta, hogy iparfejlesztésünk kulcsszerepet tölt be gazdasági életünkben és fejlődésétől függ az élelmiszer-termelés sorsa is. Utalt arra, hogy ennek hangsúlyozásában ne legyünk egyoldalúak, mert a magyar és a nemzetközi tapasztalatokból az is kitűnik, hogy az olyan gazdasági fejlettségű és szerkezetű országokban, mint hazánk, a gazdasági növekedésnek és stabilitásnak egyik elhanyagolhatatlan összetevője az élelmiszer-termelés.

Rendes taggá választása alkalmából elhangzott akadémiai székfoglaló előadásában, 1980-ban pedig arról beszélt, hogy az „ipari perspektívának” valamilyen „agrárperspektívával” való helyettesítése akár a közeljövőben, akár a távlati fejlesztésben teljesen irreális. Ahogy a történelem kereke nem forog visszafelé, a gazdasági fejlődésen sem lehet erőszakot tenni egyetlen országban, még az élelmiszer-termeléshez legjobb feltételekkel bíró országokban sem. A gazdasági elmaradottságból való kiemelkedés történelmileg egyedül járható útja az iparosítás. Az élelmiszer-gazdaság mielőbbi korszerűsítését is ennek jegyében kell elvégezni.

Itt kell megemlítenem, hogy Csizmadia Ernő korán felismerte a rendszerszerű gondolkodásmód szükségességét, melynek mindvégig híve volt. Aligha véletlen, hogy kezdettől fogva támogatta a termelési rendszerek térhódítását Magyarországon. A már említett 1974. évi akadémiai székfoglalójában többek között a következőket mondotta: „A termelési rendszerek megjelenése a tudományos-technikai forradalom kibontakozása szempontjából is nagy horderejű. Ez a megoldás módot ad a szellemi és anyagi erőforrások koncentrációjára közvetlenül a termeléshez kapcsolva, gyorsítja a tudományos eredmények és a korszerű technika széles körű, hatékony alkalmazását. . . a termelési rendszerek hatása és következményei az élelmiszer-gazdaságban igen jelentősek és széles körűek. Legkézzelfoghatóbb a műszaki fejlesztésre gyakorolt hatásuk.” (V. M. 129. old.)

A magyar agrárpolitika formálása

Csizmadia Ernő tudományos életművében igen fontosak azok az írások, amelyek a magyar agrárpolitika tudományos megalapozását, a kor követelményeinek megfele-

lő továbbfejlesztését, illetve az ezzel kapcsolatos nézeteit tartalmazzák. E vonatkozásban tulajdonképpen könnyű dolgunk van, hiszen egyik utolsó munkájaként egyetlen könyvben⁶ összegzi erről alkotott nézeteit. Ebben a művében fokozatosan nyomon követhető az a mód, ahogyan kialakították Magyarországon a sajátos jegyekkel és jellemzőkkel rendelkező magyar agrármodellt. Ennek megformálásában — több pályatársával együtt — kétségkívül oroszánrészt vállalt.

Az igazságnak tartozunk azonban annak kimondásával, hogy mind ez ideig senki sem írta még le közülünk tudományos pontossággal és objektivitással a magyar agrármodell lényegét, annak teljes komplexitásában. Jelenleg is viták vannak Magyarországon arról, hogy tulajdonképpen van-e magyar agrármodell. E sorok írója szerint: van. Úgy vélem, hogy az 1945 utáni időszakban Közép- és Kelet-Európában nemcsak szovjet agrármodell funkcionált, hanem például magyar agrármodell is. Ezért érzem szükségesnek kiemelni e modell néhány jellemzőjét. Ilyen például az agrármodell alapját képező tulajdonkonceptió, amelynek formálásában Csizmadia Ernő közvetlenül részt vett. E tulajdonkonceptió 1967 után eljutott az állami és a szövetkezeti tulajdon egyenrangúságának megfogalmazásához és kölcsönös továbbfejlesztésük szükségességének deklarálásához.

A magyar agrármodell másik stratégiai jellemzője a kistermelés perspektívájának és fontosságának a felismerése. Ha nagy harcok árán is, de végül sikerült az árutermelő kistermelés létjogosultságát elismertetni a magyar társadalomban. Csizmadia Ernő következetesen harcolt ezért, s az 1970-es évek középső harmadában — részben emiatt — tragikus megrázkódtatások következtek be életében.

A modell további jellemzője a mezőgazdasági tevékenység mellett az úgynevezett nem mezőgazdasági tevékenység kifejlesztése, illetve a kettő kombinációja. Az 1970-es évtized eredményeként hárompólusúvá (növénytermesztés, állattenyésztés és nem mezőgazdasági tevékenység) vált a magyar mezőgazdaság. Csupán egyik fontos jellemvonásként említem meg, hogy a nem mezőgazdasági tevékenység termelési értéken belüli aránya a legrosszabb földdel rendelkező gazdaságcsoportban volt a legmagasabb. Ma már szinte mosolyogva gondolunk vissza az 1970-es évtized elején zajló vitákra (Csizmadia Ernőnek viszont akkor a harc jutott osztályrészül).

Végezetül megemlítem azt a jellemvonást, hogy a magyar agrármodellben kiemelkedő szerepük van a termelési rendszereknek. Ezek szintén az 1970-es évtizedben nyertek polgárjogot. A termelési rendszerek a tudományos és technikai haladás legjobb eredményeit igyekeztek felhasználni, és mérsékelték az ipari háttér és a mezőgazdaság kapcsolatrendszerében meglévő hiányosságokat. Többségük igazi innovációs központként tevékenykedett.

1969-ben megvédett akadémiai doktori értekezésében Csizmadia Ernő az állami és a szövetkezeti tulajdonról úgy foglalt állást, hogy mindkét tulajdoni forma alkalmas kerete a termelőerők fejlődésének. Mindkét forma tartósan fennmarad, azonban bizonyos egymáshoz közeledésükkel számolhatunk. „A szövetkezeti sajátosságokat nem szabad szem elől téveszteni a gazdaságpolitikában és az irányításban. Ez azonban nem vezethet ahhoz, hogy a szövetkezetek bármilyen vonatkozásban háttérbe

⁶ Csizmadia Ernő: Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1984. 287 old.

szoruljanak. A termelőszövetkezetek azért, mert kollektív vállalatok, nem kerülhetnek hátrányosabb helyzetbe sem a gazdálkodást befolyásoló anyagi, pénzügyi, beszerzési, értékesítési feltételek tekintetében, sem az állami vállalatokkal kiépült kapcsolataikban. Hasonlóképpen reális álláspontot kell elfoglalnunk abban is, hogy ki közeledik kihez? Sablonosan sokáig az érvényesült, hogy a szövetkezet közeledik az állami szektorhoz. A gyakorlat nem igazolta ezt.” (V. M. 333. old.)

A másik gondolatkör a kistermeléshez vezet el bennünket. Csizmadia Ernőnek mint gyakorlati agrárpolitikusnak közvetlenül és közvetett módon is befolyása volt a magyar agrármodell kialakítására. Ennek a modellnek pedig egyik sarkalatos jellemzője a nagybani és a kistermelés szintézise. 1980-ban például így fogalmazott: „Tény, hogy a háztáji és a kisegítő gazdaság a fejlett szocializmus viszonyai között a társadalom széles rétegei számára fontos munkaalkalmat teremtő, élelmiszer-termelő és jövedelemszerző gazdaság. A dolgozók igen széles rétegei — aktív keresők és nyugdíjasok, férfiak és nők, idősebbek, csökkent munkaképességűek — találnak így főleg kiegészítő (számos esetben hasznos és egészséges időtöltést jelentő) foglalkozást. Nem pusztán a szövetkezeti családok, hanem az egész népgazdaság számára is fontos, hogy ez a jelentős számú munkaerő hasznos termelő, illetve nemzetijövedelem-gyarapító tevékenységet végezzen. A háztáji gazdálkodás hatóköre tehát napjainkban jóval tágabb a termelőszövetkezeti és szakszövetkezeti háztáji gazdaságokénál. Az ilyen termelés alakulása a dolgozók igen széles körét érinti jelentős rétegek életkörülményeit, sőt, gondolkodásmódját befolyásolja.” (173. old.) A már említett utolsó publikációja is erről a témáról íródott.

E gondolatkör lezárásához találó egyik 1983-ból származó megfogalmazása: „A magyar mezőgazdasági szervezeti struktúra fejlesztésének az alapjai (meghatározó szervezeti egységei) tehát az állami gazdaságok (kombinátok) és a termelőszövetkezetek. Rájuk épül az a szervezeti sokszínűség, amely eredményesen kombinálja a . . . nagyüzemek termelését a vállalati és szövetkezeti társulásokkal, továbbá a háztáji és kisegítő gazdaságokkal. A szervezeti fejlesztés fő követelménye a gazdaságos többtermelés, és ennek van alárendelve a szervezeti formák kiválasztása éppúgy, mint a műszaki fejlesztés vagy az anyagi érdekeltség is, a demokratikus működés gyakorlati megvalósítása.” (V. M. 403. old.)

Csizmadia Ernő szerepe a gazdasági reformban

Aktív pályafutása során Csizmadia Ernő többször foglalkozott a gazdasági mechanizmus kérdéseivel is. Egyik közreműködője volt az 1968. évi reform kidolgozásának a mezőgazdaság területén.⁷ Több munkájában foglalkozott a mezőgazdaság szabályozó rendszerével. Feltehetőleg az érdekeltség ismétlődő zavarai késztették erre. Ezzel kapcsolatos, 1983-ban leírt gondolatai közül az alábbiakat idézem: „Hosszabb időszakra előretekintve a mezőgazdaság szabályozó rendszerét olyan irányban célszerű fejleszteni, hogy a központi intézkedések a vállalati önállóságot anyagilag még inkább alátámaszzák, a vállalati és a személyes ösztönzés pedig jobban a gazdasági

⁷ Csizmadia Ernő: A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1967. 149 old.

eredményhez, a gazdaságos termelésnöveléshez igazodják. A következő években ezért a magyar gazdaságpolitika és gazdaságirányítás fejlesztésének egyre inkább kulcskérdésévé válik, hogy képes lesz-e a mezőgazdasági nagyüzemek mainál szélesebb körben egyrészt kiküszöbölni az egyszerű újratermelés zavarait, másrészt tágítani azt a vállalati kört, amely egyúttal rendszeres bővített újratermelésre is képes, továbbá kedvezően befolyásolni a jól gazdálkodó — a szektor húzóerejét képező — nagyüzemek jövedelmi helyzetét: az ár- és támogatási rendszert célszerű szervesen összekapcsolni az árkockázati alapok eddiginél aktívabb működtetésével, az intervenciók politikával, a világpiaci manőverezést szolgáló készletezéssel, alternatív (puffer) feldolgozó kapacitások létesítésével. A kifejezetten export célú mezőgazdasági termelésnél a tényleges exportárbevételhez kapcsolódó anyagi ösztönzés érvényesítése a járható út... . . . A vállalati jövedelmek keletkezését és felhasználását alakító pénzügyi szabályozókon belül nagyobb szerepet kaphatna a jövőben a hitelpolitika. Változtatni célszerű a pénzügyi rendszernek a korábbi tervlebontásra emlékeztető vonásain is. Nem célszerű annyira közvetlen és merev módon beavatkozni a vállalati és személyes jövedelmek keletkezésébe, mint ahogy ez eddig történt. Jobban rá lehetne bízni ezt a szabályozást egy jól differenciált ár-, adó- és támogatási rendszerre. De csökkenteni célszerű a közvetlen előírásokat, beavatkozásokat a vállalati és személyes jövedelmek felhasználásába...” (V. M. 399—400. old.) Elgondolkodtató üzenetek voltak ezek a közelmúltnak sőt egy részük a mának is.

A hatékonyság kérdése

A magyar mezőgazdaság nemzetközileg elismert sikerei nem fedték el Csizmadia Ernő szeme elől a mögöttük lappangó hatékonysági problémákat. Fontos feladatnak tartotta, hogy a hatékonyság javítása révén szilárd és tartós alapot adjunk az élelmszer-gazdaság további fejlődésének.

Egy 1978. évi publikációjában (V. M.: 291—301. old.) csokorba gyűjtötte a hatékonyság javításának mezőgazdaságon belüli és kívüli tényezőit:

- kiemelte az alapvető termelési tényezők (föld, munka, tőke) összhangjának fontosságát, mint a hatékonyság feltételét;
- bírálta az öncélú korszerűsítést, amikor a műszaki korszerűség követelményei a hatékonyság rovására valósultak meg;
- szembeszállt az új beruházások egyoldalú erőltetésével és az üzemeltetés kérdéseinek elhanyagolásával, kifejtette, hogy a hatékonyabb üzemeltetés semmivel sem kevésbé fontos, mint a fejlesztés;
- felhívta a figyelmet a helyi természeti és gazdasági feltételeknek legjobban megfelelő termelési szerkezet kialakításának fontosságára; a szakosításnak és a kooperációnak ehhez is eszközül kell szolgálnia;
- jelezte a forgóeszköz-gazdálkodás fontosságát a mezőgazdaságban; a figyelmet elsősorban az ipari eredetű anyagokra kell fordítani;
- figyelmeztetett a mezőgazdasági kistermelésben rejlő lehetőségek jobb kihasználására, mint olyan tényezőre, amely a hatékonyság javításának eszköze;
- végezetül részletesen taglalta a mezőgazdasági hatékonyság javításának külső tényezőit (itt ismételtén eljutott az ipari eredetű anyagok szerepéhez).

Az sem lehet véletlen, hogy az „Iparosodó mezőgazdaság” című, általa szerkesztett sorozatban 2 könyv is kifejezetten a hatékonyság problémájával foglalkozott. Az

életműben fontos helyet foglal el e 12 kötetből álló sorozat, melyet Csizmadia Ernő mindig is szívügyének tekintett.⁸

Annak ellenére, hogy a szóban forgó 12 könyvnek nem Csizmadia Ernő a szerzője, szükségét érzem, hogy néhány tanulságra utaljak a sorozatból, hiszen valamennyi könyvben „tetten érhető” az ő kezenyoma, két vonatkozásban is: a művek kiadásra történő válogatásában és sorozatszerkesztői szakvéleményeiben. Jelen értékelésnek nem lehet feladata a sorozat átfogó bemutatása, de néhány, a mának is szóló üzenet kiemelése talán nem haszontalan.

Így például *Gönczi Iván* a legmesszebb jutott a rendszerelmélet mezőgazdasági vállalat-gazdaságtani alkalmazásában. Azért jutott el a rendszerelmélet alkalmazásához, mert felismerte, hogy mai, gyorsan változó világunkban hagyományos módon már nem oldható meg a különböző funkciójú termelési tényezők egymással, illetve a termőhellyel és a gazdasági követelményekkel való összehangolása. Ma sem tudunk más tenni...

Könyvükben *Fekete Ferenc* és szerzőtársai a magyar mezőgazdaság költség- és jövedelemviszonyainak feltárását és átfogó elemzését vállalták magukra, amire annak előtte csak 1965-ben volt példa. E könyvben is üzenetek vannak a mának, amikor a szerzők feltárják és megvizsgálják azokat a tényezőket, amelyek a termelőerők és a termelési viszonyok körében elősegíthetik a nem szükségszerű jövedelmezőségromlás elhárítását. A mai problémák közepette lehet-e ezt túlértékelni?

Ha *Csizmadia Ernőné* könyvét teszem történeti mérlegelés tárgyává, csak ismételni tudom: a magyar szakirodalomban az élelmiszer-gazdaság vállalati struktúrájának jellemzőiről ilyen jó és összetett elemzés még nem látott napvilágot. A könyv alapul szolgálhat az e területen ránk váró feladatok egy részének körvonalazásához.

A kort megelőzve jött rá *Barta Györgyi* és *Enyedi György* arra, hogy a mezőgazdaság iparosodása nemcsak technikai és termelés- vagy vállalat-szervezési újítások, hanem a falusi településhálózattal, a falusi társadalommal szembeni új követelmények sorozata is, s a falu és a mezőgazdaság közötti harmónia megteremtése, illetve fenntartása az alapvető társadalompolitikai feladatok egyike. Aligha tévedek, ha úgy gondolom, ez a téma a legfőbb kutatások között kap majd helyet az 1990-es évtizedben.

*

Csizmadia Ernő életútja eseményekben, történetekben, sikerekben, valamint meg rázkódtatásokban, hányattatottságban is igen gazdagnak mondható. Történelmi szerencséje, hogy reformkorszakban fejthette ki tevékenysége java részét. Történelmi szerencsétlensége, hogy a hivatalos politika reformoktól való elfordulásának időszakát is végigélte, ám ekkor is kitartott a reform ügye mellett.

Történelmi érdeme, hogy a tömeges kollektivizálás után lépésről lépésre elszakította a magyar agrárfejlődést a szovjet modelltől. Másokkal együtt egy sajátos jegyekkel rendelkező magyar agrármodellt fejlesztett ki. Ez a modell állami, szövetkezeti és magántulajdonra épült, és — a szovjet agrármodellel ellentétben — az élelmiszerkérést a nagybani és a kistermelés szintézisével kívánta megoldani.

⁸ A sorozatban megjelent művek jegyzékét lásd a Függelékben.

A magyar agrármodell két típusú mezőgazdaságot foglalt rendszerbe. Egyrészt a többezer hektáros mezőgazdasági nagyüzemeket, másrészt a kistermelők közel 1,5 milliós táborát, akiknek egy része piacra termelő, részidőben dolgozó ún. „part-time” farmer volt, sajátos kelet-európai tartalommal. A magyar agrármodellnek a nagy nyitottság és a folyamatos változás is jellemzője volt. További fontos vonása volt a termelési rendszerek nagy szerepe a hazai agrárstruktúrában. Ha ennek a modellnek az erényeit és hiányosságait a mérleg serpenyőjébe tesszük, úgy végül is láthatóvá válik, miképpen járult hozzá Magyarország nemzetközi tekintélyének növeléséhez. Akkoriban sokan jöttek hozzánk „mezőgazdálkodást” tanulni. Igaz ugyan, hogy elsősorban keletről, de nem csak onnan. *Karl-Eugen Wadekin* német agrárközgazdász professzor például arra a megállapításra jutott,⁹ hogy a magyar agrárpolitika, bár egyedi eset, feltehetőleg egy harmadik típusnak tekinthető, és valójában így jelenik meg több szovjet és kelet-európai publikációban is. A többi szocialista ország politikai vezetői és szakemberei intenzíven tanulmányozták ezt, különösen az utóbbi tíz évben. Magyarország akkor egy olyan politika megtestesítője volt, amely ugyan nem tudta túltenni magát a rákényszerített szovjet rendszeren, de az irányításnak olyan rugalmasságát hozta létre, és oly sok egyéni kezdeményezést tett lehetővé a társadalmi szektorban, hogy agrárrendszerét is inkább a nagyüzemi szocialista gazdálkodás egyik formájának célszerű neveznünk, mintsem szovjet típusú mezőgazdaságnak. A gazdaságtörténetnek érdemes lesz majd visszatérnie a magyar agrármodell komplex értékeléséhez.

Az 1980-as évtized során a feltételek jelentősen megváltoztak. A magyar agrármodell is továbbfejlesztésre szorult volna. Az 1991-ben meghirdetett új agrárpolitika azonban nem a szerves fejlődés útját választotta, hanem felülről, a politika oldaláról vágott bele. A magyar mezőgazdaság elvesztette termelési potenciálja jelentős részét, és meglehetősen zűrzavar vált benne uralkodóvá.

Végezetül fel kell tenni azt a fontos kérdést, hogy az új feltételrendszerben, az elmúlt években végbement gyökeres átrendezés után, a Csizmadia-életmű mennyire aktuális a jövőbeni agrárpolitika számára?

A kérdés túl nehéz és összetett ahhoz, hogy egyedül megkísérelhessem megválaszolni. Három dolgot azonban szeretnék megemlíteni. Először: számos dolog, amiért Csizmadia Ernő nagy harcot vívott életében, ma már nem aktuális, mert megvalósult. A legjobb példa erre az árutermelő kistermelés, amelynek politikai elismertetéséért a szocializmus időszakában ő oly sokat tett. Ide tartozik a külkereskedelem állami monopóliumának megszüntetése is. Másodsor: mivel az új agrárpolitika a magántulajdonon alapuló egyéni parasztgazdaságokat helyezte előtérbe, és a termelősövetkezeteket, valamint az állami gazdaságokat lényegében véve kiiktatta a hazai agrárstruktúrából, így a mezőgazdasági nagyüzemekkel kapcsolatos írásai ma közvetlenül nem használhatók. Harmadsor: a Csizmadia-életműben több olyan kérdéskomplexum van, amely ma is épp olyan időszerű, mint életében volt. Itt sem vállalkozhatok teljeskörűségre, de megemlítem az „agribusiness” szemléletmódot. Ha valaki ma jó mezőgazdasági miniszter akar lenni, szinte elengedhetetlen, hogy az agribusiness keretében tudjon gondolkodni. Másik példa a hatékonyság kérdéskörében található.

⁹ Communist Agriculture. Szerk.: *Wadekin, K. E.* Routledge. London—New York. 1990. 23 old.

Mindazok az írásai amelyek az ipari eredetű eszközök hatékonyságalakító szerepéről szólnak, ma is szerfelett aktuálisak, különösen az agrárolló kinyílása következtében. A rövid idő alatt létrehozott több tízezer új magángazdaság nehézségeit látva, különösen fontos az, amit Csizmadia Ernő az alapvető termelési tényezők (föld, munka, tőke) összhangjáról mint a hatékonyság javításának egyik lehetőségéről, eszközéről mondott.

Már a rendszerváltozás előtt, majd alatt felizzottak a viták a mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli szerepéről. Az 1991-ben meghirdetett új agrárpolitika számára is tanulságos lett volna, és ma is az, amit Csizmadia Ernő erről 1984-ben papírra vetett. Az volt a meggyőződése ugyanis, hogy a fizetési mérleg kiegyensúlyozásában játszott szerepe miatt az agrár-élelmiszer export növelésére van szükség. Ma, amikor az exportárualapok hiánya a jellemző, és az ország fizetési mérlege tovább romlott és romlik, úgy tűnik, neki volt igaza. Utalok még egy 1984. évi megállapítására, miszerint a szervezeti fejlesztés fő követelménye a gazdaságos többletermelés, és ennek van alárendelve a szervezeti formák kiválasztása. A „többlet” szó helyességén lehetne vitatkozni, de a szervezeti formák kiválasztásáról mondottakat, úgy tűnik, az 1991. évi új agrárpolitika szem elől tévesztette. Nem érthető, miért számolta fel a teljes termelőszövetkezeti szektort, azaz valamennyi (mintegy 1300) gazdaságot, függetlenül azok egymástól nagyon is különböző gazdasági teljesítményétől. Az előbbihez kapcsolódóan az sem érthető, hogy az új agrárpolitika miért tartotta ennyire fontosnak a teljes munkaidős (full-time) paraszti magángazdaságok tömegmértű visszaállítását? Bár a mai helyzet realitás, kiindulópont a jövőbeni agrárpolitika számára, de a Csizmadia-féle megállapítás a szervezeti formák kiválasztásáról nem tanulság nélküli a holnap számára sem.

FÜGGELÉK

Gönczi Iván: Üzemi rendszerek iparosodó mezőgazdaságunkban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1978. 442 old.

Bethlendi László: Iparosodás és hatékonyság a mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979. 224 old.

Benet Iván: Mezőgazdaság, élelmiszergazdaság, agrár-ipari komplexum. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979. 276 old.

Kulcsár László—Szijjártó András: Iparosodás és társadalmi változások a mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1980. 225 old.

Barta Györgyi—Enyedi György: Iparosodás és a falu átalakulása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1980. 225 old.

Csáki Csaba: Mezőgazdasági rendszerek tervezése és prognosztizálása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1982. 323 old.

Kostyál Rezső: Támogatások, adók, keresetszabályozás a mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1983. 267 old.

Csizmadia Ernőné: A vállalati struktúra új vonásai az élelmiszergazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1983. 294 old.

Fejlesztési célok és alternatívák az élelmiszergazdaságban. Szerk.: *Varga Gyula*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1983. 239. old.

Fekete Ferenc—Szénay László—Tomka József: Költség- és jövedelemviszonyok a korszerű mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1984. 315 old.

Madas András: Ésszerű környezetgazdálkodás a mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1985. 315 old.

Benet Iván: Az agráripari egyesülések útkeresése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1985. 198 old.

РЕЗЮМЕ

Автор отдает должное заслужившему международное признание творчеству скончавшегося 10 лет тому назад венгерского экономиста-аграрника Эрнё Чизмадия. Чизмадия сыграл важную роль в разработке после 1962 года отличающейся от советской специфической венгерской модели аграрной экономики, которая стремилась решить продовольственную проблему путем синтеза крупного и мелкого производства. Часть его целей, так например основывающееся на частной собственности товарное производство, демонополизация внешней торговли, со временем были осуществлены.

Автор статьи ищет ответ на вопрос о том, что из этого творческого наследия в ходе преобразования общественного строя можно использовать в аграрной политике будущего. Он упоминает концепцию аграрного бизнеса, указывает на анализы возможностей повышения эффективности, а также отмечает выводы относительно роли сельского хозяйства в рамках национальной экономики.

SUMMARY

The study evaluates Ernő Csizmadia's oeuvre, an internationally known Hungarian agricultural economist, who deceased 10 years ago. Csizmadia played active role in the elaboration of a specific Hungarian model of agriculture after 1962, different from the Soviet one, which was aimed at solving food problems through the cooperation of large- and small-scale production. A part of Csizmadia's aims has already been realised in the meanwhile, for instance production for the market based on private ownership, monopolisation of foreign trade.

The author looks for an answer to the question what of this oeuvre can be utilised for future agricultural policy during the process of the change of regime. The author mentions the agribusiness approach, points out the analyses relating to the possibilities of efficiency gain, and refers to the statements about the role of agriculture in the national economy.

A NŐK GAZDASÁGI AKTIVITÁSA ÉS A GYERMEKNEVELÉS

DR. HOÓZ ISTVÁN

Az elmúlt két és fél évtizedben az iparilag fejlett országokban jelentősen és folyamatosan emelkedett a nők gazdasági aktivitása. Ezt nemcsak ezen országok növekvő munkaerő-szükséglete idézte elő, hanem a női emancipáció terjedése is. E kétféle indíték következtében előbb a tervgazdálkodást folytató államokban emelkedett a női munkavállalók száma és aránya, majd a piacgazdálkodó országokban is megközelítette a nők gazdasági aktivitása a férfiakét.

A NŐI AKTÍV KERESŐK SZÁMA ÉS ARÁNYA

Az eltelt évtizedekben a nők nagy tömegeinek háztartáson kívüli munkavállalása a társadalom legjelentősebb, messzemenő következményekkel járó szerkezeti változásának bizonyult.

A nők munkavállalását iskolázottságuk növekedése, a termelés technikai színvonalának emelkedése, az ún. fehérköpenyes szakmák terjedése mint gazdasági tényezők segítették. Törekvésük megvalósítását azonban demográfiai tényezők is könnyítették. Az egy-, kétgyermekes családforma általánossá válása következtében az átlagos nőnek iskoláskoron aluli gyermeke csak 8—10 évig van, tehát több mint 30, a háztartáson kívül is gazdaságilag hasznosítható év áll rendelkezésére. A csecsemőhalandóság csökkenése is megerősítette ez utóbbi folyamatot, hiszen a modell szerint kívánt gyermekszám kevesebb szüléssel elérhető.

Az 1. tábla adataiból kitűnik, hogy a nők gazdasági aktivitása az elmúlt évtizedekben csaknem minden országban nőtt. A különbségek azokat a társadalmi-gazdasági-kulturális eltéréseket tükrözik, amelyek ezeket az országokat jellemzik.

Ezek a gazdasági-demográfiai áramlatok Magyarországot sem kerülték el, ahol tömegesen az 1960-as években kezdtek a nők a háztartáson kívüli, aktív kereső munkát végezni. Ezekről az évektől kezdve egyre többen választották azt a lehetőséget, hogy önálló keresettel rendelkezhessenek, és így gazdaságilag (is) függetlennek érezhessék magukat. Az aktív keresők aránya a 15—54 éves nők között 1930-ban 30,8, 1960-ban pedig már közel 50 százalék volt, majd gyors ütemben 70 százalék fölé emelkedett (1980-ban 70,7 százalék volt, ugyanakkor a férfiaké 87,4 százalék). Ekkor az aktív keresőknek csaknem 45 százaléka a nők közül került ki.

1. tábla

Az aktív keresők arányának alakulása a 15—64 éves nők között néhány európai országban

Ország	1965.	1970.	1975.	1980.	1985.	1988.
	évben					
Belgium	38,0	39,8	42,9	47,0	49,3	51,4
Dánia	49,3	58,0	63,5	69,9	74,5	78,3
Egyesült Királyság	49,0	50,7	55,1	58,3	60,5	63,5
Franciaország	48,5	51,1	54,4	54,9	55,7
Görögország	31,2	.	33,0	41,8	.
Hollandia	31,0	35,5	40,9	50,6
Írország	35,2	34,3	34,5	36,3	36,6	37,6
Luxemburg	33,8	38,3	39,9	43,2	47,6
Német Szövetségi Köztársaság	49,0	48,1	49,6	50,0	50,3	54,7
Olaszország	34,6	33,5	.	39,6	41,0	43,9
Portugália	23,6	30,8	51,5	57,0	58,0	59,1
Spanyolország	29,2	32,4	32,0	33,1	39,4

Forrás: Enquête sur les forces du travail. Résultats, 1988. Eurostat. 1990.

A gazdasági aktivitás vállalása azonban nem minden korosztálynál azonos mértékű. A 2. tábla adatai utalnak erre, illetve a beállott változásokra.

2. tábla

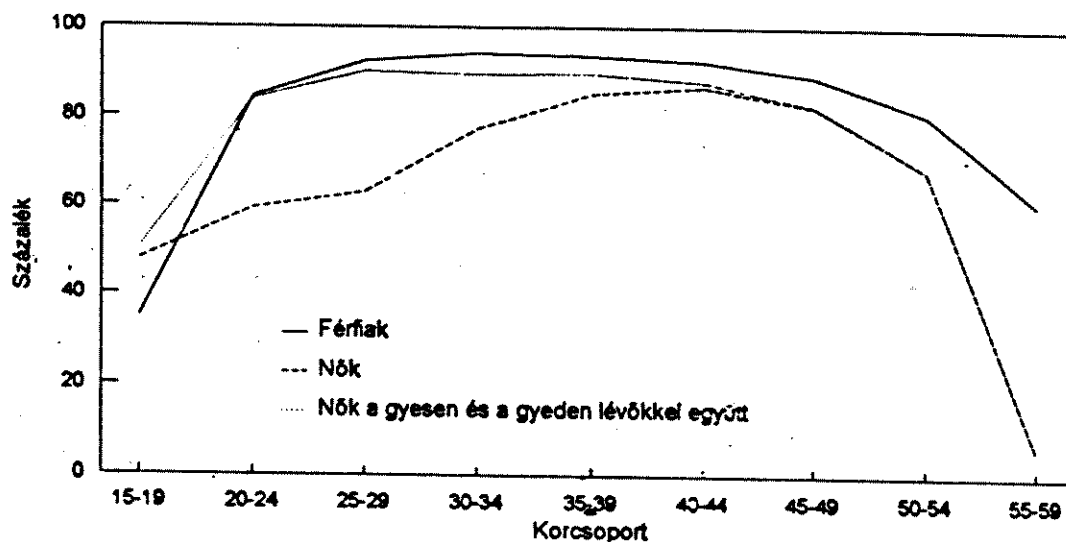
*Az aktív kereső nők a megfelelő korú női népesség százalékában
Magyarországon*

Év	Az aktív kereső nők aránya a			
	15—19	20—29	30—39	40—54
	éves női népesség százalékában			
1930	51,9	34,5	22,7	22,1
1949	52,7	39,3	29,5	26,7
1960	48,1	51,9	49,9	49,0
1970	49,1	65,7	69,9	64,3
1980	40,4	65,1	83,0	75,8
1990	31,5	61,0	81,5	79,4

A korcsoportonkénti aktivitás alakulására számos tényező gyakorolt hatást, növelve vagy csökkentve azt. A hosszabb idősorok a változások tendenciáit is mutatják. Az aktív keresők aránya a 15—19 évesek között évtizedről évtizedre csökken. Ebben bizonyára a közép- és felsőfokú oktatás nagyarányú kiterjedésének lehet döntő szerepe. De ez a tényező éreztetheti hatását a következő korcsoportban is, hisz az egyetemek és a főiskolák nappali tagozatán mintegy 26 000 lány tanult évente az utóbbi évtizedekben. Mivel Magyarországon ezek a legtermékenyebb korosztályok (a gyermekeknek körülbelül 70 százalékát szülik), az arányszámok 1970 utáni csökkenésében szerepe lehet a gyás és a gyed bevezetésének is, melyek igénybevétele befolyásolja mindazon korosztályok magatartását, ahol a három éven aluli gyermekek aránya

számottevő. A hazai statisztikai gyakorlatban ugyanis a gyesen és a gyeden levő nőket nem az aktív, hanem az inaktív népességbe sorolják. Hogy ennek mekkora szerepe van a női aktivitás alakulásában, azt az 1. ábra szemlélteti a legutóbbi népszámlálás eredményei alapján.¹

1. ábra. A gazdasági aktivitás nemenként és korcsoportonként Magyarországon, 1990

Forrás: Az 1990. évi népszámlálás. 3. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 72—73. old.

Az ábrán a nők arányát mutató görbe a legtermékenyebb korosztályok alacsonyabb munkavállalási készségére utal. Amikor viszont a gyermekek már elérik a bölcsődés vagy inkább az óvodás kort, az anyák a férfiakét megközelítő arányban vállalnak újra munkát. Az aktív kereső és a gyesen és a gyeden levő nők arányát mutató görbe azt jelzi, hogy Magyarországon a nők munkavállalása 1990-ben már általános, a férfiakéhoz hasonló arányú volt, és azt csak a gyermeknevelés céljából és csak az ehhez feltétlenül szükséges időre szakították meg.

Mivel 1990-ben 360 ezer bölcsődébe, óvodába nem járó 0—5 éves gyermek élt Magyarországon, feltételezhető, hogy túlnyomó többségüket az aktivitásukat megszakító nők gondozták. De jogosan feltételezhetjük azt is, hogy a bölcsődébe járó gyermekek egy részének édesanyja is gyesen vagy gyeden van kisebb testvérével.

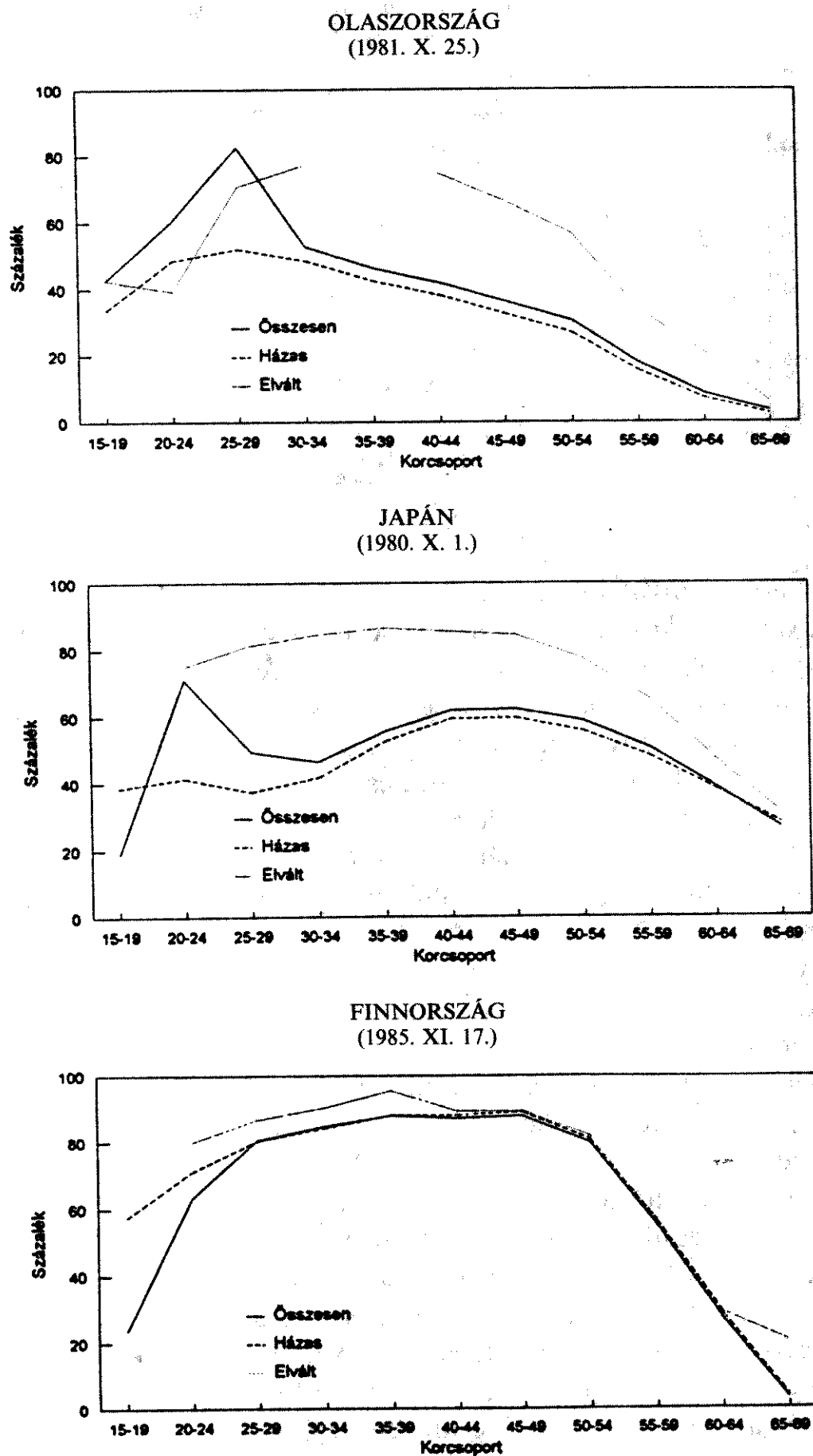
A nemzetközi összehasonlítást teszi lehetővé a 2. ábra. A grafikonok mutatják azokat a lényeges különbségeket, amelyeket az egyes országok társadalmi-gazdasági-demográfiai helyzete idézett elő. Mivel komplex tényezők együtthatása érvényesül, a részletekben számtalan kombináció lehetséges akkor is, ha az országos arányszámok közel vannak egymáshoz.

A nők gazdasági aktivitásának növekedése számos cél megvalósítását tette lehetővé, de ugyanakkor társadalmi és demográfiai problémák sokaságát is előidézte. A demográfusok érdeklődése elsősorban a női aktivitás és a termékenység kapcsolatának feltárására irányul. Az egyre szélesebb körű női munkavállalást igen gyakran a születésszám csökkenése egyik legfontosabb közvetett és közvetlen okának tekintik. Úgy vélik, hogy hatására csökken vagy későbbre tolódik a házasságkötés, növekszik a válási kedv, és alacsonyabb lesz a termékenység, egyrészt mert a gyermeknevelés

¹ 1990-ben a gyest 762, a gyedet pedig 1086 férfi vette igénybe.

nehézségekbe ütköznek, másrészt mert a nők számára szakmájukkal kapcsolatos új életcélok alakulnak ki.

2. ábra. Néhány ország női gazdasági aktivitása
családi állapot és korcsoport szerint

Forrás: Demographic Yearbook, 1987, illetve 1988. ENSZ. New York: 1989, illetve 1990.

A nők korábban is részt vettek a termelőmunkában is. A mezőgazdasági üzemek működése elképzelhetetlen volt a nők közreműködése nélkül, de az iparos vagy a kereskedő sem nélkülözhetette felesége közreműködését, sőt az ügyvéd vagy az orvos mellett is gyakran felesége látta el a gépíró vagy az asszisztensnő feladatát. Nem szólva a háztartásszervezés fontos tevékenységéről. Nem a nők gazdasági aktivitása újdonság tehát, hanem az, hogy ez az otthonon kívül történik, és hogy külön díjazásért, nem a férj munkájának kiegészítőjeként, amikor is a munkát nem díjazták külön, az otthon végzett munka csak kiegészítette a háztartási, gyermeknevelési stb. tevékenységet, azzal szerves egységet alkotott. Ez a forma lehetővé tette a gyermeknevelést, de nem biztosította a feleség számára a gazdasági függetlenséget.

3. tábla

Az anyák gazdasági aktivitása korcsoport és gyermekszám szerint az 1980-as évek közepén

Gyermekszám	Az anya			
	25–29	30–34	35–39	40–44
	éves			
	Franciaország			
0	83,3	79,8	75,9	70,0
1	40,2	49,4	63,9	69,1
2	33,1	47,5	63,2	63,8
3	21,9	34,0	48,9	56,3
	Egyesült Királyság			
0	89,0	84,6	81,6	74,9
1	80,6	85,1	81,4	72,3
2	62,4	70,3	73,1	64,1
3	30,2	42,7	50,5	49,8

Forrás: <16>. 999. old.

Az anyák gazdasági aktivitását életkorukon és családi állapotukon kívül gyermekek száma is befolyásolja. Bár a 3. tábla csak két ország adatait szemlélteti, úgy véljük ezek a tendenciák jellemzők lehetnek más országokra is.

Franciaországban az egy- és a kétgyermekes anyák arányszáma 35 éven felül ugrásszerűen megnőtt.<8> E változásra a háromgyermekeseknél csak 40 éven felüli életkorban került sor. Az Egyesült Királyságban a 34 éven aluli egy- és kétgyermekeseknek kétszer akkora hányada dolgozik, mint Franciaországban. Úgy látszik tehát, hogy a gyermekek életkora is hatással van az anyák gazdasági aktivitására, különösen az Egyesült Királyságban, ahol a 0–4 év közötti gyermekkel rendelkező anyáknak 37, az 5–9 éveseknek pedig 53 százaléka aktív kereső.<32>

Más országokban is fontos differenciáló tényező az anyák munkavállalásánál a gyermekek száma és életkora. Svédországban például a 35–44 éves nőknek 90 százaléka aktív kereső, ha gyermeke(i) 0–6 éves(ek) és 95 százaléka, ha 7–16 éves, és ezek az arányszámok alig alacsonyabbak az ilyen korú svédországi férfiak aktivitásánál. <27>

Hasonló helyzet alakult ki az Egyesült Államokban is az anyák kereső tevékenysége és gyermekeik életkora között. Azok közül, akiknek 6 éven aluli gyermekük volt, 48,7 százalék vállalt munkát, akiknek pedig gyermekei már iskolába jártak (6—17 évesek), 62,1 százalék választotta inkább a munkát a háztartás helyett. Az egyedül élő gyermekes nőknél a munkavállalási kényszer lényegesen nagyobb, mint a házasoknál: a 6 éven aluli gyermekkel rendelkező különélő nőknek 68,4 százaléka, az elváltaknak pedig 83,6 százaléka volt aktív kereső.

Az adatok láttán lehetetlen nem arra gondolni, hogy az anyagi helyzetnek döntő szerepe van a nők keresővé válásában. <22> Ez az átállás a háztartásgazdaságban végzett munkáról az otthonon kívüli, munkabéért végzett munkára, a múlt században sem ment könnyen, csakúgy, mint most.²

Így tehát az utóbbi évtizedekben olyan társadalmi rend alakult ki az iparosodással párhuzamosan, amelyben a termelés és a népesség újratermelése külön rendszerbe szerveződött, elkülönültek hely, intézmények és személyi feltételek tekintetében is.

GYERMEKINTÉZMÉNYEK

A nők aktív keresővé válása a népesség újratermelésének minden szakaszában problémákat hord magában, hisz nemcsak a termékenységet csökkenti, hanem megnehezíti a gyermek nevelését, az idősek gondozását, az aktív keresők otthoni életét stb. Ezeknek a nemkívánatos következményeknek elhárítására vagy legalább mérséklésére számos intézkedést hoztak egyes országokban. Ezek nemcsak a nők helyzetének könnyítésére szolgálnak, hanem kifejezik az egyes államoknak a népszaporodáshoz fűződő érdekeit is.

Csaknem minden országban hoztak olyan intézkedéseket, amelyek az aktív kereső terhes és kisgyermekes nőt védik a munkahelyén, és amelyek különböző munkaidőkedvezményeket biztosítanak számukra. A szülés előtti és utáni többhetes vagy -hónapos szabadság már szinte általános Európában, hiszen a szülők és a szakemberek egyaránt az egyéni (anyai) gondoskodást tartják a kívánatosnak a legkisebbek számára. Számos országban — így hazánkban is — munkaidő-kedvezményben részesül (gyermeke 10 hónapos koráig) a dolgozó nő, ha gyermekét szoptatja. De szabadságidő-növelést is kaphat az anya gyermeke(i) 16 éves koráig, ha pedig beteg a gyermek, akkor betegápolási táppénz illeti meg az anyát vagy az apát. Mindezeket kiegészíti az egy-két éves fizetéses vagy a jövedelemkiesést (teljesen vagy részben) pótló szülői-gyermeknevelői szabadság.³

Úgy vélem, hazánk is azok között az országok között van, amelyek e téren a legtöbbet tették az aktív kereső szülő nők és gyermekeik érdekében.⁴

² A kapitalizmus kialakulása idején is számos átmeneti megoldásra volt szükség. Az ipari forradalom első és legnagyobb változása, amely befolyásolta a nemi szerepeket, az volt, hogy a munkahely távolodott az otthontól. Olvashattunk arról, hogy a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején az angol pamutiparban egész családokat együtt foglalkoztattak a gyárakban. A gyermekeket a szülők tanították be és munkájukat ők ellenőrizték: <33> Japánban 1955-ben a „nemfizetett családi munka” a női dolgozók 54,7 százalékát, a férfi munkások 14,3 százalékát foglalta magában. A fejlődő országokban még ma is a legfőbb munkahely a nők számára a háztartás és az otthon végezhető mezőgazdasági és kézműves munka.

³ Az iparilag fejlett országok 1986. évi adatait ismerteti és elemzi <13>.

⁴ Ha ez a nemzetközi összehasonlítás valamiben kedvezőtlen számunkra, az csak az apáknak biztosított, illetve nem biztosított kedvezmények tekintetében áll fenn (például gyermekszülés esetén az apát Franciaországban 3, Svédországban pedig 10 nap szabadság — az ún. daddy days — illeti meg).

Ezúttal nem ezeknek a kedvezményeknek ismertetésével és nemzetközi összehasonlításával kívánunk foglalkozni, hanem a bölcsődés és óvodás korú gyermekek gondozása terén kialakult helyzettel. Az anyák aktív keresővé válása következtében a szülők számára az ilyen korú gyermekek gondozása, nevelése okozza a legtöbb gondot, és ezek a gyermekek igénylik leginkább a szülőkkel való együttlétet. A nők kettős terheléséből adódó konfliktusok mérséklése érdekében a kormányzatok egyrészt gyermekőrző intézmények hálózatát alakították ki, másrészt hosszabb-rövidebb idejű szabadságot vagy munkaidő-kedvezményt biztosítanak az anyáknak (de több országban az apáknak is).

4. tábla

A bölcsődés és az óvodás gyermekek számának alakulása Magyarországon

Év	A bölcsődébe iratkozottak száma (fő)	Bölcsődések a megfelelő korúak százalékában	Az óvodába iratkozottak száma (ezer fő)	Óvodások a megfelelő korúak százalékában
1950	7 268	.	106	.
1960	31 970	7,4	184	33,7
1970	41 771	9,5	227	51,5
1980	69 768	14,8	478	77,9
1985	53 070	.	425	87,2
1990	40 825	11,1	392	84,9
1991	35 528	9,6	395	85,9
1992	33 642	9,1	395	86,5

Forrás: Magyar statisztikai évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993.

A bölcsődék létesítésének az volt a célja, hogy azok a gyermekek, akiknek anyja a nap nagy részét házon kívüli munkában tölti, kellő gondozásban részesüljenek. Hazánkban 1980-ig gyors ütemben nőtt a bölcsődei férőhelyek száma, de még akkor is a bölcsődés korúaknak csak 15 százalékát fogadták be. Az arányszámok azóta csökkentek. A helyzet e téren igen mostoha, hisz hazánk mintegy körülbelül 3300 településén 1300 bölcsőde működik. Ez azt jelenti, hogy több mint 2000 községben egyáltalán nincsenek a 3 éven aluli gyermekek őrzésére szolgáló intézmények. Kedvezőbb a helyzetük az óvodás korú gyermekeknek, illetve szüleiknek. Az óvodai férőhelyek számának növekedése lépést tartott a nők (anyák) gazdasági aktivitásának növekedésével, illetve alkalmazkodni tudott az ilyen korú gyermekek számának alakulásához.

Az ilyen intézményekben elhelyezett gyermekek aránya Kelet- és Közép-Európában a magyarországihoz hasonló, a nyugat-európai országok többségében a 3 éven aluli gyermekek 2—6 százalékát lehet bölcsődében elhelyezni (1986—1989). Kivételt csak Dánia (48%), Belgium és Franciaország (20—20%) jelent. Lényegesen kedvezőbb a helyzet a 3 éven felüli és az iskoláskor alatti korosztályok esetében. Az országok többségében az elhelyezett gyermekek aránya meghaladja a 60 százalékot, néhányban a 85 százalékot is (Belgium, Franciaország, Olaszország), míg Portugáliában és az Egyesült Királyságban 35 százalék körül van. Az óvodások jelentős hányada nem egésznapi óvodába járt, hanem a nap nagy részét otthon töltötte.

Svédországban (1988-ban) a 0—6 éves gyermekek 31 százaléka járhatott valamilyen közintézménybe, 18 százalékról ún. „nevelőszülő” gondoskodott. A nevelőszülő tulajdonképpen községi alkalmazott, aki 3-4 gyermekre vigyáz rendszerint saját otthonában. De kialakult egy olyan intézmény is, hogy 3-4 család foglalkoztat egy alkalmazottat, aki azoknak gyermekeit őrzi valamelyik család otthonában.

Az Egyesült Királyságban az aktív kereső nők nem kapnak gyermeknevelési szabadságot, mert a szociálpolitikusok úgy vélik, hogy az anyáknak kiskorú gyermekeik mellett kell maradniok. Ezért a nők jelentős hányada 4-5 évre megszakítja gazdasági tevékenységét, az aktív keresőknek csaknem fele részmunkaidőben dolgozik, és gyakori a „főállású” gyermekgondozók alkalmazása. <25>

Franciaországban azáltal is könnyíteni akarnak az aktív kereső anya gyermeknevelési terhein, hogy az állam hozzájárul a gyermek időszakos gondozását otthon végző dada fizetéséhez.

IDŐFELHASZNÁLÁS

Bár ezekben az intézményekben egyre több gyermeket tudnak elhelyezni, a családok gyermeknevelési problémáinak sem mennyiségi, sem minőségi igényeit kielégíteni még nem tudják. Ezért került sor a két funkció összeegyeztetésével olyan kompromisszumos megoldásra, hogy — a gyermeknevelés érdekében — részmunkaidőben dolgozhassanak azok az anyák, akik szakmai ambíciójukat akarták kiélni, vagy családjuk jóléte érdekében pénzt akartak keresni. Mint az 1. táblából kitűnik, a nők gazdasági aktivitása számos országban az 1970-es években kezdett gyors ütemben emelkedni, és az időszak végére az országok többségében meghaladta az 50 százalékot. A családi kötelezettségek és a pénzkereső munka összeegyeztetése azonban egyre több anya számára jelentett nehezen megoldható problémákat. Az iparilag fejlett országokban ezért az anyák jelentős hányada előbb csak részmunkaidőben kezdett dolgozni, majd a gyermekek iskoláskorúvá válása után vállalt teljes idejű munkát. A részmunkaidős foglalkoztatás általánossá vált a nők számára.

Ha a munkavállalás terén csökken is a különbség az apák és az anyák között, az általuk teljesített munkaórák igen nagy mértékben eltérnek egymástól. (Svédországban például a 0—6 éves gyermekes apáknak 4 százaléka dolgozott részmunkaidőben, az ilyen korú gyermekkel rendelkező anyáknak pedig 62 százaléka. <19> Rövidített munkaidőben a férfiak közül inkább csak az idősebb korúak és a rokkantak dolgoznak a nyugat-európai országokban is.

Az arányszámok nagy különbségei, amelyek a vizsgált 11 európai ország esetében 57,7 és 10,3 százalék között változnak, arra utalnak, hogy a befolyásoló tényezők összessége országonként lényegesen eltérő. 20 százalékot meghaladó arányok alakultak ki az Egyesült Államokban, Japánban és Kanadában is. Azokban az országokban, ahol a munkavállalásnak ez a formája nagyon elterjedt, elsősorban nők veszik igénybe, hisz arányuk néhány országban a 80 százalékot is meghaladta. <29> Kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy egyre több ipari országban a női foglalkoztatás sajátossága a részmunkaidős munkavállalás.⁵

⁵ Egyes kutatók úgy vélik, hogy az 1990-es évek végén az állandó jelleggel és teljes munkaidőben foglalkoztatottak már kisebbségben lesznek, annyira terjedőben vannak a rugalmas munkavégzési formák.

Egy lépéssel még tovább mehetünk, hisz a „részmunkaidő” nem azonos ideig történő elfoglaltság mindenki számára, mert ennek is különböző kategóriái lehetnek. Ha a teljes munkaidőt egységesen heti 40 órának tekintjük, akkor látjuk, hogy a részmunkaidős foglalkoztatottság önmagában is sokféle kategóriát, fokozatot jelent. Besorolása nehéz, hiszen a munkaidő hosszában a munkaadó és a munkavállaló állapodik meg.

5. tábla

A részmunkaidőben dolgozó nők aránya és megoszlása az egy hét alatt teljesített munkaórák száma szerint (százalék)

Ország	A rész- munkaidő- ben dolgozó nők aránya*	A 35 óránál rövidebb	A 36 óránál hosszabb	1–10	11–20	21–30	31–
		teljes munkaidőben		órás részmunkaidőben			
		dolgozók aránya					
Belgium	23,4	13,9	83,5	10,8	59,6	21,7	5,7
Dánia	41,5	27,5	62,6	16,1	29,6	31,4	12,3
Egyesült Királyság	44,2	28,7	63,3	23,8	39,1	21,5	5,4
Franciaország	23,8	13,2	78,9	13,2	37,4	27,6	13,6
Görögország	10,3	25,8	69,8	13,2	38,8	37,3	5,3
Hollandia	57,7	24,4	66,9	30,1	32,1	18,7	8,1
Írország	17,0	23,0	72,0	22,1	46,8	22,0	5,0
Luxemburg	15,0	12,0	85,9	14,6	52,4	15,0	13,9
Német Szövetségi Köztársaság	30,6	4,6	91,0	11,1	45,5	32,3	6,3
Olaszország	10,4	18,9	77,1	9,4	40,1	28,5	11,1
Portugália	10,5	16,5	80,4	19,7	43,0	19,9	9,4
Spanyolország	13,0	24,2	71,9	19,6	51,2	24,3	0,6

* Az aktív kereső nők százalékában.

Forrás: Enquête sur les forces du travail. Résultats, 1988. Eurostat. 1990.

Az anyák eltérő munkaideje arra utal, hogy egyes családok könnyebben, mások nehezebben tudják megoldani gyermekeik gondozását. Szakértők hangoztatják, hogy egyik országban nagyobb, a másokban kisebb azoknak a nőknek az aránya, akik szülővé válásuk esetén anyai szerepüket részesítik előnyben.

A gyermekeknek nemcsak száma, hanem életkora is befolyásolja az anya keresővé válását, illetve munkában töltött idejét. Egyes országokban elsősorban a 10 évesnél fiatalabb gyermekek anyja vállal részmunkaidős elfoglaltságot (például az Egyesült Királyságban, Dániában). De hasonló a helyzet Svédországban is, ahol a 0–6 éves gyermekek anyjának 87 százaléka munkavállaló, de 62 százaléka csak heti 35 óránál kevesebbet dolgozik. Ugyanezen arányszámok a 7–16 éveseknél 95, illetve 57 százalék volt 1987-ben. Számos országban (például Portugáliában, Spanyolországban, Görögországban) azonban a gyermekek életkorának nincs ilyen megkülönböztetett jelentősége, hisz a csökkentett munkaidőben dolgozó anyák aránya igen alacsony.

A nők nagy tömegeinek aktív keresővé válása jelentősen átalakította a férjek (apák) életkörülményeit, életmódját otthon, sőt munkahelyükön is. Bár részmunkaidőben

való munkavállalásra gyermekgondozás miatt ritkán vállalkoznak, mint arra már utaltunk, számos lehetőségük van munkabeosztásuk olyan szabályozására, hogy gyermekük anyjának segíthessenek. A szülők igyekeznek munkaidejüket úgy megválasztani, hogy az anya részmunkaidős elfoglaltsága alatt az apa szabad legyen. Kevesebb túlórárt és kiszállást vállalnak, ritkábban visznek haza munkát, igyekeznek olyan munkahelyet keresni, ahová rövidebb ideig kell közlekedni stb. Nekik mindezt teljes munkaidő mellett kell vállalniok.⁶

6. tábla

*A 10 éven aluli gyermeket (is) nevelő aktív kereső nők aránya
(százalék)*

Ország	Aktív kereső nő összesen	Részmunkaidőben dolgozik
Belgium	54	16
Dánia	79	32
Egyesült Királyság	46	32
Franciaország	56	16
Görögország	41	5
Hollandia	32	27
Írország	23	7
Luxemburg	38	10
Német Szövetségi Köztársaság	38	21
Olaszország	42	5
Portugália	62	4
Spanyolország	28	4

Megjegyzés: 1985—1989. évi adatok.

A nők gazdasági aktivitásának növekedése szükségszerűen maga után vonta a házimunkák egyenlőbb megosztását a házastársak között. A családi tűzhelyért való elsődleges felelősség magától értetődően a nőkre hárul, akik sokkal inkább függenek házastársuk jövedelmétől és azoktól a juttatásoktól, amelyek a férj munkájából adódnak, mint attól a jövedelemtől, amit ők személyesen megkereshetnének. Így a házaspárnak közösen kell megtalálnia módját annak, hogy a szakmai és a családi életet összeegyeztesse. Úgy vélem, azok, akik a házimunkában is „egyenlő teherviselést” követelnek meg a férjtől és a feleségtől, az apától és az anyától, megfelelnek vagy szem előtt tévesztik azt, hogy (az esetek nagyobb részében) a férj, az apa a főkereső, akinek jövedelme és társadalmi helyzete meghatározza a család életmódját, életfeltételeit. Amíg a férfiakra merőben más terhek hárulnak „kinn az életben”, mint a nőkre, addig „belül”, a háztartásban nem lehet az egyenlőséget, az azonos (idejű) munkavállalást megkövetelni. Amíg a férfiak és a nők nem egyenrangúak a munkapiacra, addig otthon sem lehetnek azok. A különböző felmérésekből is az tűnik ki,

⁶ A férfiak (apák) megváltozott helyzetéről némileg tájékoztatnak azok a reprezentatív adatgyűjtések, amelyek a lakosság időfelhasználásával foglalkoznak. Ilyen ún. időmérleg-vizsgálatot a Központi Statisztikai Hivatal már többször végzett, amelyeknek fontos következtetése az volt, hogy a magyar népesség idejének igen nagy, más országokét meghaladó részét fordítja munkavégzésre.

Az elmúlt évtizedekben a munkaidő jelentősen csökkent. A 44 órás, kéthetenként szabad szombatos munkarend 1982-től megváltozott 42 órás, ötnapos munkahétre. 1984-ben több területen 40 órás munkahétre tértek át. Mint a 7. táblából (megjelent: <11> 47. old.) látható, a változások hatására főfoglalkozású munkájukban a férfiak 48, a nők pedig 22 percet nyertek. Ez a nyereség azonban csak azt a célt szolgálta, hogy ezt az időt csaknem egészében jövedelemkiegészítő tevékenységre fordítsák.

Az e témával foglalkozó szakírók rendszerint kiemelik, hogy a férfiak nem veszik ki részüket megfelelő mértékben az otthoni teendőkből, a háztartási munkából, a gyermekgondozásból stb. Ha a hazai napi időbeosztás összefoglaló adatait megnézzük, a férfiak és a nők időbeosztása valóban lényegesen eltér egymástól. 1986—1987-ben a férfiak főfoglalkozású munkával 231 percet töltöttek, a nők pedig 150 percet. Ha ehhez hozzáadjuk a jövedelemkiegészítő tevékenységekre fordított időt, akkor a férfiaknál 330 perc, a nőknél pedig két órával kevesebb, 208 perc jön ki. A háztartáson belüli munkamegosztás tehát nem hagyományból, maradiságból vagy egyéb okból jelent különbségeket, hanem azt a keresőtevékenység terén fennálló különbségek határozzák meg. Így és ezért fordíthat a nő többet háztartási munkára (1986—1987-ben 240 percet) keresőtevékenysége mellett, mint a férfi (90 perc). A romló anyagi helyzet következtében a különjövdelem szerzésére irányuló törekvés nyilvánvaló. Az időbeosztásról készült hazai felvételek azt mutatják, hogy a hivatalosan nyilvántartott időnél lényegesen többet fordítanak keresőtevékenységre a férfiak. Ez mindkét nemű népesség számára tartós túlterhelést jelent, ami kedvezőtlenül befolyásolja a családi funkciók teljesítését.

8. tábla

A férfiak és a nők heti időbeosztása 1984-ben Svédországban a legkisebb gyermek kora szerint

Tevékenység	Nincs gyermek	A legkisebb gyermek			
		0—2	3—6	7—12	13—17
		éves			
		Férfiak			
Keresőtevékenység	22,9	31,7	34,4	38,4	40,3
Házimunka	7,1	8,2	6,9	6,7	6,4
Karbantartás, javítás	5,1	4,9	5,9	5,7	5,2
Aktív gyermeknevelés	0,3	8,2	5,6	1,9	0,4
		Nők			
Keresőtevékenység	15,8	11,8	20,9	22,1	25,5
Házimunka	19,3	21,5	19,0	23,1	21,4
Karbantartás, javítás	2,2	0,5	1,2	1,2	1,7
Aktív gyermeknevelés	0,6	13,4	10,6	4,1	0,6

Forrás: <27>.

A férfiak és a nők időgazdálkodása a gyakorlatban annyira jellegzetesen különböző minden szándék, egyenlősítő ideológia ellenére, hogy a nők aktivitásának növekedése számottevő hatást nem gyakorolt a házimunkák egyenlőbb megoszlására. A megoldást tehát valahol az első gazdaságban kell keresni, ahol — úgy tűnik — a férfiak

munkával, hivatással szembeni elkötelezettsége a nagyobb, vagy a pénzkereset lehetősége kedvezőbb.

Minél fiatalabb a legkisebb gyermek, annál kevesebb időt tölt az apa kereső munkával és annál többet házimunkával, aktív gyermekneveléssel Svédországban is. A trend a munka egyenlő megosztása felé mutat, de a hagyományos házimunkák túlnyomó részét ma is a nők végzik, a férfiak pedig inkább kerti munkával, autómossással, kisebb javításokkal stb. foglalkoznak. Svédországban az egyes feladatokra fordított idő eltér a hazaitól, a tendenciák hasonlóak, hisz a férfiak és a nők keresőtevékenységre és házimunkára fordított idejének összege azonos vagy csaknem azonos. A különbség a részletekben van, hisz a svéd nők keresőtevékenységre kevesebb időt fordítanak, míg a férfiaknak a házimunkára csak annyi idejük jut, mint a nőknek, vagy még annyi sem. Az időgazdálkodásban megfigyelhető különbség főleg a gyermekek életkorától függ.

A nők gazdasági aktivitása következtében a férfiak családban betöltött szerepe is megváltozott, hisz kereső szerepük megtartása mellett most már a gyermeknevelésben, illetőleg a háztartási munkában való közreműködést is elvárják tőlük. Ennek ellenére ismételen hangsúlyozni kell, hogy nemcsak a férfiak, hanem a családok többségének időbeosztása is a kenyérkereső munka rendszere köré szerveződik a munkára épülő társadalomban.

Mint a munkaidő-kedvezményekből és a munkaidő-beosztásból kitűnik, a gyermeknevelésben ma már gyakran közös szülői szerepvállalás tanúi lehetünk, különösen a városi, illetve az értelmiségi családoknál, de a szerepcserétől még távol vagyunk, az még csak kivételes esetnek számít.

Amikor a részmunkaidőről vagy a nőkre, a családra nehezedő kettős teherről beszélünk, általában a gyermekneveléssel járó elfoglaltságot emeljük ki ennek legfőbb okaként. Pedig az idősök számának és arányának növekedése egyre több családi és társadalmi problémát vet fel, egyre több családot állít megoldhatatlan nehézségek elé szülei, nagyszülei ápolása, gondozása. <15>

RÉSZMUNKAI DŐ

Mint adatainkból is kitűnik, a részmunkaidőben való tömeges foglalkoztatás a piacgazdálkodást folytató országokban már több évtizedes múltra tekinthet vissza, megítélése azonban korántsem egységes egyik érdekelt fél részéről sem.

A szakszervezetek véleménye a részdíós foglalkoztatás tekintetében egy-egy országon belül is eltérő. Hollandiában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Olaszországban támogatják, ha önkéntes alapon és jogilag szabályozott körülmények között vezetik be, mert a nők munkafeltételeinek javítását szolgálhatja. A görögországi szakszervezetek semleges álláspontot képviselnek, Ausztriában, az Egyesült Királyságban és még néhány más országban mérsékelt ellenállást tanúsítanak. <29> Mivel a nem dolgozó nők előbb részmunkaidőben kezdtek dolgozni, és csak azután tértek át a teljes munkaidőre, a vitatkozó felek egyik része úgy véli, hogy a részmunkaidős foglalkoztatás fontos lépés a nemeknek a kereső munkában való egyenjogúsága felé vezető úton, míg másik része éppen fordítva, a részmunkaidős munkavállalást (a teljes időben történő foglalkoztatáshoz képest) visszalépésnek tekinti. A francia és az olasz

baloldal képviselői szerint a nőknek a részmunkaidőre történő áttérése a munkaerőpiacról való kiszorításuk kezdetét jelenti. A kereszténydemokrata pártok viszont ideális megoldásnak az otthon maradó, gyermekeivel foglalkozó anyát tekintik.

A szakmai munka megszakításának és a részmunkaidő vállalásának nemcsak az az ára, hogy a nő marginális szerephez jut a munkaerőpiacon, de hatással van szakmai előmenetelére és jövedelmére is. <9> Ez a jövedelemveszteség nem is jelentéktelen, hisz azt egyes kutatók 50 százalékra becsülik. <21> De a nem teljes foglalkoztatás azt is jelenti, hogy a nők iskoláztatása sem a társadalom, sem a család számára nem annyira jövedelmező, mint a férfiaké, hisz szakmai ismereteik hasznosítására így lényegesen kevesebb alkalmuk van. <7>

Több országban a részmunkaidőben foglalkoztatást a munkanélküliség elleni harc egyik eszközeként szorgalmazzák, támogatják. Máshol olyan eszköznek tekintik, amely alkalmas lehet arra, hogy az anyák összeegyeztethessék a gyermek és az otthon iránti felelősségüket a létfenntartáshoz való hozzájárulással. A szakértők nyilatkozataiból számos olyan véleményt is idézhetünk, amelyek az anyák kettős megterhelésének oldaláról értékelik a foglalkoztatásnak ezt a formáját. A részmunkaidő lehetősége azt is kifejezi, hogy a gyermekes nők fizetésért végzett munkáját egyre inkább másodlagosnak, mégis szükségesnek tekintik. A piactudományok nyomása alatt a nők nem mondhatnak le arról, hogy anyagilag továbbra is hozzájáruljanak a családi jövedelmekhez.

A részmunkaidő lehetőségét a szüléshez és a gyermekneveléshez vezető út megkönnyítésének, az anyaságot, a családot, a hivatástudat gyakorlását és a szülői szerep összeegyeztetését segítő intézkedésnek tekintik. A részmunkaidő lehetősége esetén a családnyak számára könnyebb a munkába való visszaállás, hisz a részidős foglalkoztatás időtartama fokozatosan növelhető.

A rendelkezésre álló adatokból az is kitűnik, hogy több országban a nők részfoglalkoztatottsága bizonyos szakmai csoportokra koncentrálódik <12> és ezeken a területeken továbbra is nagy az érdeklődés az ilyen munkakörök iránt. <37>

Különböző országokban végzett közvélemény-kutatási adatokból az derül ki, hogy a nők jelentős hányada (például Svédországban 35 százalék) azt vallotta, hogy amikor áttért a részmunkaidőre, terhelése nem csökkent a munkaidővel arányosan.

A részmunkaidőben foglalkoztatottak számának és arányának növekedése arra utal, hogy a nők szemében a „szabadidő” felértékelődött a jövedelemmel szemben, mindazonáltal az, hogy akár részmunkaidőben is, de keresőtevékenységet folytatnak, ez nagy valószínűséggel többnyire gazdasági kényszer következménye.

Külön probléma az, hogy a részmunkaidős foglalkoztatást miként értékelik a munkáltatók? Amikor az iparilag fejlett országokban csökkent a munkaerő-kínálat, több országban a vállalatok is úgy érezték, könnyíteniük kell a dolgozó gyermekes anyák helyzetén, bár egyetértettek abban, hogy a családok támogatásából a kormánynak is ki kell vennie a részét. A foglalkoztatásnak ezt és más rugalmasabb formáit több ország kormánya segítette a vállalatok anyagi támogatásával, népszerűsítő kampányok szervezésével, kísérletek bevezetésének finanszírozásával stb. Ezért például az Egyesült Államokban az 1980-as évektől a vállalatok 60 százaléka lehetővé tette a rugalmas és a részmunkaidős foglalkoztatás valamilyen formáját. Ebben bizonyára közrejátszott az a szándék is, hogy ezúton is mérsékeljék a munkanélküliséget.

A munkavállalók igényeihez alkalmazkodó rugalmas munkaidő-beosztás azonban megnehezíti a munkaadók munkaszervezését. A részmunkaidő bevezetése és működtetése a munkaadónak több gondot jelent, hisz a munkaszervezésnek új módszereit kell kidolgoznia. Mások szerint a részmunkaidős foglalkoztatás lehetővé teszi a kereslethez való rugalmasabb alkalmazkodást, és így bérmegtakarítást eredményezhet, hisz a munkaadónak csak akkor kell több munkást alkalmaznia (több munkaidőt igénybe vennie), amikor termékei vagy szolgáltatásai iránt nagyobb kereslet mutatkozik.⁷

A részmunkaidő egyúttal rendszerint rugalmas munkaidő-beosztás is. Egyre inkább bővítették a „munkavégzési rendszeren” belüli szabad mozgásteret. Ennek számos változata alakult ki azon kívül (vagy azon belül), hogy — mint láttuk — igen különböző az időtartama. Franciaországban ennek egyik módja például az, hogy az anyák számára azt a munkanapot teljesen szabaddá teszik, amikor szünet van az iskolában, és így együtt lehetnek a gyermekeikkel. A részmunkaidős nők 27 százalékát ezek az asszonyok képezték. A csúsztatott munkaidő-beosztás lehetősége alkalmat adott arra, hogy a férj és a feleség összehangolja munkahelyi elfoglaltságát, pihenőnapjait. <31>.

A részmunkaidőben való munkavállalás terjedése maga után vonta az állami szabályozás kialakulását, főleg a társadalmi juttatások terén. Mint más területeken, úgy itt is országonként lényeges eltérések figyelhetők meg. Az európai piacgazdálkodást folytató országok jogszabályainak áttekintése azt mutatja, hogy a dolgozók üzemi balesetek és munkahelyi ártalomból fakadó betegségek elleni biztosítása mindenhol feladata a munkáltatónak, tekintet nélkül a munkaidőre és/vagy a keresetre. <29> A társadalombiztosítás terén azonban már lényeges eltéréseket mutat ezeknek az államoknak a jogalkotása. Az országok többségében e téren minden munkavállaló azonos jogokkal rendelkezik, de a ledolgozott napi munkaidő és jövedelem arányában. Svédországban azok az anyák jogosultak a teljes körű ellátásra, akik legalább heti 20 órában dolgoznak. <27> A Német Szövetségi Köztársaságban a heti tíz óránál kevesebbet dolgozó fizikai munkások nem kapnak munkáltatójuktól táppénzes ellátást a betegállomány első hat hete során. Az Egyesült Királyságban a részmunkaidősök általában nem részesülnek táppénzben és nyugdíjban, Svájcban pedig a nyugdíjbiztosítás nem kötelező azok számára, akik meghatározott összegnél kevesebbet keresnek évente. Az Egyesült Királyságban heti 52 fontos kereset alatt (1991) sem a munkavállalóknak (a nők 90 százaléka), sem a munkáltatóknak nem kell szociális adót fizetniük.

Csaknem minden országban a többgyermekes dolgozó nők nyugdíjkor-kedvezményben is részesülnek azon az alapon, hogy a gyermekneveléssel töltött éveket (az ún. bébiéveket) úgy számítják, mint az aktív foglalkozással eltöltött esztendőket. A kedvezményként kapott évek száma függ a felnevelt gyermekek számától. <13> Franciaországban a nő (anya) minden 9 éven át nevelt 16 éven aluli gyermeke után 2 évet kap nyugdíjalapja figyelembevételkor függetlenül attól, hogy időközben megszakította-e vagy sem munkáját (a 3 gyermekesek ezen felül 10 százalékkal növelt

⁷ Frey Mária szerint „A részmunkaidős és más, rugalmas, illetve kötetlen munkaidőrendszerek alkalmazásával ugyanis a management a korábbinál jóval szabadabban tudja az élők munkát a szervezet és az üzemidő gazdasági és műszaki szempontjaihoz igazítani”. <13> 758. old.

nyugdíjat kapnak). Az Egyesült Királyságban megilleti az öregségi nyugdíj azokat a nőket is, akik félbeszakították munkájukat, de ezeket az éveket, csakúgy mint a részmunkaidő miatt elvesztett órákat, figyelembe veszik a nyugdíj kiszámításánál.

*

Az elmúlt év (1993) márciusában rendezték meg Genfben az Európai Népesedési Konferenciát, egyikét azoknak az üléseknek, amelyek az 1994 szeptemberében, Kairóban összehívandó Nemzetközi Népesedési Konferencia számára készített javaslatokat. E terjedelmes dokumentum (*Recommendations of the European Population Conference. Population Development Review*. 1993. évi 2. sz.) több mint 70 javaslatot tartalmaz. Témánk szempontjából legjelentősebb a 3. és a 4. javaslat szándéka, mert ezek, a család szociális—gazdasági támogatásán kívül, a nemek e téren való egyenlővé válását is célul tűzik ki.⁸

Világszerte keresik tehát azokat a szervezési és anyagi lehetőségeket, módokat, amelyek egy vagy több évre lehetővé teszik a szülők számára, hogy gyermekeikkel maradjanak nagyobb anyagi veszteségek és munkahelyük bizonytalanná válása nélkül.

Nemcsak ideológiai vitákban, hanem az érdekelt családok körében is gyakran felmerül a „főhivatású anyaság” megvalósításának lehetősége is. Bizonyára sokan választanák ezt a lehetőséget, főleg a többgyermekes anyák közül, de a közvéleménykutatás eredményei arra utalnak, hogy az 1-2 gyermekes anyák 70—80 százaléka nem mondana le véglegesen munkavállalási lehetőségéről.

Mint az adatokból kitűnt, a részmunkaidőben dolgozó nők túlnyomó többsége egy- vagy többgyermekes anya. A munkaidő-szabályozásnak ezek a lehetőségei az államnak arra a szerepére utalnak, amely a kedvező feltételek megteremtésével az anyaságra kíván hatást gyakorolni anélkül, hogy a munkáltatók érdekeit sértené. Ha a natalista politikát előnyben részesítő országok továbbra is ragaszkodni kívánnak demográfiai céljaikhoz, akkor olyan jogi szabályozást kell folytatniok, amely egyaránt kedvező a családi hivatás gyakorlására és a gazdasági aktivitásra.

Az egymásnak ellentmondó érvek végiggondolása és a sokszínű nemzetközi gyakorlat tanulmányozása alapján talán kialakíthatók lennének olyan körülmények, amelyek nálunk is vonzóbbá tennék a részmunkaidős foglalkoztatást, illetve munkavállalást.

IRODALOM

- ⟨1⟩ Barrère-Maurisson, M.-A.—Daune-Richard, A. M.—Letablier, M. T.: Le travail à temps partiel plus développé au Royaume-uni qu'en France. *Economie et Statistique*. 1989. évi 220. sz. 47—56. old.
- ⟨2⟩ Bartunek, E.: Teilzeitbeschäftigung 1974—1990. *Statistische Nachrichten*. 1992. évi 2. sz. 84—91. old.

⁸ „A társadalom minden területén — például lakásviszonyok, gyermekfelügyelet, munkakörülmények, munkaidő, üdülési, pihenési lehetőségek — gyermek- és családcentrikusabb viszonyokat kell kialakítani. A kormányoknak a magán-szektorral és szociális partnerekkel együtt segíteni kell azon szülők egyre népesebb táborát, akik hivatásukban és családi életükben egyaránt teljességre törekszenek. Szociális szolgáltatások — gyermekfelügyelet, bölcsőde, óvoda, szülői szabadság — létrehozásával és fejlesztésével segíteniük kell e két célkitűzés összeegyeztetését, valamint támogatni kell minden egyéb intézkedést, amely megkönnyíti bármelyik szülő otthonon kívüli munkavállalását (részmunkaidő, rugalmas munkaidő). Különös figyelmet kell fordítani olyan intézkedések bevezetésére, melyek azáltal könnyítik a nők még mindig aránytalanul magas családon belüli terheit, hogy a férfiakat a terhek megosztására készítik.”

- ⟨3⟩ Beck-Gernsheim, E.—Stoltz-Willig, B.—Colberg-Schrader, H.: Beruf, Karriere — und wie geht's der familie? *Wsi MITT.* 1991. évi 2. sz. 57—119. old.
- ⟨4⟩ Bernhardt, E. M.: The choice of part-time work among Swedish one-child mothers. *European Journal of Population.* 1988. évi 2. sz. 117—144. old.
- ⟨5⟩ Blanchet, C.: Interpréter les évolutions temporelles de l'activité féminine et de la fécondité. *Population.* 1992. évi 2. sz. 389—408. old.
- ⟨6⟩ Blau, F. D.—Grossberg, A. J.: Maternal labor supply and children's cognitive development. *Review Economic and Statistic.* 1992. évi 3. sz. 474—481. old.
- ⟨7⟩ Chapman, T.: Just the ticket? Graduate men and women in the labour market three years after leaving college. HELM. Working Paper 8. sz. CNAA. 1989. London.
- ⟨8⟩ Desplanques, G.: Activité féminine et vie familiale. *Economie et Statistique.* 1993. évi 261. sz. 23—32. old.
- ⟨9⟩ Dex, S.—Shaw, J. B.: British and American women at work. Do equal opportunities policies matter? Macmillan. London. 1986.
- ⟨10⟩ Falussy Béla dr.: A magyar társadalom életmódjának változásai az 1976—77. évi és az 1986—87. évi időmérleg felvételek alapján. Társadalomtudományi Vállalkozások. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 316 old.
- ⟨11⟩ Farkas János—Vajda Ágnes: Időgazdálkodás és munkatevékenységek. Társadalomtudományi Vállalkozások. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1989. 334 old.
- ⟨12⟩ Fasching, M.: Teilzeitbeschäftigung. Ergebnisse des Mikrocensus 1991/92. *Statistische Nachrichten.* 1993. évi 9. sz. 725—732. old.
- ⟨13⟩ Frey Mária dr.: A munkaidő-kihhasználás nemzetközi összehasonlítása. *Statisztikai Szemle.* 1990. évi 8—9. sz. 659—673. old.; 1990. évi 10. sz. 758—767. old.
- ⟨14⟩ Gács Endre: Bérék, adózás, családtámogatás. *Statisztikai Szemle.* 1993. évi 11. sz. 869—881. old.
- ⟨15⟩ Hoskins, I.: Combining work and care for the elderly: An overview of the issues. *International Labour Review.* 1993. évi 3. sz. 347—369. old.
- ⟨16⟩ Hantrais, L.: La fécondité en France et au Royaume-Uni: les effets possibles de la politique familiale. *Population.* 1992. évi 4. sz. 987—1014. old.
- ⟨17⟩ Horvát Zsuzsa: Női sorsok Budapest egyik munkáskerületében. *Esély.* 1993. évi 5. sz. 39—73. old.
- ⟨18⟩ Höllinger, F.: Frauenerwerbstätigkeit und Wandel der Geschlechtsrollen in internationalen Vergleich. *Kölner Zeitung für Sociologie und Sozialpsychologie.* 1991. évi 4. sz. 753—771. old.
- ⟨19⟩ Hulkko, J.: Family policy in Western Europe. Megjelent: Yearbook of Population. XXVIII. Helsinki. 1990. 5—27. old.
- ⟨20⟩ Jacobs, E.—Shipp, S.—Brown, G.: Families of working wives spending more on services and nondurables. *Monthly Labour Review.* 1989. évi 2. sz. 15—23. old.
- ⟨21⟩ Joshi, H.: The wages of motherhood. Communication présentée ou resources in Households Study Group. Londres. 1986.
- ⟨22⟩ Kinngsley, D.: Wives and work: the sex role revolution and its consequences. *Population and Development Review.* 1984. évi 3. sz. 397—417. old.
- ⟨23⟩ Klein, K.: Teilzeitbeschäftigung. Ergebnisse des Mikrocensus. *Statistische Nachrichten.* 1989. évi 6. sz. 408—414. old.
- ⟨24⟩ Lazear, E. P.—Smith, J. P.—Ward, M.: Women in the labour market. (Symposium.) *Journal Economic Perspective.* 1989. évi 1. sz. 3—75. old.
- ⟨25⟩ Marsh, A.—Mckay, S.: Families, work and the use of childcare. *Employment Gazette.* 1993. augusztus. 361—370. old.
- ⟨26⟩ Moors, H.—Koesoebjono, S.: Die Akzeptanz fertilitätsbezogener politischer Maßnahmen: Ein internationaler Vergleich. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.* 1991. évi 1. sz. 3—33. old.
- ⟨27⟩ Näsman, E.: Modelle der Bevölkerungspolitik — Das Beispiel Schweden. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.* 1991. évi 2. sz. 159—191. old.
- ⟨28⟩ Neubourg, Ch.: Le travail à temps partiel: comparaison quantitative internationale. *Problèmes Économiques.* 1986. június. 24—31. old.
- ⟨29⟩ Part-timework in 15 countries. *European Industrial Relations Review.* 1985. június. 21—28. old.
- ⟨30⟩ Schwarz, K.: Bevölkerungspolitische Wirkungen familienpolitischer Massnahmen. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft.* 1992. évi 2. sz. 197—208. old.
- ⟨31⟩ Belloc, B.: Le travail à temps partiel. *Données Sociales.* 1987. évi 112. sz. 112—119. old.
- ⟨32⟩ Sly, F.: Women in the labour market. *Employment Gazette.* 1993. évi 11. sz. 483—502. old.
- ⟨33⟩ Smelser, N. J.: Social change in the industrial revolution. University of Chicago Press. Chicago. 1959. 9—11. old.
- ⟨34⟩ Sundström, M.—Stafford, F. P.: Female labour force participation, fertility and public policy in Sweden. *European Journal Population.* 1992. évi 3. sz. 199—216. old.
- ⟨35⟩ Vollmann, K.: Intensität von Nachtarbeit. Ergebnisse des Mikrocensus September 1987. *Statistische Nachrichten.* 1989. évi 6. sz. 414—418. old.
- ⟨36⟩ Wolf, W.: Arbeitszeit berufstätiger Frauen mit Kindern. Ergebnisse des Mikrocensus. *Statistische Nachrichten.* 1989. évi 6. sz. 418—421. old.
- ⟨37⟩ Watson, G.: Working time and holidays in the EC: How the UK compares. *Employment Gasette.* 1993. szeptember. 395—403. old.

TÁRGYSZÓ: Gazdasági aktivitás. Nők.

РЕЗЮМЕ

Как в венгерской, так и в международной специальной литературе часто рассматриваются способы решения задач женской занятости и воспитания детей, в том числе возможность неполной занятости для женщин.

В своем очерке автор анализирует не экономические, а демографические аспекты данной тематики путем показа зарубежных примеров и международных сравнительных данных.

SUMMARY

Both in Hungarian and in international literature on social policy frequently present themselves the ways of solving female employment and the task of bringing up of children, within this part-time employment of women.

The author analyses in his study not the economic but demographic aspects of the subject field while presenting foreign examples and data of international comparisons.

A VÁLLALKOZÓ JELLEGŰ MAGÁNGAZDASÁGOK

LACZKA SÁNDORNÉ—OROS IVÁN—SCHINDELE MIKLÓS

A magyar agrárszféra a második világháború befejeződése óta a harmadik, eddig legnagyobb szerkezeti változását éli át.

1945 után a parasztság helyzete alapvetően módosult. A birtokreformmal számos kevés termelőeszkővel rendelkező kisüzem jött létre. A mezőgazdaság a háborús károk pótlását rövid idő alatt megoldotta.

1950-től kezdődően megindult a magyar parasztságtól addig idegen termelőszövetkezetek alakítása. A drasztikus intézkedések miatt a parasztok százezrével hagyták el gazdaságukat, földjüket felajánlották az államnak. Tíz év útkeresés után, 1959-től a nagyüzemeken kívül maradt parasztságot is belépésre készítettek. Számottevő támogatással az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek jelentős mennyiségi fejlődést értek el a termelésben. Húsz évi eredményes működés után azonban az 1980-as években a nagyüzemi gazdálkodásban erős megtorpanás, elmélyülő gazdasági nehézségek jelentkeztek.

A rendszerváltás szükségszerűen vetette fel a magántulajdonhoz való visszatérésnek, a megfelelő üzemi szerkezet és az európai országokkal versenyképes fejlett mezőgazdaság kialakításának fontosságát. E követelmények teljesítéséhez meg kell keresni az eddigi struktúra lebontásának, illetve átalakításának célszerű módját.

Bizonyos, hogy a mezőgazdaság jövőjét elsősorban az aktív korú, szakképzett falusi lakosságra lehet alapozni. Ha a privatizálás következtében a terület elaprózódik, és a földterület életképtelen kiscgazdaságok kezébe jut, korszerű mezőgazdaság kialakulása egyhamar nem várható, az átmenet rendkívül elhúzódhat. Elvileg elképzelhető, hogy egy árutermelésre szakosodó középparaszti réteg (hazánkban manapság erre használják gyakran a farmgazdaság megjelölést is) vegye át a mezőgazdaságban a vezető szerepet. A korszerű vállalkozói gazdaságok kiépítéséhez azonban számottevő anyagi eszközre, hitelre, támogatásra lenne szükség. Az eddigi nagyüzemek gazdaságos működésre képes kereteinek új tartalommal való megtöltése is célszerű, ezek felvehetik a versenyt a magángazdaságok termelésével. Az árutermelő gazdaságok mellett ugyanakkor számolni kell a háztartási igényeket kielégítő milliányi törpe- és kiscgazdaság fennmaradásával is. A végleges üzemszerkezet kialakulásáig talán az vezethet eredményre, ha a mezőgazdaságban a többféle üzemforma egymás mellett működik.

1. tábla

A gazdaságok száma, ténylegesen használt összes földterülete és bruttó termelési érték szerinti megoszlása

Megye	A gazdaságok száma		Kistermelő népesség az összes népesség százalékában	A gazdaságok földterülete		ezer forint bruttó termelést elért gazdaságok aránya (százalék)						Egy gazdaságra jutó bruttó termelési érték (ezer forint)		
	1991-ben az 1986. évi százalékában			1991-ben az 1986. évi százalékában		—25	25—50	50—100	100—200	200—500	500—			
	1986. évben (ezer)	1991. évben (ezer)		1986. évben (ezer hektár)	1991. évben (ezer hektár)									
Baranya	53	54	101,9	21	24	114,3	39,8	17,5	19,5	24,0	20,7	14,3	4,0	131
Fejér	66	69	104,5	20	23	115,0	48,6	25,4	25,6	25,4	14,5	7,5	1,6	84
Győr-Moson-Sopron	60	60	100,0	18	23	127,8	43,3	22,0	23,7	22,8	14,9	13,0	3,6	118
Komárom-Esztergom	36	34	94,4	10	10	100,0	32,2	25,9	28,5	26,3	12,1	5,9	1,3	75
Somogy	69	64	92,8	29	32	110,3	55,9	16,5	22,3	27,5	20,9	10,9	1,9	104
Tolna	45	51	113,3	17	20	117,6	59,8	17,6	21,6	25,8	20,2	12,1	2,7	114
Vas	44	43	97,7	20	20	100,0	47,8	19,4	22,8	26,2	17,4	11,5	2,7	110
Veszprém	46	48	104,3	14	16	114,3	38,4	23,7	27,2	27,0	14,0	6,9	1,2	78
Zala	54	50	92,6	27	27	100,0	49,9	16,7	22,6	31,6	19,7	8,1	1,3	93
Dunántúl	471	473	100,4	178	195	109,6	45,6	20,4	23,6	26,2	17,3	10,2	2,3	102

Bács-Kiskun . . .	121	120	99,2	73	88	120,5	60,0	16,9	22,6	24,3	18,0	13,9	4,3	133
Békés	94	91	96,8	37	51	137,8	61,2	11,9	19,0	24,6	20,4	18,5	5,6	164
Csongrád	72	73	101,4	44	48	109,1	45,3	17,2	21,3	24,6	18,8	14,2	3,9	133
Hajdú-Bihar . . .	95	96	101,1	33	41	124,2	51,0	16,7	23,1	24,1	17,8	14,8	3,5	126
Jász-Nagykun- Szolnok	77	77	100,0	23	33	143,5	69,7	16,3	24,0	28,5	18,8	10,6	1,8	101
Pest, Budapest . .	155	124	80,0	38	40	105,3	50,5	13,9	23,4	25,7	19,2	14,4	3,4	127
Szabolcs-Szatmár- Bereg	127	128	100,8	58	70	120,7	37,0	25,6	31,5	25,8	10,7	5,0	1,4	74
Alföld	741	709	95,7	305	372	122,0	51,9	17,3	24,0	25,5	17,4	12,6	3,2	119
Borsod-Abaúj- Zemplén	105	110	104,8	33	43	130,3	44,2	21,9	27,3	27,9	14,9	6,9	1,1	81
Heves	57	60	105,3	15	21	140,0	50,2	24,2	27,7	27,9	14,0	5,2	1,0	74
Nógrád	40	41	102,5	12	13	108,3	54,0	24,6	31,3	30,3	10,3	2,7	0,5	59
Észak	202	211	104,5	61	77	126,2	47,4	23,1	28,2	28,4	13,8	5,5	1,0	75
<i>Összesen</i>	<i>1415</i>	<i>1394</i>	<i>98,5</i>	<i>544</i>	<i>644</i>	<i>118,4</i>	<i>39,4</i>	<i>19,3</i>	<i>24,4</i>	<i>26,2</i>	<i>16,8</i>	<i>10,7</i>	<i>2,6</i>	<i>106</i>

A mezőgazdaság jövőjének megítélésakor nem hagyható figyelmen kívül néhány általánosan érvényesülő tapasztalat. A tőkés országokban a mezőgazdaságban a részmunkaidős termelés folyamatosan növekszik. A különböző méretű gazdasággal rendelkező termelők létbiztonságuk érdekében nem adják fel mezőgazdaságon kívüli kereseti lehetőségüket, ezzel ugyanis könnyebben el tudják háritani a mezőgazdaság nem ritkán előforduló konjunkturális visszaesésének következményeit. A világ mezőgazdaságában általános tendenciaként említhető az is, hogy a mezőgazdasági üzemméret növekvőben van. A jövedelmező családi gazdaságok mind nagyobb átlagterületen tevékenykednek. Nyilvánvaló, hogy a tendencia a jövőben a magyar mezőgazdaságban is érvényesülni fog.

Jelenleg az ország lakosságának közel kétharmada foglalkozik kisebb-nagyobb mértékű mezőgazdasági termeléssel, ha a legkisebbeket (a lakóházak, üdülők körüli kertekben gazdálkodókat stb.) is ideszámítjuk. A több mint 2 millió háztartás közül az ún. kistermelő gazdaságok száma 1991-ben mintegy 1,4 millió volt. (A kistermelő gazdaságok megyénkénti számát, ténylegesen használt földterületüket és termelési értékük szerinti megoszlásukat az 1. tábla mutatja be.) A termelőeszközök állományától és a piaci adottságoktól függően ezen sokaságon belül rendkívüli mértékben differenciálódott a termelés és az elért jövedelem. Közülük az elmúlt években vált ki az a szakosodott termelést folytató réteg, amellyel mint korszerű gazdálkodási bázissal a jövőben elsősorban számolni kell.

A mezőgazdasági kistermelők közül 1991-ben 36 000 (a kistermelők 2,6 százaléka) 500 ezer forintnál magasabb termelést ért el. Ezeket tekintettük vállalkozói méretű gazdaságoknak, bár valószínű, hogy a kisebb gazdaságok egy részénél is találkozhatunk hasonló jellegű tevékenységgel.

A mezőgazdasági kistermelésen belül már a rendszerváltás előtt kialakultak a vállalkozói gazdaságok. A kormányzat létezésüket már az 1980-as években tudomásul vette, és fejlődésüket különböző intézkedésekkel (mezőgazdasági gépek vásárlásának engedélyezése, földbérlet, takarmányellátás, szerződéses termeltetés stb.) segítette. A rendszerváltás a korábban megindult folyamatot tovább erősítette.

A Központi Statisztikai Hivatal 1992 novemberében és decemberében részleges adatgyűjtést végzett a jelentős termelési értéket előállító gazdaságok körében. (Az anyagi lehetőségek mintegy 1800 gazdaság kiválasztását tették lehetővé.) A vállalkozónak tekinthető mezőgazdasági magántermelőket az 1991. évi teljes körű mezőgazdasági felvétel során összeírt kistermelők azon köréből választottuk ki, akik gazdaságának számított bruttó termelési értéke 1991-ben meghaladta a félmillió forintos határt. A megfigyelt gazdaságok vállalkozói jellegét jelezte az is, hogy 30 százalékuk rendszeresen vezetett valamiféle könyvelést, 23 százalékuk kötelezően, nagyobb részük csak saját költségszámításuk céljából. Legtöbben pénztárkönyvet vagy bevételi naplót vezettek, de tizenkilencen már számítógépes könyvelésre, adatnyilvántartásra tértek át. Az alapsokaság fontosabb mutatóinak szélsőséges szórása és a kiválasztott gazdaságok kis száma nem tette lehetővé, hogy a ténylegesen megfigyelt 1798 gazdaság adataiból a teljes sokaságra vonatkozó becslést készítsünk.

A megfigyelt gazdaságokat a KSH megyei igazgatóságainak mezőgazdasági statisztikával foglalkozó munkatársai a mezőgazdasági felvétel címei közül választották ki. Egyetlen kikötés az volt, hogy az ilyen nagyságú gazdaságok megyei arányának

megfelelő számú gazdaságot írjanak össze. Az önkéntes adatszolgáltatás során, adatmegtagadás esetén másik hasonló gazdaságot kellett felkeresni. (Erre csak néhány esetben került sor.)

A felvétel célja az volt, hogy a megfigyelt kistermelők adatai alapján információt kapjunk a kiemelkedő termelést elérő családi gazdaságok gazdálkodási és társadalmi körülményeiről, a gazdálkodók életviszonyairól, polgárosodási folyamatáról.

A megfigyelt 1798 gazdaság (ezen túl gazdaságok) bruttó termelésének átlaga meghaladta a 2,2 millió forintot, amely mintegy 24-szerese a kistermelők 91 400 forintos átlagos termelési értékének. A gazdaságok bruttó termelési értéke azonban nagyon szélsőségesen alakult: 75 százalékuknak 1991. évi bruttó termelése átlagosan 1,2 millió forint volt, amely 200—300 ezer forintra tehető éves jövedelemnek felelt meg; körülbelül egyötödüknek éves bruttó termelési értéke 2 és 5 millió forint között (átlagban 3 millió), míg közel 4 százalékuknak 5 és 10 millió forint között volt (átlagban 7,2 millió forint). Kiemelkedően magas, 10 millió forintot meghaladó bruttó termelési értéket 37 gazdaság, a megfigyelték 2,1 százaléka állított elő. Ezek átlagos bruttó termelési értéke 22,5 millió forint volt 1991-ben, évi jövedelmük (a munka értékével együtt számított tiszta jövedelem) 5—7 millió forintra tehető.

A GAZDASÁGOK KIALAKULÁSA

A megfigyelt gazdaságok egy része már jóval a rendszerváltás előtt jelentős nagyságú árutermelő gazdaság volt. Gazdasági megerősödésükhöz az 1970-es évek közepétől a gazdálkodási feltételek fokozatos javulása is hozzájárult, de 83 százalékuk csak 1985 óta érte el jelenlegi gazdaságméretét.

A megfigyelt magántermelőkre természetesen a néhány fontosabb termékre specializálódás és ezen belül többségükre az állattenyésztés meghatározó szerepe jellemző. Ez azonban nem mindig jelenti a monokultúrás (egytermékes) termelést. Sőt az állattenyésztést preferáló fokozott árutermelés újabban ezeket a gazdákat arra készíti, hogy a takarmányok mind jelentősebb hányadát saját területükön állítsák elő.

A gazdaságoknak közel 87 százaléka a gazdaság árbevétele meghatározó ágazatának az állattenyésztés valamelyik ágát jelölte. Közülük a baromfitenyésztés 22,5 százalékot, a szarvasmarha-tenyésztés 20,5 százalékot képviselt. A növénytermelés ágazatai közül a legnagyobb súllyal a szántóföldi növénytermelés szerepelt (4,9%), ez azonban alatta maradt a legkisebb súlyú állattenyésztési ágazatnak, a juhtenyésztésnek is (5,6%). A növénytermelés többi ágazatának, a szőlő-, gyümölcs- és a zöldségtermelésnek részesedése az árutermelésben csak 1,1, illetve 1,8 százalék körül mozgott a megfigyelt gazdaságok körében.

A termelés szakosodásának megválasztását a termelők több válasszal is indokolták. A gazdálkodók jelzése szerint a specializációt a gazdaságok jelentős részében, 41,9 százalékában gazdasági számítások, 35,7 százalékában a gazdálkodó hozzáértése, 11,7 százalékában a környezet, az ismerősök tapasztalatai határozták meg elsődlegesen. A gazdálkodó első, második, harmadik válaszát is figyelembe véve, a gazdaság legfontosabb termelőágazatának kialakításában döntően a hozzáértés, a gazdasági számítások és az ismerősök tapasztalatai a meghatározók.

2. tábla

*A meghatározó ágazat kialakulásának indokai**

Indok	Első	Második	Harmadik	Az első	Az összes
	válasz szerint			válasz megoszlása (százalék)	
Gazdasági számítás	753	—	—	41,9	29,6
Szaktanácsadás	35	36	—	1,9	2,8
Ismerősök tapasztalata	210	180	13	11,7	15,9
Ehhez ért legjobban	642	265	72	35,7	38,5
Egyéb	136	131	25	7,6	11,5
Nincs válasz	22	22	—	1,2	1,7
<i>Összesen</i>	<i>1798</i>	<i>634</i>	<i>110</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A gazdálkodó által megadott fontossági sorrendnek megfelelően. A továbbiakban a részadatok összegei — a számítógépes kerekítés miatt — eltérhetnek az összesen adattól.

Az olyan méretű termelési egységek kialakítása, mint amilyenek megfigyelésre kerültek, természetesen nem csak elhatározás kérdése. A nagy termelési volumen elérésének alapvető anyagi és személyi feltételei is vannak. Anyagi tényező az örökölt vagy szerzett vagyon, ezen belül a földterület, az állatállomány nagysága, a gazdasági épület- és a gépellátottság. A személyi adottságok a gazdálkodáshoz szükséges szakértelem, az iskolai végzettség szintje és jellege, az életkor és sok esetben a jelenlegi vagy korábbi munkakörben kialakított kapcsolatrendszer.

3. tábla

A gazdaság létrejöttének forrásai

Forrás	Az első	A második	A harmadik	A negyedik
	válasz alapján (százalék)			
Öröklés	21,1	2,1	1,2	0,2
Korábbi gazdaság jövedelme	37,5	18,9	2,9	0,2
Munkahelyi jövedelme	27,5	29,0	6,0	0,2
Bankhitel	8,5	9,0	4,9	0,7
Mezőgazdasági nagyüzem segítsége	2,1	4,6	3,4	1,4
Földvisszaigénylés	0,2	1,5	1,7	0,7
Egyéb forrás	1,9	1,9	1,6	0,5
Nincs válasz	1,3	33,1	78,3	96,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A gazdaságok kialakulásában meghatározó az a tőkeakkumuláció, amely a kistermelő gazdaság korábbi jövedelméből és a munkahelyi jövedelemből halmozódhatott fel. A termeléshez szükséges tőke felhalmozódásában az öröklés a gazdaságok közel egynegyedénél játszott szerepet, 21 százalékánál pedig meghatározó volt. A gazdaságok 23 százaléka említette forrásként a bankhitelt (8,5 százalékuk tartotta alapvetőnek).

4. tábla

A kárpótlási igényt 1992 végéig benyújtók fontosabb adatai a gazdálkodó foglalkozása szerint

Foglalkozás	A kárpótlást igénylők a megfigyelt gazdaságok százalékában	Átlagos kárpótlási igény (1000 forint)	A kárpótlási igény jogcíme (százalék)						A kárpótlási jegy felhasználási célja (százalék)			
			föld	ház	üzlet, üzem	jármű, mezőgazdasági gép	egyéb	földvásárlás	ház-, lakásvásárlás	egyéb	még nem döntött	
												4,5
Összesen	35,0	137	96,2	7,5	1,7	2,4	4,5	75,5	1,0	5,7	20,0	
Ebből:												
Egyéni gazda	34,2	143	97,6	6,6	1,7	1,4	4,1	80,7	0,3	3,8	16,6	
Munka vagy tagsági viszonyban levő	32,7	122	96,6	9,8	1,7	3,4	4,6	66,7	1,7	9,2	25,9	
mezőgazdaságban	25,0	145	95,8	11,3	2,8	4,2	1,4	70,4	—	4,2	26,8	
nem mezőgazdaságban	36,5	107	97,1	8,7	1,0	2,9	6,8	64,1	2,9	12,6	25,2	
Nyugdíjas	50,4	147	92,7	7,3	2,2	2,9	5,1	75,2	1,5	5,1	20,4	
mezőgazdaságból	46,8	131	91,3	7,5	2,6	2,5	6,3	75,0	2,5	8,8	17,5	
nem mezőgazdaságból	56,4	169	94,7	7,0	1,8	3,5	3,5	75,4	—	—	24,6	

A megfigyelt gazdaságoknál 1992 végéig a földvisszaigénylésnek a gazdaság kialakulásában csak elenyésző volt a szerepe: csak hárman (0,2%) tették első helyre. Összességében is csak a megfigyelték 4,1 százalékánál volt a gazdaság 1992. év végi méretének és gazdasági szerkezetének kialakulásában valamilyen szerepe a földterület visszaigénylésének. Mindehhez figyelembe kell venni a kárpótlás végrehajtásának elhúzódsát.

A gazdaságoknak mintegy fele 1991—1992-ben, több mint egyharmada pedig 1985 és 1989 között érte el az összeírás kori gazdaságméretet. A kárpótlás így még nem befolyásolhatta jelentősen a megfigyelt gazdaságok kialakulását. A közeljövőben azonban több mint egyharmaduknál a többé-kevésbé jelentős összeget kitevő kárpótlási jegyek beváltása tovább növelheti méretüket, termelési kapacitásukat.

Az 1798 gazdaságból 1992 végéig 629 gazdaság, a megfigyelték 35 százaléka nyújtotta be kárpótlási igényét, átlagosan 173 ezer forint értékben. Figyelembe kell azonban venni, hogy mind a kárpótlási kérelmek beadásának határidejét, mind a kárpótlási igény lehetőségeit azóta több esetben módosították, így feltételezhető, hogy a kárpótlások lezárásáig mind az igénylők aránya, mind az igényelt összeg átlaga még növekedni fog.

Az 1992 végéig kárpótlást kérők 96,2 százaléka földterület után, 7,5 százaléka házáért, 1,7 százaléka üzletért, üzemért, 2,4 százaléka jármű, mezőgazdasági gép után igényelt kárpótlást, egyéb javak, illetve politikai vagy háborús meghurcoltatásért pedig 4,5 százaléuk nyújtotta be kárpótlási igényét. (Egy fő több indok alapján, illetve több felhasználási célt megjelölve kérhetett kárpótlást.) A kárpótlást kérők 20 százaléka 1992 végéig még nem döntötte el, hogy kárpótlási jegyét mire kívánja felhasználni. Azoknak túlnyomó többsége (75,5 százaléka), akik már döntöttek, a földvásárlást jelölték meg a kárpótlási jegy felhasználási céljaként. (Lásd a 4. táblát.)

5. tábla

*A megfigyelt gazdaságok számának megoszlása
földterületük nagysága szerint*

A gazdaság jelenlegi földterülete (hektár)	A gazdaságok számának megoszlása			
	1938.	1948.	1959.	1992.
	évi földterületük alapján (százalék)			
1 és kisebb	42,5	31,8	52,7	51,0
2—5	19,0	25,0	19,6	21,9
6—10	15,7	21,0	15,6	11,0
11—20	9,9	11,2	7,9	8,9
21—100	12,3	10,6	3,9	6,2
100-nál nagyobb	0,6	0,5	0,2	1,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A megfigyelt gazdaságokban a nyugdíjas gazdálkodók között a kárpótlást igénylők aránya 15—20 százalékponttal magasabb, mint azoknál, ahol a gazdálkodó aktív kereső. A nyugdíjasoknál a kárpótlási igény átlagos értéke is magasabb 10—15 ezer

forinttal a megfigyelték átlagánál. Mind az aktívaknál, mind a nyugdíjasoknál a nem mezőgazdaságban dolgozók közül mintegy 10 százalékponttal magasabb a kárpótlást igénylők aránya azoknál, mint akik a mezőgazdaságban dolgoznak, illetve dolgoztak.

A gazdaságok mai méreteinek kialakulásában szerepe volt annak is, hogy a szülők vagy a nagyszülők annak idején milyen nagyságú területen gazdálkodtak. A megfigyelt gazdaságok által használt földterület átlagos nagysága 9,4 hektár volt, ami a kistermelők átlagos földterületének több mint húszszorososa, ugyanakkor a tsz-szervezések előtti, 1949. évi 1440 ezer egyéni gazdaság átlagos földterületének csak alig több mint a kétszerese. Földterületük átlagos nagyságából is egyértelmű, hogy a megfigyelt gazdaságok több mint felének földterülete a kérdezett időpontokban 5 hektár alatt maradt (lásd az 5. táblát), így a jelentős nagyságú termelési értéket túlnyomórészt állati termék termelésével állították elő.

Figyelemre méltó, hogy a megkérdezett gazdálkodók szülei, nagyszülei is jelentősebb nagyságú földterülettel rendelkeztek, mint amekkora az ő idejükben a magángazdaságok átlagos földterülete volt.

A GAZDÁLKODÓK TÁRSADALMI—DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI

A megfigyelt gazdaságokban gazdálkodók életkor, iskolai végzettség és foglalkozás szerinti megoszlása jelentősen eltér a kistermelők megfelelő jellemzőitől.

A megfigyelt gazdálkodók fiatalabbak a kistermelők átlagánál, sőt fiatalabbak a félmillió forint felett termelő gazdaságok átlagánál is. Jelentős részük (58%) 50 évesnél fiatalabb, míg a kistermelők között az 50 év alatti gazdálkodók aránya csak 41 százalék volt. A 60 évesnél idősebb gazdálkodók aránya a megfigyeltéknél 19 százalék, a kistermelőknél ennek kétszerese.

A gazdaságok termelése a gazdálkodó életkorával nem áll közvetlen összefüggésben. Azoknál a gazdaságoknál, ahol a gazdálkodó már kellő élettapasztalattal rendelkezik, fizikai ereje, egészségi állapota elbírja azt a fizikai, szellemi, idegi megterhelést, amit az ilyen méretű magángazdaság irányítása megkíván, a gazdaságok termelési értéke átlagban 2 milliónál magasabb. Az 50 évesnél idősebb gazdálkodóknál már az egy gazdaságra jutó termelési érték visszaesése figyelhető meg.

6. tábla

A gazdaságok aránya és termelési értéke a gazdálkodó életkora szerint

Életkor (éves)	A	Az 500 ezer forintnál többet termelő	A	Egy gazdaságra jutó termelési érték (1000 forint)
	kistermelő		megfigyelt	
	gazdaságok megoszlása (százalék)			
30 és fiatalabb . . .	4,6	4,4	3,7	2196
31—39	16,5	21,1	22,7	2313
40—49	20,2	26,7	31,3	2553
50—59	20,9	25,2	23,8	2169
60 és idősebb . . .	37,8	22,6	18,5	1625
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>2223</i>

A megfigyelt gazdaságok 21,8 százalékában a gazdálkodó rendelkezik valamilyen felső- vagy középfokú mezőgazdasági végzettséggel, vagy szakmunkás-bizonyítvánnyal. A mezőgazdasági végzettségűek aránya két- és félszerese a kistermelők átlagának. A mezőgazdasági végzettségűek több mint egyötödének felsőfokú, 45 százalékának középfokú végzettsége van.

7. tábla

A gazdaságok száma és termelési értéke a gazdálkodó iskolai végzettsége szerint

Iskolai végzettség	A kistermelő	Az 500 ezer forintnál többet termelő	A megfigyelt	Egy gazdaságra jutó termelési érték (1000 forint)
	gazdaságok megoszlása (százalék)			
Mezőgazdasági jellegű összesen	8,8	20,0	21,8	2696
Ebből:				
főiskola, egyetem	1,4	2,8	4,8	4833
középiskola, szakiskola	2,4	6,1	9,8	2270
szakmunkásképző	5,0	11,1	6,2	1913
egyéb	—	—	1,0	1545
Nem mezőgazdasági jellegű összesen	91,2	80,0	78,2	2096
Ebből:				
főiskola, egyetem	3,7	1,4	2,0	1644
középiskola, szakiskola	23,2	19,4	13,2	2776
szakmunkásképző	64,3	59,3	24,4	2174
egyéb	—	—	38,6	1955
Összesen	100,0	100,0	100,0	2223

Azokban a gazdaságokban, ahol a gazdálkodónak van mezőgazdasági végzettsége, a termelés értéke átlagosan 600 ezer forinttal nagyobb, mint ahol a gazdálkodó nem mezőgazdasági végzettségű. Az eltérést azonban kizárólag a felsőfokú mezőgazdasági végzettségűek gazdaságainak kiemelkedően magas termelési értéke eredményezte. Ezek termelési értéke ugyanis több mint kétszeresét teszi ki a többi megfigyelt gazdaság átlagos termelésének. A többi iskolai végzettségűek között a különbségek kisebbek.

A gazdálkodók foglalkozás szerinti összetétele alapvetően eltér a kistermelők átlagától. Meghatározó az egyéni gazdálkodók magas aránya. A megfigyelt 1798 gazdálkodó közül 848 az egyéni gazda, 47,2 százalékos arányuk messze meghaladja az egyéni gazdáknak a teljes kistermelői sokaságon belüli 2,6 százalékos arányát. Az egyéni gazdaságok jelentős részének a gazdálkodója, illetve annak szülei nem voltak szövetkezeti tagok, meghatározó része pedig kilépett tsz-tag. A másik jelentős eltérés az, hogy a megfigyelték körében viszonylag alacsony (alig több mint 15 százalékos) a nyugdíjasok aránya, az 1,4 millió kistermelő körében ez megközelíti a 45 százalékot.

A gazdaságok közel háromnegyedében a gazdálkodó foglalkozása erősen kötődik a mezőgazdasághoz (egyéni gazda, mezőgazdasági aktív kereső vagy mezőgazdasági

nyugdijas), ezzel szemben a közel 1,4 millió kistermelő gazdaságban a mezőgazdasági foglalkozású gazdálkodók aránya csak 39 százalék volt.

A megfigyelt gazdaságok termelésének átlagos értékét — tekintettel 47,2 százalékos arányukra — az egyéni gazdálkodók gazdasági határozzák meg. Éves átlagos termelési értékük 2,7 millió forint, a megfigyelték átlagánál csaknem félmillió forinttal (22 százalékkal) magasabb, 989 ezer forinttal (57 százalékkal) magasabb azon megfigyelt gazdaságok termelési értékénél, ahol a gazdálkodó munka- vagy tagsági viszonyban van, és 831 ezer forinttal (44 százalékkal) haladja meg a nyugdíjasok gazdaságainak átlagos termelési értékét. E nagy csoportokon belül azonban jelentős szélsőségek vannak.

Mind az aktíváknál, mind a nyugdíjasoknál a vezető beosztásúak gazdaságainak átlagos termelési értéke jelentősen meghaladja az alacsonyabb beosztásúak gazdaságaiban előállított értéket. A legjelentősebb különbség a mezőgazdasági nyugdíjasoknál van. Arányuk ugyan jelentéktelen (1,0 százalékos), de abban a 18 gazdaságban, amelynek gazdálkodója nyugdíjazása előtt a mezőgazdaságban vezetőként dolgozott, átlagosan 5,8 millió forint termelési értéket, a megfigyelték átlagának több mint a kétszeresét, a nyugdíjas szakmunkások által előállított termelési értéknek pedig mintegy három és félszeresét állították elő.

8. tábla

A gazdaságok aránya és termelési értéke a gazdálkodó foglalkozása szerint

Foglalkozás	A	Az 500 ezer forintnál többet termelő	A	Egy gazdaságra jutó termelési érték (1000 forint)
	kistermelő		megfigyelt	
gazdaságok megoszlása (százalék)				
Összesen	100,0	100,0	100,0	2223
Egyéni gazda	2,6	22,6	47,2	2712
Munka- vagy tagsági vi- szonyban levő	47,9	47,1	31,5	1723
mezőgazdasági összesen	16,6	31,5	15,8	1627
— vezető	3,2	2184
— szakmunkás	6,4	1507
nem mezőgazdasági ösz- szesen	31,3	15,6	15,7	1820
— vezető	2,2	2537
— szakmunkás	7,5	1649
Nyugdíjas összesen	44,5	25,8	15,1	1881
mezőgazdasági	19,8	17,8	9,5	1905
— vezető	1,0	5812
— szakmunkás	2,6	1730
nem mezőgazdasági	24,7	8,0	5,6	1841
— vezető	0,4	1061
— szakmunkás	2,9	1991

A gazdaságok termelési erejére azonban nemcsak a gazdálkodó foglalkozása, hanem apjának, sőt nagyapjának foglalkozása is hatást gyakorolt. Ott, ahol az apa, illetve a nagyapa betanított munkás volt, a gazdaság termelésének értéke csak mint-

egy fele volt azon gazdaságokénak, ahol az apa, illetve a nagypapa vezető beosztásban dolgozott. Segédmunkás vagy napszámos szülők, nagyszülők esetében még ennél is jóval alacsonyabb termelési értékeket értek el.

A FÖLDTERÜLET NAGYSÁGA

A megfigyelt gazdaságok földterületének átlaga közel 10 hektár, ami a kistermelők 0,46 hektáros átlagos földterületének hússzorosa. Jó néhány gazdaság jelentéktelen méretű földterületen gazdálkodott, mintegy a felének a földterülete nem haladta meg az egy hektárt, 22 százalékuknál a földterület 1—5 hektár között mozgott (a kistermelők átlagánál ez 9,5 százalék volt). Ennél nagyobb földterülettel a megfigyelteknek csupán 27,1 százaléka, az összes kistermelőnek csak 0,6 százaléka rendelkezett. Alig volt olyan gazdaság, amelynek földterülete elérte a nyugat-európai átlagos gazdaság nagyságát.

A megfigyeltek körén belül a földnélküliek, illetve az egy hektárnál kisebb földterülettel rendelkezők magas aránya abból adódik, hogy jelentős részüknél a meghatározó ágazat az állattartás — elsősorban a baromfi-hizlalás — volt. Ehhez a takarmányt a mezőgazdasági nagyüzemek biztosították, és így a gazdaságok mezőgazdasági termelése nem igényelt földterületet.

Érdekes kapcsolat van a megfigyelt gazdaságok által használt földterület nagysága és a gazdaságok által előállított éves bruttó termelési érték volumene között. A földterülettel nem rendelkező kisszámú gazdálkodó, illetve a megfigyeltek jelentős hányadát kitevő egy hektárnál kisebb területen gazdálkodók az intenzív állattenyésztés eredményeként a megfigyeltek átlagánál nagyobb termelési értéket állítottak elő. Az adatok értékelésénél azonban figyelembe kell venni, hogy ezek a gazdaságok 1992-ben még a nagyüzemek takarmánybázisára támaszkodhattak, és némiképpen még működött a szerződéses állattermék-termeltetés is. Azóta ezek a lehetőségek jelentősen korlátozódtak, bizonytalanná váltak. Az egy hektárt meghaladó, de 20 hektárt el nem érő területen gazdálkodók a megfigyeltek átlagánál lényegesen kisebb éves termelési értéket állítottak elő. A 6—10 hektár közötti területen gazdálkodók évi 1,7 milliós termelési értéke becslések szerint gazdaságonként csak mintegy 30 ezer forintos havi bruttó jövedelmet biztosíthat, ami mögött a háztartás összes munkaerőjének az aktív keresők munkaidejét jelentősen meghaladó munkavégzése és a vállalkozói kockázat áll.

A megfigyelt földterülettel rendelkező gazdaságok 99,4 százalékának volt szántója, 34,7 százalékának kertje, átlagosan 6,1, illetve 0,2 hektár. Jelentős részük (23,0 százalékuk) használt gyepterületet, átlagosan 19 hektárt. Az 1,4 milliós kistermelői körben a szántóval rendelkezők aránya 50,9, a kerttel rendelkezőké 18,3, míg a gyeppel, erdővel, náddal rendelkezők együttes aránya csak 6,6 százalék volt 1991-ben.

A szántó területének 35 százaléka saját tulajdonban volt, 30 százalékát termelőszövetkezetektől, 13 százalékát állami gazdaságoktól, 7 százalékát a nagyüzemekből alakult különböző társaságoktól bérelték. A kertterület túlnyomó része saját tulajdonban volt. A gyepterületnek viszont csak 7 százaléka saját, 41 százalékát szövetkezettől, 36 százalékát állami gazdaságtól és 16 százalékát a mezőgazdasági társas vállalkozásoktól (kft., rt. stb.) bérelték.

Az ültetvények szerepe — mint láttuk — a megfigyelt gazdaságoknál nem számottevő. Gyümölcsöse csak a földterülettel rendelkezők 10 százalékának, szőlőterülete 17 százalékának volt, és átlagos ültetvényterületük nem érte el az egy hektárt. A megfigyelt gazdaságok sokoldalú tevékenységét jelzi, hogy három közülük halastavat is bérelt 20,0, 1,7 és 0,8 hektáros területtel.

A GAZDASÁGOK NÖVÉNYTERMELÉSE

A megfigyelt gazdaságok növénytermelésében meghatározó a szántóföldi növénytermelés volt, amelynek célja elsődlegesen a jelentős nagyságú állatállománynak szükséges takarmány előállítására. Ennek jóval alatta maradt a szántóföldi növényekből közvetlen értékesítésre termelés. Ezzel szemben a megfigyelt gazdaságok szőlő- és gyümölcsstermelését, valamint zöldségtermelését inkább az árutermelés jellemezte.

A felvétel során a megfigyelt gazdaságok növénytermelésének, illetve állattenyésztésének vizsgálatánál csak azokról a termékekről gyűjtöttünk adatokat, melyekből a gazdaságok jelentősebb — a saját háztartás szükségletét általában jelentősen meghaladó — mennyiséget termeltek.¹

Az 1798 gazdaság adatainak összeírásánál a jelentéktelenebb termelési profilok megfigyelése nem volt cél, mind a növénytermesztésnél, mind az állattenyésztésnél az árutermelés jellemzőinek felvázolását szorgalmaztuk. Adataink ezért nem ölelték fel sem a háztartási, sem a takarmányozási célt szolgáló növények adatait, hanem csak azoknak a termékeknek az adatait, amelyekből a megfigyelt gazdaságok jelentősebb árbevételhez juthattak. Ennek megfelelően csak a meghatározott területnél nagyobb területen termelők adatait vizsgáltuk.

A gazdaságok 1992-ben mintegy 25-féle szántóföldi növényt termeltek értékesítés céljából. A legtöbb növényből azonban csak néhány gazdaság adott el és azok is nem túl jelentős mennyiséget. A leggyakoribb a gabonafélék árutermelése volt. A földterülettel rendelkezőknek valamivel több mint a fele termelt 1992-ben eladásra kukoricát, közel egyötödük búzát, 11 százalékuk őszi árpát és 8,4 százalékuk tavaszi árpát. Átlagos termőterületük mind a négy növénynél meghaladta a 2 hektárt. Kukoricából az azt eladásra termelők átlagosan 6 tonnát, őszi árpából közel 8 tonnát, tavaszi árpából 3,6 tonnát, búzából pedig 1,6 tonnát értékesítettek. Vetésterületre számolva ez azt jelentette, hogy ezek a gazdaságok termelésüknek mintegy felét adták el. Sem ipari növényekből, sem egyéb takarmányokból a megfigyelt gazdaságok nem értékesítettek számottevő mennyiséget.

Az elmúlt évek során jelentősen megváltoztak a termékértékesítés lehetőségei. Az értékesített kukorica 41,3 százalékát magánszemélyek (más kistermelők), 18,2 százalékát magánkereskedők vásárolták meg. A búzánál 40,8, illetve 19,5 százalék volt az egyéniek, illetve a magánkereskedők által vásárolt mennyiség aránya. A tavaszi árpa 37,5 százalékát, a búza 33,0 százalékát, a kukoricának azonban csak 13,2 százalékát vették meg az élelmiszeripari vállalatok.

¹ Az árutermelés kritériumának küszöbértékei: a szántóföldi növénytermelésnél, növényfélésegenként az 1500 négyzetmétert meghaladó terület, a zöldségtermelésnél, növényfélésegenként az 500 négyzetmétert meghaladó szabadföldi és a 30 négyzetmétert meghaladó üveg, illetve fólia alatti terület, a gyümölcs- és szőlőtermelésnél, növényfélésegenként az 1000 négyzetmétert (bogyós gyümölcsűeknél a 400 négyzetmétert) meghaladó terület.

9. tábla

A fontosabb szántóföldi növények értékesítése

Szántóföldi növény	Az árutermelő gazdaságok		Az egy értékesítő gazdaságra jutó	
	száma (darab)	aránya (százalék)	vetésterület (hektár)	értékesített mennyiség (tonna)
Búza	325	18,8	2,2	1,56
Őszi árpa	196	11,3	2,1	7,79
Tavaszi árpa	146	8,4	2,1	3,64
Kukorica	880	50,9	2,4	6,04

Számottevő zöldségtermeléssel — jelentős kézi munka igénye miatt — a vizsgált gazdaságoknak csak nagyon kis hányada, zöldségfélénként a megfigyeltnek 2-3 százaléka foglalkozott. Az adatok természetesen nem tartalmazzák azokat a termelőket, akik 1-2 mázsa vagy kisebb mennyiségű zöldséget háztól vagy piacon eladtak.

10. tábla

Fontosabb zöldségfélék értékesítése

Zöldségfélé	Árutermelő gazdaságok		Az egy termelő gazdaságra jutó		
	száma (darab)	aránya (százalék)	szabadföldi vetésterület	fólia alatti terület	értékesített mennyiség (kilogramm)
			négyzetméter		
Zöldpaprika . . .	51	2,8	3533	182	4004
Fűszerpaprika . .	21	1,2	4182	—	3333
Paradicsom	33	1,8	2189	80	7973
Uborka	36	2,0	1504	178	5958
Vöröshagyma . . .	27	1,5	8106	—	5807
Fejes káposzta . .	24	1,3	4013	63	5933
Görögdinnye . . .	29	1,6	1456	—	25451

Az árutermelő gazdaságok aránya és az értékesített mennyiség zöldségfélénként jelentősen szóródott. Egyes zöldségfélékből a megfigyelték közül csak néhány gazdaságnál volt számottevő értékesítés. A jelentősebb mennyiséget értékesítők aránya egy-egy zöldségfélénél nem érte el a megfigyelték 3,0 százalékát sem.

A zöldségtermeléshez hasonlóan nagyobb mennyiségű gyümölcs termelésével a megfigyelt gazdaságoknak csak elenyésző hányada foglalkozott. Almát eladásra csak 65 gazdaság termelt, ezek azonban jelentős területen, átlagosan 324 fán és átlagosan közel 13 tonna almát értékesítve. Az értékesített alma háromnegyedét magánkereskedők, illetve társaságok (kft.-k) vásárolták meg.

A sok munkaerőt igénylő bogyósok árutermelése a megfigyelt gazdaságokban csak elvétve fordult elő. Az értékesített gyümölcs nagy részét magánkereskedők, egyéniek, illetve társaságok vásárolták meg. Az adatok arra utalnak, hogy az elmúlt évtizedek

állami gyümölcs- és zöldségfelvásárló szerveinek (élelmiszeripar, Zöldért, Mezőgazdaságtermék Értékesítő Központ stb.) szerepe napjainkra visszaszorult.

Értékesítési nehézségek a gyümölcsstermesztésnél is voltak. Az almát értékesítőknél a megfigyelés időpontjáig az értékesíthető mennyiségnek mintegy 7 százaléka, a téli körtét értékesítőknél pedig felére nem volt értékesítési lehetőség.

11. tábla

A fontosabb gyümölcsfélék értékesítése

Gyümölcsfélé, szőlő	Az árutermelő gazdaságok		Az egy termelő gazdaságra jutó	
	száma (darab)	aránya (százalék)	gyümölcsfák, terület*	értékesített mennyiség (kilogramm)
Alma	65	3,6	324	12715
Körte	32	1,8	58	1488
Meggy	48	2,7	37	1046
Szilva	39	2,2	47	697
Kajszibarack . . .	26	1,4	60	369
Őszibarack	48	2,7	128	1796
Szőlő összesen . .	296	16,5	8223	2129
Ebből:				
borszőlő	273	15,2	7399	2205
csemegeszőlő . .	37	2,1	2351	751

* A gyümölcsféléknél a fák száma (darab), a szőlőféléknél a terület (négyzetméter).

A megfigyelt gazdaságok közül 296 gazdaság 1992-ben jelentősebb mennyiségű szőlőt, illetve bort értékesített. E gazdaságok átlagos szőlőterülete 8223 négyzetméter volt, amelyről az összeírás időpontjáig átlagosan 2190 kilogrammot értékesítettek. Mintegy 125 tonnányi termés, az értékesíthető termés mintegy ötödét kitevő mennyiség értékesítésére az összeírás időpontjáig a gazdáknak még nem volt kilátásuk. A borszőlőnek, illetve a bortermésnek közel 10 százalékat a boripar, 45 százalékat mezőgazdasági vállalatok vették meg. A bor felvásárlásánál is egyre jelentősebb a magánkereskedelem súlya, a felvásárolt mennyiségnek már 27 százalékat ők, míg 13 százalékat egyéniek vásárolták meg. A csemegeszőlő felvásárlásánál a magánkereskedelem részesedése már meghaladta az 50, az egyénieké a 27 százalékot.

A GAZDASÁGOK ÁLLATTENYÉSZTÉSE

Az állattenyésztésre vonatkozó adatok — a növénytermelésnél alkalmazott módszernek megfelelően — a megfigyelték közül csak az árutermelők azon körére vonatkoznak, melyeknél az állomány állatfajonként meghatározott, a háztartások szükségletét meghaladó mennyiséget, illetve értékhatárt elért.²

² A mennyiségi, illetve értékhatárok: ló 1 darab, szarvasmarha 1 darab, sertés 20 darab, juh 20 darab, tyúkféle 200 darab, liba 100 darab, kacska 100 darab, pulyka 50 darab, egyéb állat 5000 forint feletti árbevétel, tehéntej 1000 liter, tyúktojás 2000 darab, gypajjú 100 kilogramm, egyéb állati termék 5000 forint feletti árbevétel.

A gazdálkodás eredményessége az 1991. március 31. és a megfigyelés időpontja között bekövetkezett állományváltozáson is visszatükröződik. A megfigyelt gazdaságok 80,8 százaléka ez idő alatt nem változtatta, 14,1 százaléka csökkentette, 5,1 százaléka növelte szarvasmarha-állományának nagyságát. A sertéstartóknál a megfigyelték közül a sertést értékesítőknek csak 49,0 százaléka nem változtatott állományán, 43,8 százaléka állományát csökkentette, míg 7,2 százaléka növelte, de míg az állományt növelők háromnegyede a kevés sertést tartók közül került ki (vegyük figyelembe az eltérő időpontokat: az 1991. évi adatok márciusiak, az 1992. évi november-decemberiek; a csak saját vágásra tartók általában március után vásárolják meg a südőket), a sertésállományukat csökkentőknek közel fele (47,6%) az 50—100 sertést, több mint egyötöde az ennél nagyobb állományt tartók közül került ki.

Az 1992-ben még jól működő szerződéses baromfitartásnak köszönhetően a baromfitenyésztésben 1991 és 1992 között hasonló visszaesés a megfigyelt gazdaságoknál nem volt.

A gazdaságok állattenyésztésére egy állatfaj tartása, sőt egy termelési irányra szakosodás a jellemző. A gazdaságok nagy része jelentős állatállománnyal rendelkezett, és állattermék-értékesítésük is számottevő volt. Az értékesítésénél itt is megfigyelhető az értékesítési csatornák (a felvásárlók körének) változása.

A megfigyelt gazdaságok 27,9 százaléka tartott a vizsgált időpontban szarvasmarhát, átlagosan 15,3 darabot. A szarvasmarhát tartók egy év alatt átlagosan 5,4 darab szarvasmarhát értékesítettek, 90 százaléka adott el az összeírást megelőző 12 hónapban 1000 litert meghaladó mennyiségű tejet. Az egy értékesítő gazdaságra jutó eladott tej mennyisége meghaladta a 22 400 litert. Az eladott szarvasmarháknak 53 százaléka az élelmiszeripar, közel egyötödét a lakosság, az eladott tejnek több mint háromnegyedét az élelmiszeripar, 8,4 százaléka pedig a lakosság vásárolta meg. A magánkereskedelem szerepe ezeknél a termékeknél még jelentéktelen, az élő állatok értékesítéséből közel 12 százalékkal, a tejfelvásárlásból 4 százalékkal részesedtek.

A felvétel időpontjában a megfigyelt gazdaságok 55,5 százaléka tartott jelentősebb árutermelést lehetővé tevő 20 — vagy több — sertést. A sertéstartó gazdaságok 85 százaléka sertéshizlalással, 15 százaléka pedig elsősorban sertéstenyésztéssel foglalkozott. A tenyésztők átlagos állománya 150, a hizlalóké 22 darab volt a vizsgált időpontban. A tenyésztők a felvételt megelőző 12 hónap alatt átlagosan 127 sertést, a hizlalók 49 sertést értékesítettek. Az összes értékesített sertés 69,2 százaléka 50 kilogramm feletti hizott sertés volt. A hizott sertések 70 százaléka a húsipar, 12 százaléka a mezőgazdasági vállalatok vásárolták fel. A magánkereskedők és a társaságok sertésvásárlásai elenyészők voltak.

A felvétel idején a megfigyelt gazdaságok 8,5 százaléka tartott 20 darabot meghaladó juhállományt. Ezek a juhászok átlagosan 252 juhot tartottak, és a megfigyelést megelőző 12 hónapban átlagosan 166 juhot adtak el. Az értékesített juhoknak több mint kétharmada bárány volt. A juhot értékesítőknek 76 százaléka adott el bárányt, átlagosan 141 darabot.

A juhtartók gyapjúértékesítési gondokkal küszködtek, bár 85 százaléka sikert ért el — igaz, nyomott áron — értékesíteni a lenyírt gyapjút. Egy-egy értékesítő gazdaság átlagosan 1340 kilogramm gyapjút adott el, ami az év végi állományra vetítve 5,3 kilogramm juhonkénti gyapjút jelent.

Mind a vágójuhnak, mind a gyapjúnak egyre jelentősebb hányadát a társaságok, illetve a magánkereskedők vásárolták fel. A vállalatok részesedése a gyapjú felvásárlásából már csak 16 százalék, a vágóállatból 40 százalék volt.

12. tábla

Az élőállat- és állattermék-értékesítés

Megnevezés	Az árutermelő gazdaságok		Az egy tartó gazdaságra jutó	
	száma (darab)	aránya (százalék)	állomány (darab)	értékesítés (darab)
Szarvasmarha	501	27,9	15,3	5,4
Tehéntej	454	25,3	.	22 409*
Sertés	997	55,5	40	61
Ebből:				
hízalók	850	47,3	22	49
tenyésztők	147	8,2	150	127
Juh	154	8,6	252	166
Ebből:				
bárány	122	6,8	61	141
gyapjú	131	1,3	.	1 340**
Tyúkfélék	301	16,8	2594	20 085
Tyúktojás	90	5,0	.	122 125
Liba	123	6,8	660	2 985
Kacsa	39	2,2	1147	10 133
Pulyka	14	0,8	3861	16 589

* Liter

** Kilogramm

A gazdaságok 16,7 százalékának volt 1992 végén 200 darab vagy annál több — ezáltal a felvétel szempontjából számottevőnek mondható — tyúkféléje. Átlagos állományuk a felvétel idején 2600 darab volt. Az adatok értékelésénél azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a pecsenyecsirkét előállítók egyre nagyobb része a hosszú megvilágítási igény és a jelentős fűtési költségek csökkentése érdekében a pecsenyecsirke-nevelést a téli hónapokban szünetelteti. A pecsenyecsirkét előállítók a felvételt megelőző 12 hónapban átlagosan több mint 20 000 állatot értékesítettek.

A megfigyelést megelőző 12 hónapban 2000 vagy több tyúktojást a megfigyeltek 5 százaléka (90 gazdaság) értékesített. Az egy gazdaságra jutó tojásértékesítés éves átlaga ezeknél meghaladta a 122 ezer darabot. Ez a termelés átlagosan 500—550 darabos tojóállományt tételez fel.

Az értékesített tojásnak csak mintegy 10 százalékát vásárolta fel az élelmiszeripar, illetve a mezőgazdasági vállalatok, a felvásárlásban a magánvállalkozóknak és a társaságoknak volt döntő szerepe. A vágóállatnak, a pecsenyecsirkének még nagy részét, 44 százalékát az élelmiszeripar vásárolta fel, de már ennél a terméknel is egyre jelentősebb a magánkereskedelem és a társaságok felvásárlása.

A mezőgazdasági kistermelésen belül kialakult az árutermelésnek egy speciális formája: az élelmiszeripar, illetve a mezőgazdasági vállalatok mint gesztorok jelentős

mennyiségű hizott vagy pecsenyebarmfi előállítását segítik. A gesztor a termelőknél szigorú tartási és takarmányozási feltételeket ír elő, és az esetek többségében mind a szükséges felszerelést, mind az előírt takarmányt biztosítja, sőt ezek költségeit számos esetben meg is hitelezi. Nagyrészt ide sorolható a pecsenyecsirke- és a tyúktojás-előállítás, de legtipikusabb példája a liba-, kacsá- és pulykahizlalás. Ezeknél az ágazatoknál megfelelő szakértelemmel, családi és nem ritkán bér munkával, bérelt épületekben, esetleg területeken jelentős értékű mezőgazdasági terméket állítanak elő.

A megfigyelt gazdaságok közül 123-nak (6,8 százaléknak) volt 1992 végén 100 darabot meghaladó libaállománya. Átlagos állományuk a megfigyelés idején 660 darab volt, éves értékesítésük megközelítette a 3000 darabot. Kacsával és pulykával még kevesebb gazdaság foglalkozott, de még koncentráltabban, mint a libával.

A megfigyelt gazdaságoknak csak jelentéktelen hányada (3,0 százaléka) tartott lovat, de a lovat tartó 54 gazdaság átlagos állománya kiemelkedően magas, 15 darab. Ennyi lovat természetesen nem igavonásra, mezőgazdasági munkák végzésére tartanak, vélelmezhető, hogy a lovak nagy része „lovasiskolai” hátszló.

A GAZDASÁGOK FELSZERELTSÉGE

A mezőgazdasági tevékenységhez — különösképpen a vállalkozói méretű gazdaságok kialakításához — jelentős értékű épület- és gépállomány szükséges. Az állatok megfelelő elhelyezéséhez istállókra, ólakra, a talajművelési és növényvédelmi munkák elvégzéséhez megfelelő gépekre, a mezőgazdasági tevékenységgel együtt járó jelentős volumenű szállítási igény kielégítéséhez szállító eszközökre van szükség.

A megfigyelt gazdaságok anyagi helyzetét jelzi, hogy 97,4 százalékuk rendelkezett saját lakóházzal. E házak közel háromnegyede 1960 után épült, 30 százaléka pedig 12 évesnél fiatalabb. A lakóházak átlagos lakóterülete 102 négyzetméter volt.

Az 1798 gazdaság közül 767-nek 914 szarvasmarha-, illetve lóistállója volt. Az istállók átlagos alapterülete 56,8 négyzetméter. Az istállók alapterülete szélsőségesen szóródik: kétharmaduknál 50 négyzetméter alatti, 210-nél mintegy 100 négyzetméteres, 27-nél pedig 240 négyzetméteresnél nagyobb. Az istállók 30 százaléka 12 évesnél fiatalabb, és ugyanilyen arányú az 1960 és 1980 között építettek aránya is.

Sertésóllal 1447 gazdaság rendelkezett, és összesen 2354 sertésólljuk volt. A gyorsan és olcsó építőanyagokból építhető ólak 47 százaléka 12 évesnél fiatalabb, 40 százaléka pedig 1960 és 1980 között épült. A sertésólak 52 százaléka csak néhány sertés tartására alkalmas, átlagos területük 16 négyzetméter, viszont egyötödüknél a sertésólak átlagos területe mintegy 80 négyzetméter, sőt 27 ól nagysága meghaladta a 240 négyzetmétert.

A megfigyelték közel kétharmadának volt baromfiólja, amelynek több mint a fele fiatalabb 12 évesnél, egyharmaduk 1960 és 1980 között épült. A baromfiólak kétharmada csak néhány baromfi tartására alkalmas, átlagos területük nem éri el a 10 négyzetmétert, de 212-nek átlagos területe meghaladta a 140 négyzetmétert, 150-nek pedig megközelítette a 340 négyzetmétert. Ilyen jelentős alapterületű ólak egyértelműen iparszerű baromfitartásra szolgálnak.

Juhakollal 171 gazdaság rendelkezett (összesen 206 darabbal), ezek mintegy felének az átlagos alapterülete 100 négyzetméter alatti volt, 64 akol alapterülete pedig megha-

ladta a 100 négyzetmétert (átlagosan 160 négyzetméter), 51 akol alapterülete 300 négyzetméter feletti, átlagosan közel 420 négyzetméter volt. A juhaklok 63 százaléka 1980 óta és csak alig több mint 10 százaléka 1960 előtt épült.

13. tábla

A gazdasági épületekkel rendelkezők aránya és az épületek építési ideje

Épület	A saját	A bérelt	1980 után	1960 és 1980 között	1960 előtt	Átlagos alapterület (négyzetméter)
	épülettel rendelkező gazdaságok aránya (százalék)		épült, saját tulajdonú (darab)			
Lakóház	97,4	1,8	293	430	277	101,9
Szarvasmarha- és lóistálló	42,1	1,8	395	308	387	56,8
Sertésól	80,5	2,8	465	403	132	40,7
Baromfiól	61,6	2,4	518	327	155	69,7
Juhakol	10,1	2,3	627	267	106	156,7
Bortároló pince	19,0	0,2	251	307	230	24,9
Bortároló kamra	0,6	0,1	312	385	303	20,5
Egyéb épületek	57,3	0,9	459	325	216	43,2

A megfigyelték mintegy ötödének volt borpincéje, a csak borkamrával rendelkező gazdaságok aránya elenyésző. A borpincével rendelkező gazdaságok száma némileg meghaladja a szőlőterülettel rendelkező gazdaságok számát. A borpincék egynegyede 12 évesnél fiatalabb, 30 százaléuk pedig 1960 és 1980 között épült.

A megfigyelt gazdaságok nagy részének nem volt nagyobb értékű mezőgazdasági gépe, de a géppel rendelkező gazdaságok számából következik, hogy a jelentős földterülettel, illetve állatállománnyal rendelkezők mezőgazdaságigép-ellátottsága — legalábbis mennyiségileg — megfelelő.

A megfigyelték közül nagyobb, 8 kilowatt feletti teljesítményű traktorral 505 gazdaság, ennél kisebb teljesítményű kéttengelyes traktorral 118 gazdaság rendelkezett, ebből saját traktora 478, illetve 110 gazdaságnak volt. A traktorral rendelkező gazdaságok egyötödének több traktora is volt, így a megfigyelt gazdaságokban a nagyobb, saját kéttengelyes traktorból 605, a kisebbekből 125 darab állt rendelkezésre. Mivel a megfigyelték közül 5 hektár feletti területen csak 487-en gazdálkodtak, a rendelkezésre álló traktorok száma ezeknél elegendőnek tűnik, sőt jelentős mennyiségű bér munka elvégzését is lehetővé teszi.

A gazdálkodás során felmerülő szállítási feladatok elvégzéséhez a megfigyelt gazdaságokban 358 tehergépkocsi és 443 traktorvontatású pótkocsi állt rendelkezésre. Ha figyelembe vesszük, hogy a megfigyelték kétharmadának van személygépkocsija, 40 százalékanak pedig utánfutója is, akkor szállítási gondjaik jelentős hányada megoldottnak tűnik.

A speciális gépek, mint például az arató-cséplő, a burgonyaszedő, a járva szecskázó stb. gépek száma kicsi, a felmerülő munkák elvégzésére nem elegendő. Motoros permetezőgépe 260 gazdaságnak volt, ugyanakkor gyümölcsösökkel és szőlővel csaknem

kétszer annyi, 470 gazdaság rendelkezett. Feltételezhető azonban, hogy a jelentősebb szőlő- és gyümölcsös területtel rendelkezőknek elegendő motoros permetezőgépe van.

Fejőgéppel 359 gazdaság rendelkezett, ez százal kevesebb az évi 2000 litert meghaladó mennyiségű tejet értékesítők számánál.

14. tábla

A fontosabb mezőgazdasági gépekkel rendelkezők, valamint a gépek száma

Mezőgazdasági gép	Az összes	A saját	Az összes	A saját	Az összes	A saját
	géppel rendelkezők száma (darab)		géppel rendelkezők aránya (százalék)		gépek száma (darab)	
Kéttengelyes traktor						
8 kW és kisebb	118	110	6,6	6,1	133	125
8 kW felett	505	478	28,1	26,6	636	606
Tehergépkocsi	358	344	19,9	19,1	400	384
Egyéb traktoros szállítóeszköz	90	87	5,0	4,8	106	103
Arató-cséplő gép	62	53	3,6	2,9	74	60
Burgonyabetakarító	18	17	1,1	1,0	20	19
Járva-szeckázó	37	35	2,0	1,9	39	37
Egyéb 50 ezer forintnál értéke- sebb gép	286	267	16,0	14,9	631	603
Egytengelyes kerti traktor . .	54	53	3,0	2,9	56	55
Motoros kapa	416	404	23,1	22,5	430	418
Motoros háti permetező . . .	147	144	8,2	8,0	155	152
Egyéb motoros permetező . .	115	106	6,4	5,9	125	116
Univerzális motoros kerti gép	100	99	5,6	5,5	104	103
Fejőgép	359	350	19,9	19,4	448	423
Személygépkocsi	1188	1182	66,2	65,8	1378	1372
Pótkocsi	443	430	24,6	23,9	583	564
Utánfutó	620	602	43,5	33,5	643	625
Beépített öntöző berendezés .	31	30	1,8	1,7	53	52

Megjegyzés. Saját, bérelt és közös használatú gépek.

A megfigyelt gazdálkodók szülei, illetve nagyszülei is lényegesen nagyobb arányban rendelkeztek mezőgazdasági gépekkel, mint abban az időben az egyéni gazdaságok átlagosan. Ezekben a gazdaságokban már 1938-ban is 76 traktor és 100 cséplőgép volt. Számuk a háborús események miatt 1948-ra 15, illetve 9 százalékkal (65-re, illetve 92-re) visszaesett, de a későbbi jelentősebb csökkenés az 1950-es évek „kuláküldözésének” volt a következménye: 1959-re a traktorral rendelkezők száma 12-re, a cséplőgéppel rendelkezőké 16-ra csökkent.

MUNKAVÉGZÉS—EREDMÉNYESSÉG—KÖLTSÉGEK

A megfigyelt gazdaságokban a munkák meghatározó részét a háztartás tagjai végezték, sőt jelentős részük a gazdálkodóra hárult. Az állati termékek előállításánál a felhasznált idegen munkaerő részvétele nem volt számottevő, 5 százalék alatt maradt. Ugyanakkor azoknál a munkáknál, amelyek jelentősebb gépi felszereltséget

igényelnek, a gazdaságok nagy részének — az 5 hektárnál kisebb területűeknek — az ideálisnál alacsonyabb gépesítettsége miatt az idegen munkaerő foglalkoztatása számottevő. A gazdaságokban továbbra is jelentős a betakarítási munkacsúcsok idején viszonyossági alapon történő munkavégzés.

Az idegen munkaerőnek meghatározó a szerepe az arató-cséplő gépet igénylő kalászosok betakarításánál, valamint az erősebb traktorokat igénylő gépi talajmunkáknál. Az előbbi a megfigyelt gazdaságok 28, az utóbbi 66 százalékát érintette. A kalászosok betakarításának 70 százalékát, a gépi talajmunka 58 százalékát idegen munkaerő végezte. Ezeknél a munkáknál az idegen munkának mezőgazdasági gépekkel történő kiváltása a megfigyelt gazdaságok túlnyomó többségénél — azok magas költségei miatt — nem lehet gazdaságos és ezért célul sem tűzhető ki.

Jelentős még az idegen munkaerő aránya a növényvédelemben, a kaszálásnál, a szénabegyűjtésnél, valamint a kukorica és a burgonya betakarításában, a terményszállításban és a szüreti munkákban.

A férfi—női munkamegosztásnak megfelelően a férfiak (háztartásfők) végzik az állatok vásárlását, értékesítését (81,3%), a gépi szecskázást, darálást, a szállítási munkákat (63,3%), a szőlők és gyümölcsfák metszését (61,2%), a szarvasmarhák, a juhok és a sertések gondozását (60,3, 57,8, 56,6%) a kaszálást és a szénabetakarítást, valamint a tehenek gépi fejését.

15. tábla

A gazdálkodás eredményessége ágazatok szerint

Ágazat	Az ágazattal foglalkozók	A termelés eredményességét mérők	A nyereségesen	A nullszaldóval	A veszteségesen
	aránya (százalék)		gazdálkodók aránya (százalék)		
Szántóföldi növénytermelés . . .	61,1	72,4	32,3	43,2	24,5
Zöldségtermelés	26,0	38,5	50,0	36,7	13,3
Gyümölcstermelés	11,5	49,8	46,6	32,0	21,4
Szőlőtermelés	12,8	54,5	40,5	43,7	15,8
Fóliázás	3,1	66,1	75,7	18,9	5,4
Szarvasmarha-tenyésztés	36,2	98,2	54,4	32,0	13,6
Sertésenyésztés és -hizlalás . . .	68,0	91,4	50,8	32,8	16,4
Juhtenyésztés	13,7	89,1	47,7	37,7	14,5
Baromfitenyésztés	44,0	67,3	63,0	25,3	11,6
Egyéb	14,8	32,3	53,5	39,5	7,0
<i>Összesen</i>	—	—	48,9	34,6	16,5

Azt, hogy a megfigyelt gazdaságokban a mezőgazdasági termelés 1992-ben mennyire volt eredményes, a gazdálkodók ágazatonként eltérő mértékben kísérték figyelemmel.³ A szarvasmarhát tartóknak közel 100 százaléka, a zöldséget értékesítésre termelőknek kevesebb mint 40 százaléka figyelte termelésének gazdaságosságát. Azoknál az

³ Az adatszolgáltatók termelésük eredményességéről általában visszafogottan nyilatkoznak. Ez okból sem nyereségük, sem veszteségük nagyságát nem is kérdeztük. Feltételezhető, hogy a valóságos kép kedvezőbb annál, mint amit az adatszolgáltatók közöltek. Így a „nullszaldósok” egy része is ért el némi nyereséget, és a veszteségesnek ítélt ágazatok sem biztos, hogy veszteségesek voltak, legfeljebb nem érték el a várt nyereséget.

ágazatoknál, amelyeknél a termelés jövedelmezőségét nyomon kísérők aránya alacsony volt, ott is inkább a jelentősebb értéket termelők fordítottak gondot munkájuk eredményességének vizsgálatára.

A megkérdezett gazdálkodók megítélése szerint az 1992-ben veszteségesen termelők aránya ágazatonként 5 és 25 százalék között szóródva 16,5 százalék volt. A gazdálkodás eredményességét számontartóknak csak mintegy a fele (48,9 százaléka) volt nyereséges, míg több mint egyharmaduk a megfigyelés évében sem nyereséget, sem veszteséget nem regisztrált.

A megfigyelték körében a meghatározó ágazatok közül a legjelentősebb a sertéstartás volt. A sertésekkel foglalkozók fele nyereséget ért el, míg 16,4 százalékuk ráfizetett a sertéstartásra. (Ne felejtjük, 1992-ben!)

Szántóföldi növénytermeléssel a megfigyeltéknek 61 százaléka foglalkozott. 1992-ben ez volt a legkevésbé eredményes ágazat. Közel egynegyedüknél volt ráfizetéses és csak kevesebb mint egyharmaduknál eredményes. Jelentős volt a veszteségesen gazdálkodók aránya a gyümölcs- és szőlőtermesztésnél is, bár ezen ágazatban nyereséget is viszonylag sokan értek el.

Az állattenyésztés ágazatai közül a már említett sertéstartáson kívül a baromfitenyésztők 63 százaléka, a szarvasmarhatartók 54 százaléka nyereségesen, míg 12, illetve 14 százalékuk veszteséggel gazdálkodott. A juhtartóknak a fele nem mutatott ki 1992-ben nyereséget, ami elsődlegesen a gyapjú értékesítési nehézségeivel magyarázható.

A megfigyelt gazdaságok méretei jelentősen meghaladják a mezőgazdasági kistermelés, az egyéni mezőgazdálkodás méreteit. Ennek megfelelően termelésük költségei is tetemesek.⁴ A megfigyelést megelőző 12 hónapban a vizsgált 1798 gazdaság átlagában 831 ezer forint volt a termelés összköltsége.

A felmerült költségek 61 százaléka az állattenyésztés, mintegy 3 százaléka a növénytermesztés közvetlen költsége volt. A főágazatokra egyértelműen föl nem osztható költségek, mint például a munkabérek, az adók és egyéb közterhek, az energiaköltségek, a gépek és épületek költségei, a hiteltörlesztések stb. a megfigyelt gazdaságok költségeinek 36 százalékát tették ki.

Az összes költség 12 százaléka a munkabérek, a társadalombiztosítási járulékok és az idegenek által végzett gépi munkák költségei voltak. Munkabért (napszám bérekkel együtt) 508 gazdaság fizetett ki, átlagosan 82 ezer forintot, a társadalombiztosítási járulék 12 hónap alatt 43 ezer forintot tett ki. Idegenek által végzett gépi munkát a megfigyelték 58,3 százaléka vett igénybe, átlagosan 35 ezer forint értékben.

Adót (föld-, illetve jövedelemadót) a gazdaságok egynegyede fizetett, átlagos évi adójuk 15 ezer forint körül mozgott.

Az érvényben levő hitelkonstrukciók (magas kamat, alacsony moratórium, rövid futamidő) miatt a gazdaságok idegenkedtek a termelésük bővítéséhez egyébként egyre inkább szükséges hitelek felvételétől. Ebből adódhat, hogy a megfigyelt gazdaságoknak csak 15,5 százalékát terhelte hiteltörlesztés. Ezeknél az évi törlesztés összege azonban igen jelentős, átlagosan évi 284 ezer forint volt. A hitelfelvevők 30 százaléka

⁴ Az adatszolgáltatók hajlamosak a ténylegesnél rosszabbnak feltüntetni gazdasági eredményeiket. Így feltehető, hogy a termelési költségeket is némileg eltúlozták, bevallott költségeik egyes költségnemeknél a ténylegest akár 10–20 százalékkal is meghaladják. Ennek ellenére az adatok a költségek nagyságáról, megoszlásáról értékelhető képet adnak.

az elmúlt 2 évben, 55 százaléka 1985 és 1990 között vett fel termelése bővítéséhez hitelt.

Különböző bérleti díjak fizetése a gazdaságok 43 százalékát terhelte, évente átlagosan 61 ezer forinttal. A gazdálkodás költségeinek 3,4 százalékát tette ki a megfigyelték 84 százalékánál felmerült, átlagosan 37 ezer forintnyi energiaköltség (üzemanyag nélkül).

16. tábla

A mezőgazdasági termelés költségei

Költségcím	Az érintett gazdaságok		A költségek megoszlása (százalék)	Az érintett gazdaságokra jutó átlag-költség (1000 forint)
	száma (darab)	aránya (százalék)		
<i>Összesen</i>	1798	100,0	100,0	831
Bérleti díjak	772	42,9	2,9	61
Munkabérek	508	28,3	2,5	82
Tb-járulék	546	30,4	1,4	43
Adók	461	25,6	0,4	15
Hiteltörlesztés	278	15,5	4,8	284
Idegen gépi munka	1054	58,3	8,2	35
Gépek üzemeltetése				
üzemanyag	1062	59,1	4,2	65
javítás, karbantartás	765	42,5	1,7	37
Növénytermesztés				
műtrágya	549	30,5	0,6	19
szerves trágya	162	9,0	0,3	26
növényvédőszer	747	41,5	0,8	18
szaporítóanyag	696	38,7	1,1	26
fólia	86	4,8	0,2	44
Állattenyésztés				
takarmány	1622	90,2	44,2	448
állatvásárlás	916	50,9	14,2	256
állategészségügy	1588	88,3	2,6	27
Épületek, kutak javítása	693	38,5	1,0	25
Új épületek építése	100	5,6	1,2	200
Mezőgazdasági célú energia	1511	84,0	3,4	37
Vásárolt mezőgazdasági gépek	208	11,6	3,2	252

A gépvásárlás, a gépek üzemeltetésének és karbantartásának együttes költsége az összes költségnek 9,1 százaléka volt. Mezőgazdasági gépet a megfigyelték 11,6 százaléka vásárolt 1992-ben, átlagosan 252 ezer forint értékben. Üzemanyagot mezőgazdasági gépeihez 59,1 százalékuk vett, átlagosan évi 65 ezer forintért. A mezőgazdasági gépek javítására a gazdaságok 42,5 százaléka átlagosan évi 37 ezer forintot költött. A magas arány is jelzi, hogy gépeik jelentős hányada — koruknál fogva — felújításra szorult. Új gazdasági épületre a megfigyeltéknek 5,6 százaléka költött, átlagosan 20 ezer forintot, ami minimálisnak tekinthető. Az épületállomány fejlesztése tehát 1992-

ben háttérbe szorult, de kevés a karbantartásra fordított összeg is. A gazdasági épületek, kutak stb. javítására a gazdaságok 38,5 százalékánál átlagosan 27 ezer forintot fordítottak.

A növénytermelés közvetlen ráfordításai alacsonyak, de a fel nem osztható költségek többsége a növénytermelést terheli, például az idegenek által végzett gépi munkák, a földbérleti díjak és a gépi üzemeltetési költségek stb. Mindezek alapján a növénytermelés költségei az összes termelési költségnek mintegy 25 százalékát érhetik el. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy míg az állattenyésztésben a takarmányokat a kellő mennyiségben mindenképpen biztosítani kell, addig a növénytermelésben, ha nem is következmények nélkül, de van olyan munkafázis, például a talajerő-visszapótlás, ami elodázható. Ezt a tendenciát jelzi, hogy szerves trágyára a gazdaságoknak kevesebb mint egytizede (átlagosan 26 ezer forintot), műtrágyára 30,5 százaléka (átlagosan 19 ezer forintot) költött. Szaporítóanyagot, vetőmagvakat a megfigyelték 38,7 százaléka vásárolt, átlagosan 26 ezer forint értékben.

Az állattenyésztés költségei tetemesek, a gazdaságok termelési költségeinek meghatározó részét, 44,2 százalékát takarmányvásárlásra fizették ki. A gazdaságok 90,2 százaléka vásárolt takarmányt átlagosan 448 ezer forintért. A magas takarmányköltségek egyértelműen arra kell késztessek a gazdálkodókat, hogy az állatállományuknak szükséges takarmány meghatározó részét mielőbb saját maguk termeljék meg. Ez annál is inkább sürgetőnek tűnik, mert a vásárolt takarmány jelentős része, 65 százaléka a mezőgazdasági vállalatoktól, 11 százaléka pedig az ezekből alakult társaságoktól származott. Ezek tisztázatlan helyzete bizonytalanná teheti a magángazdaságok takarmányellátását, amit csak súlyosbít az elmúlt aszályos évek rossz takarmánytermése.

A gazdaságok felében jelentős összeget, átlagosan évi 256 ezer forintot fordítottak állatvásárlásra. Állategészségügyi költség a gazdaságok 88,3 százalékát terhelte, melynek évi átlaga 27 ezer forint volt.

*

A magyar mezőgazdasági termelés további fejlődésében a családi gazdaságokra jelentős szerep vár. Valószínű, hogy a különböző méretű mezőgazdasági formák mellett a nyugat-európai jellegű szövetkezeti összefogásnak is tág tere nyílik. Különösen a termelés szervezése, az értékesítés és a beszerzés követeli meg az együttműködés változatos formáit.

Az elmúlt négy évtizedben a mezőgazdasági kistermelők megőrizték a piacérzékenységet, a különböző kényszerpályák közepette az érvényesülés készségét. Közülük a kistermelők 2,5 százaléka 1991-ben a kistermelés termelési értékének 23 százalékát állította elő. Valószínű, hogy ezek többségének a jövőben meghatározó szerepe lesz a mezőgazdaság árukibocsátásában. Nem valószínű azonban, hogy ez a vállalkozói réteg a kistermelők 10—12 százalékánál lényegesen nagyobb súlyt képviselhetne.

Az eddig kiemelkedő termelést felmutató gazdaságok erős specializáltság mellett elsősorban az állattenyésztés egyes ágaiban érték el sikereiket. Feltételezhető, hogy ez a jövőben is így alakul. Kérdés azonban, hogy a gabona- és takarmánytermelés különböző ágaiban a termelés milyen formái valósulnak meg.

A vállalkozói mezőgazdaság kiépülésekor figyelembe kell venni azokat a gátló körülményeket is, amelyek jelenleg még akadályozzák a fejlődést. A magyar mezőgazdaság a fejlett nyugat-európai mezőgazdasághoz képest csak igen csekély támogatásban részesül, holott a piacon ezekkel kerül szembe. Csak kedvezőbb hitel- és támogatási feltételekkel lehet a jövő mezőgazdasági üzemeit arra a termelési és műszaki színvonalra emelni, amelyet a piacgazdaság számos országában már elértek, és amelylyel a magyar mezőgazdaság is versenyképessé tehető.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság.

РЕЗЮМЕ

Со времени завершения второй мировой войны венгерское сельское хозяйство в 1990—1993 годы пережило свое третье структурное преобразование. Изменение общественного строя указало на значение возвращения к частной собственности, образования соответствующей структуры сельскохозяйственных предприятий и создания системы, способной к конкуренции с располагающими развитым сельским хозяйством европейскими странами. Авторы излагают индикаторы первого этапа этого процесса. Основой их анализа составляют данные относительно выбранных из числа переписанных в ходе сплошной сельскохозяйственной переписи 1991 года 1800 хозяйств, валовая продукция которых в 1991 году превысила полмиллиона форинтов. Относительно этих хозяйств в ноябре и декабре 1992 года был произведен сбор данных.

Авторы анализируют обстоятельства и материальные источники возникновения хозяйств предпринимательского типа. Излагают общественно-экономические индикаторы собственников хозяйств, их распределение по величине земельной площади. Отдельно рассматривают работу растениеводческих и животноводческих ферм. В заключение обозревают хозяйства с точки зрения рабочей деятельности, результативности и издержек.

SUMMARY

In the years 1990—1993 the Hungarian agriculture had seen its third structural transformation since the end of World War II. The change of regime raised important questions such as the return to private ownership, the adequate farming structure, and the development of the system of advanced agriculture, having competitiveness with other European countries. The authors explore characteristic features of the first phase of this process. The analysis is based on the data of 1,800 farms, selected from small-scale producers covered by the full scope survey of agriculture in 1991, the gross output value of which exceeded 0.5 m HUF in 1991. As to these farms data were collected in November and December 1992.

The authors analyse the conditions of the development of farms of venture type, and their financial sources. The socio-economic characteristics of the farmers, and the size distribution of their land are described. The farming operations of crop and livestock farms are analysed separately. Finally the authors analyse the farms from labour, efficiency and cost aspects.

STATISZTIKAI „EGYPERCESEK”

A FŐVÁROS BŰNÜGYI HELYZETE AZ 1990-ES ÉVEKBEN

Budapesten a rendőrségi-ügyészségi és bírósági rendszeres statisztikai beszámolójelentések adatai szerint — hasonlóan más világvárosokhoz — az országra jellemzőnél nagyobb a bűnözés gyakorisága, s a különbség 1993-ban a korábbiakhoz képest is nőtt.

A fővárosban az ismertté vált bűncselekmények száma 1989 és 1991 között 64 ezerről 134 ezerre, több mint kétszeresére emelkedett. A növekedés 60 százaléka 1990-re, 40 százaléka pedig 1991-re esett. Azóta — kisebb ingadozásoktól eltekintve — lényegében ezen a magas szinten maradt.

Budapest bűnügyi helyzete 1993-ban a vidékihez képest rosszabbodott. 1993-ban az ország egészében több mint 10 százalékkal visszaesett a bűncselekmények száma. Ennek megfelelően Budapest részesedése a korábbi 30—31 százalékról egyharmadra emelkedett, s míg 1990—1992-ben Budapesten tízezer lakosra 1,5—1,6-szer, addig az elmúlt évben már 1,7-szer több bűncselekmény jutott, mint országosan.

1. tábla

Az ismertté vált bűncselekmények számának és felderítettségének alakulása

Év	A Budapesten ismertté vált bűncselekmények		A tízezer lakosra jutó bűncselekmények száma			A felderítetlen bűncselekmények aránya (százalék)	
	száma	az országos százalékában	Budapesten	országosan	Budapesten az országos százalékában	Budapesten	országosan
1989	64 211	28,5	318,1	216,8	146,7	60,1	42,9
1990	105 720	31,0	524,0	329,1	159,2	64,9	51,2
1991	134 395	30,5	666,3	425,6	156,6	70,9	57,4
1992	132 858	29,7	660,2	433,2	152,4	57,8	46,8
1993	133 978	33,4	669,1	389,5	171,8	45,0	40,9

Az 1990-es évek első két évében a bűncselekmények számának rohamos növekedése együtt járt a felderítési arány romlásával, az utóbbi két évben —különösen 1993-ban— azonban e tekintetben számottevő javulás következett be. 1990—1991-ben a fővárosban az ismertté vált bűncselekmények 65—70 százaléka felderítetlen maradt, 1992-ben ez az arány 60 százalék alá süllyedt, a legutóbbi évben pedig a bűncselekmények több mint felénél sikerült a tettes személyét megállapítani.

A fővárosban az ismertté vált bűncselekmények felderítési arányának javulása mindenképpen összefüggésbe hozható a bűnüldözők létszámának növelésével. E tekintetben az utóbbi időszakban a legjelentősebb intézkedés a fővárosi rendőrök számának 1992. évi mintegy 300 fős emelése volt. Figyelmet érdemel továbbá, hogy a Budapesti Rendőrfőkapitányságon 1990 óta 20-ról 40-re bővült a gyilkossági ügyekkel foglalkozó nyomozók száma.

A bűnesetek tetteseinek felderítését jelentős mértékben segíti a társadalom támogatása, esetenként viszont nehezíti a közönyösség. Például az élet elleni bűncselekményekkel kapcsolatban mindenkor igyekeznek segíteni a bűnüldöző szervek munkáját, míg a vám- és deviza-bűncselekmények vagy a sikkasztás, a csalás esetében az eljáró hatóságok sokszor nem számíthatnak az állampolgárok támogatására. Ebből is

következik, hogy a felderítettségi arány a különféle bűncselekmények esetében nagymértékben eltér: 1993-ban Budapesten az emberölés és emberölési kísérletek 7 százalékánál nem sikerült a tettest azonosítani, ugyanakkor a vagyon elleni bűncselekmények több mint fele, ezen belül a lopások közel háromnegyede felderítetlen maradt.

Az ismertté vált bűncselekmények felderítettségének növekedésével összefüggésben nőtt a bűncselekmények elkövetésével gyanúsítottak száma. Az 1990-es évek elején — a felderítési arány romlásakor — számuk jóval kevésbé nőtt, mint a bűncselekményeké, míg a legutóbbi két évben, amikor a bűncselekmények száma lényegében alig változott, de javult a felderítési arány, a gyanúsítottak száma évről évre emelkedett. Az utóbbi években a gyanúsítottak 57—60 százaléka ellen emeltek vádat a fővárosi ügyészségek. Kivételt képez az 1990. év, amikor alapvetően az 1989. évi utolsó és az 1990. év első harmadában kihirdetett széles körű kegyelmi intézkedések hatására a vádlottak száma alig haladta meg a gyanúsítottak 40 százalékát.

2. tábla

A gyanúsítottak és a vádemelések számának alakulása

Év	A gyanúsítottak száma		A vádlottak száma	
	fő	az előző évi százalékában	fő	a gyanúsítottak számának százalékában
1989	22 735	—	14 006	61,6
1990	32 849	144,5	13 819	42,1
1991	32 969	100,4	19 729	59,8
1992	34 317	104,1	19 446	56,7
1993	36 875	107,5	21 093	57,2

3. tábla

Az ismertté vált bűncselekmények számának alakulása bűncselekményfajta szerint

Bűncselekmény	Az ismertté vált bűncselekmények				
	száma 1993-ban	1990.	1991.	1992.	1993.
		évben az előző év százalékában			
Élet és testi épség elleni . .	1 332	122,6	99,8	106,0	96,0
Közlekedési	5 995	128,5	110,9	106,3	109,9
Tartás elmulasztása	484	112,3	77,3	88,2	67,6
Garázdaság	1 032	122,1	91,6	123,9	104,1
Gazdasági	1 933	112,5	88,4	111,3	113,0
Vagyon elleni	107 599	174,9	131,5	94,0	97,0
Ezen belül:					
lopás	71 118	172,5	127,2	86,2	84,1
sikkasztás	1 140	179,4	52,0	297,0	61,5
csalás	26 937	265,8	215,1	186,4	179,5
rablás	1 014	161,2	126,0	75,2	81,4
jármű önkényes elvétele	1 850	211,0	138,2	63,2	71,8
Egyéb	15 603	126,9	107,2	171,1	133,6
<i>Összesen</i>	<i>133 978</i>	<i>164,6</i>	<i>127,1</i>	<i>98,9</i>	<i>100,8</i>

A gyanúsítottak és a vádlottak száma közti jelentős különbség (lásd a 2. táblát) — az időbeli eltolódáson és a kisebb-nagyobb jelentőségű amnesztiákon kívül — azzal is összefüggésbe hozható, hogy a bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsíthatók egy része ellen — bizonyítékok hiányában — nem lehetett

vádat emelni, vagy bizonyítást nyert, hogy nem a gyanúsított követte el a bűncselekményt, illetve valamilyen büntethetőséget kizáró ok állt fenn.

Az ismertté vált bűncselekmények legnagyobb hányadát a *vagyon elleniek* képezik. (Lásd a 3. táblát.) Számuk az 1990-es évek első két évében az átlagosnál is erőteljesebben nőtt, 1992-ben és 1993-ban az ilyen jellegű bűnesetek előfordulása már mérséklődött. 1993-ban a fővárosban 108 ezer társadalmi és személyi tulajdont károsító bűncselekményt követtek el, kétszer annyit, mint négy évvel korábban, de az 1992. évinél 3 százalékkal kevesebbet. Az összes bűncselekményen belüli arányuk 1992 óta mérséklődik, és 1993-ban 80,3 százalék volt, 4,6 százalékponttal kisebb, mint 1990-ben.

A vagyon elleni bűncselekmények között a lopások dominálnak. Számuk az 1990—1991. évi nagyarányú növekedést követően az elmúlt két évben jelentősen mérséklődött, így a vagyon elleni bűncselekményeken belüli arányuk az 1990. évi 86-ról 66 százalékra csökkent. 1993-ban Budapesten 71 ezer lopás vált ismertté, ami a négy évvel korábbinak 1,6-szerese, de az 1992. évinél 16 százalékkal kevesebb. A vagyon elleni bűncselekmények közül a csalások száma alakult a legkedvezőtlenebbul. Az elmúlt évben 27 ezer csalás vált ismertté, ami az 1989. évinek közel húszszorosa volt, de az egy évvel korábbit is 80 százalékkal meghaladta. Négy évvel korábban a vagyon elleni bűncselekmények között a csalások aránya a 3 százalékot sem érte el, a legutóbbi évben viszont már 25 százalék volt.

Az ismertté vált bűncselekmények 4—4,5 százalékát a *közlekedési bűncselekmények* teszik ki. Számuk az elmúlt négy év folyamán évről évre jelentős mértékben emelkedett. Az 1993-ban elkövetett 5995 közlekedési bűncselekmény az 1989. évit 2394-gyel, de az előző évit is 540-nel meghaladja. E növekedés feltételezhetően összefüggésbe hozható a közúti ellenőrzések számának sűrítésével.

Az *emberi élet és testi épség elleni bűncselekmények* számuk és arányuk tekintetében nem tartoznak a legnagyobbak közé, de a társadalomra különösen nagy veszélyességük miatt mindenképpen figyelmet érdemelnek. Ezen belül *szándékos emberölés* — mint a súlyosabb bűncselekmény — 1990-ben 31, az utóbbi három évben pedig már évente 52—53 esetben fordult elő, az *emberölési kísérletek* száma pedig 21 és 29 között mozgott. Ehhez hasonló számú emberölés a fővárosban az utóbbi mintegy másfél évtizedben még megközelítőleg sem fordult elő. Az emberi élet elleni bűncselekmények csoportján belül legnagyobb hányadot a *szándékos súlyos testi sértés* képvisel, számuk évente 1000 és 1300 között változott.

Az igazságszolgáltatási eljárás az ügyészégi vádemelés után a bíróságokon folytatódik. A vádlottak és az elítéltek száma között — szintén nagyrészt a vádemelés és az ítélethirdetés időbeli eltolódása, kisebb mértékben a megalapozatlan vádemelés, illetve az időközben életbe lépett kegyelmi intézkedések miatt — jelentős az eltérés.

4. tábla

A jogerősen elítéltek számának alakulása

Év	Az elítéltek száma	Ebből fiatalkorú	A tízezer megfelelő korú lakosra jutó elítéltek száma*			
			Budapesten			országosan összesen
			fiatalkorú	felöltt	összesen	
1990	7 290	860	71,8	40,7	42,9	56,5
1991	9 691	903	70,0	55,6	56,7	77,5
1992	10 949	1011	73,9	62,9	63,8	91,2
1993	10 908	800	59,3	63,8	63,5	87,5

* Az év eleji — a fiatalkorúak esetében a 14—17 éves — népesség száma alapján számítva.

Budapesten 1990-ben — részben a széles körű kegyelmi eljárások bevezetése, részben a rendszerváltozás utáni jogbizonytalanság miatt — mindössze 7 ezer, a legutóbbi három évben évente 10—11 ezer személyt ítélték el a bíróságok bűncselekmény elkövetése miatt. (Lásd a 4. táblát.) A vádlottak közül a felmentettek, illetve azok száma, akik ellen megszüntették az eljárást, 1989 óta 900 és 1800 között mozgott.

Cs.-né V. J.

A T-STAR FEJLESZTÉSI EREDMÉNYEI

A T-STAR (településstatisztikai adatbázisrendszer) a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatbázisrendszerei közül talán a legkeresettebb, de mindenképpen a legsokoldalúbb adatállomány, mely a társadalmi-gazdasági élet különféle területeiről rendelkezésre álló, településszintű statisztikai információkat tartalmazza az ország egész településhálózatára kiterjedően. Forrása az éves statisztikai beszámolórendszer, a KSH és a minisztériumok teljes körű adatgyűjtései. A rendszer szervezője, irányítója és továbbfejlesztésének felelőse a KSH, ahol a vele kapcsolatos feladatokat a Környezeti és területi statisztikai főosztály látja el.

Az elemi szintű statisztikai adatokat a főosztály munkatársai a KSH adatbázis-kezelő informatikai munkatársaival együttműködve településszintre összesítik, és ezek gépi úton a T-STAR előre rendszerezett mutatóállományába kerülnek át.

A T-STAR két fő részre tagozódik:

— a teljes rész az ország valamennyi településére tartalmaz adatokat;

— a városi részben csak a városok azon adatai vannak, melyek a teljes rész adatköréhez képest többletet jelentenek, általában azért, mert ezeket az adatokat csak a városokban figyeli meg a statisztika.

Az adatokat az 1975. évtől kezdve évenként előállítjuk. A teljes rész évenkénti állománya a legújabb közigazgatási szerkezetben, az adatgyűjtési rendszer bizonyos állandóságaira, fix pontjaira támaszkodva témakörönként mintegy 300—400 mutatót tartalmaz, a városi rész pedig 100-at. Ezen felül a teljes részhez tartozik még két különleges adatcsoport, 10 évenként a népszámlálási és 2—3 évenként az intézményi ellátás mutatói. A jelenleg készülő, az 1993. évi adatokat magába foglaló teljes (és zárójelben a városi) állomány az alábbi témacsoportok szerint tartalmazza az adatokat:

Népesség, népmozgalom	23	(2)
Ipar, beruházás	12	(9)
Gazdasági szervezetek	46	

Munkanélküliek	24	
Kiskereskedelmi üzletek, egyéni vállalkozású üzletek (1990-ig 59, 1991-ben megváltozott a beszámolórendszer)	34	
Idegenforgalom	45	
Lakásállomány, lakásépítés, ingatlankezelés	34	(14)
Terület, közműellátás, köztisztaság, közlekedés, távközlés	32	(34)
Környezet	8	
Egészségügy (szociális ellátás)	60	
Oktatás	43	(3)
Közművelődés	8	(7)
<hr/>		
Összesen	369	(69)
Intézményi ellátás	42	(17)
Népszámlálás	100—170	

Az adatok többsége mennyiségi, kapacitásjellegű, a pénzügyi, értékmutatók száma jelenleg kevés.

A népszámlálási adatcsoport az 1980. évre mintegy 100 adatot, 1990-re 170 adatot foglal magába a népszámlálások legfontosabb adataiból. Az intézményi ellátás adatait 2—3 évenként a KSH megyei igazgatóságai szolgáltatják. Ezek arra adnak választ, hogy bizonyos intézmények (orvosi körzet, óvoda, középiskola, közüzemi vízhálózat stb.) működnek-e az adott településen vagy sem. 1993-ra ezek az adatok rendelkezésre állnak, az előző állomány az 1990. évre vonatkozik.

Az adatok a beszámolójelentések és a hozzájuk kapcsolódó feldolgozási határidők sorrendjében, eltérő időpontban kerülnek a T-STAR-ba. A tárgyévi teljes állomány általában a következő évben, körülbelül augusztus végéig rendeződik össze. (Az 1993. évi állomány körülbelül 1994. szeptember közepére készül el.)

A KSH statisztikai rendszerének az új követelményekhez igazodása során az utóbbi években a területi (megyei), de különösen a településstatisztikai adatokra nézve kedvezőtlen folyamatok indultak el:

— a reprezentatív adatfelvételekre való áttérés miatt több — elsősorban gazdaságstatisztikai — témában jelen-

tősen csökkentek a települési adatok, amelyeket értelem-szerűen csak teljes körű felvételek képesek biztosítani (például a boltsoros kiskereskedelmi forgalom adatai csak 1990-ig állnak rendelkezésre);

— a még meglévő teljes körű adatfelvételek kérdőíveinek településszintre összesíthető adathelyei is csökkentek, tovább mérsékelve a T-STAR-ba bevihető adatok körét (van olyan szakterület is, ahol városi adatokat kér a KSH, ugyanakkor az adatszolgáltatók — áradók — valamennyi településre kiterjedő statisztikái, illetve nyilvántartásai nincsenek kihasználva, sok esetben a településazonosító törzsszámot nem ismerik, és így nem is használják, a feldolgozások „papíralapúak”, átvételre alkalmatlanok).

A T-STAR adattartalmát érintő kedvezőtlen változások akkor következtek be, amikor jelentősen megnőtt az igény a területi, települési — különösen gazdasági, értéki — adatok iránt. Az igények egyrészt azért növekedtek, mert a települések önállósodása (önkormányzatok) lehetőséget biztosított a saját kezdeményezések kibontakoztatására, másrészt különösen fontossá vált a korábban meglévő és a rendszerváltás után csak szaporodó társadalmi-gazdasági problémák (például foglalkoztatás, munkanélküliség, szociális ellátás, halmozottan hátrányos helyzetű térségek) megoldása, a térségi fejlesztési elképzelések — többek között statisztikai információkkal történő — megalapozása. Ezek kényszerítették ki az adatállomány lehetséges bővítése ütemének felgyorsítását, a szükséges korszerűsítés menetének hosszabb távra való kidolgozását.

Korszerűsítési tevékenység valójában már 1976-tól, a rendszer kialakításától fogva rendszeresen folyt, de ez a munka alapján a KSH különböző szakterületein már bevezetett településszintre is összesíthető adatgyűjtéseire támaszkodott, az azokban bekövetkezett szakmai változásokat követte. Új településsoros adatok beépítésére viszonylag ritkán került sor, de a fogalmi, tartalmi változások miatt az adatállomány összehasonlíthatóságának a biztosítása, az évről évre szükséges homogenizálás megoldandó feladatot jelentett. A rendszer viszonylagos stabilitása viszont azzal is járt, hogy az akkori adottságok és elvárások mellett túlsúlyban voltak a naturális adatok, viszonylag kevés értéki, gazdasági mutató állt rendelkezésre a települések gazdasági helyzetéről, a tanácsok működéséről nem voltak pénzügyi adatok.

Az utóbbi két évben a már említett adatvesztések mellett több témában új adatok is megjelentek a T-STAR adatbázisrendszer minden településre kiterjedő blokkjában.

Az új adatok forrásai:

- a) a statisztikai rendszer jobb kihasználása;
- b) az adatátvétel az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) rendszerébe tartozó szervektől.

a) A hivatali forrásokra támaszkodó fejlesztéseknek két fő bázisa volt:

— a KSH által végrehajtott teljes körű időszakos adatfelvételek;

— a már korábban is működő, egyre nagyobb jelentőségre szert tevő statisztikai alaprendszer, a gazdálkodó szervezetek nyilvántartása, számjelrendszere.

Az időszakos teljes körű adatfelvételek között a legjelentősebb a *népszámlálás*, s ez a T-STAR számára is igen fontos, semmi mással nem helyettesíthető forrás.

Újdonság az *Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ)* 1991. március 31-i adatainak a beépítése, mind a téma jellegét, mind az átvétel átfutási idejét tekintve. Az ÁMÖ több mint 30 adata a T-STAR 1991. évi adatállományában megjelent. (Legközelebb 1996-ban várható újabb teljes körű felvétel.) A mutatók főbb csoportjai: gazdaságok száma, munkaerő (családtagok, alkalmazásban állók), földterület (művelési ág, tulajdon szerint), állatállomány, gépi felszereltség. Az ÁMÖ adataiban még vannak további átvehető mutatók, ezek áttekintését tervezzük.

A településeken folyó gazdasági tevékenység egyre szélesebb köre iránt megnyilvánuló igény kielégítése lehetséges megoldásának ígérkezett adatok átvétele a T-STAR-ba a *gazdálkodó szervezetek nyilvántartásából*, amire először az 1992. évi állomány kialakításakor került sor. A jogi személyiségű és a jogi személyiség nélküli gazdasági szervezetek, az egyéni vállalkozók száma, tevékenységi csoportja, a jogi személyiségű gazdasági szervezetek gazdálkodási formája és létszámkategóriái ugyan székhely szerinti, de a korábbiaknál jóval szélesebb körű, településszinten is hasznosítható adatok.

Az időszakos teljes körű hivatali összeírások adata lehetőségeket a továbbiakban is meghatározó, az adatállomány bővítését segítő forrásnak tekintjük.

b) Az új statisztikai törvényből és az OSAP rendszeréből adódó lehetőségekkel elve, mód nyílt a KSH által nem gyűjtött és a korábbiakban át nem vett településsoros adatoknak a T-STAR-ba integrálására. E lehetőségek között kell említeni az eddig csupán városokra átvett adatok teljesskörűsítését.

Ilyen például a *távbeszélő-főállomások számának* településsoros adata. A távközlési kapcsolatok településsoros adatai iránt ugrásszerűen megnőtt igény mögött természetesen anyagi, piaci érdekek állnak. A rendszer állományában 1992 óta már szerepel a távbeszélő-főállomások száma.

1992-től kezdve rendelkezésre áll a *személygépkocsik* településsoros adata, ennek forrása a Belügyminisztérium (BM) nyilvántartása. (Ez a mun-

ka is sok nehézséggel jár, a BM nyilvántartása lakcím szerinti, s az irányítószámoknak a területi számjelhez igazítása nem egyszerű feladat.)

Folyamatban van az Országos Munkaügyi Központ (OMK) és a KSH közötti együttműködés kialakítása, amelynek lényege az OMK adatállományából a *regisztrált munkanélküliek* településsoros adatainak féléves rendszerességű átvétele és beépítése a T-STAR-ba, miközben a KSH átadja az OMK által igényelt T-STAR-adatokat.

A korszerűsítési munka természetesen nem áll és nem is állhat meg a folyamatban levő munkák befejezésével. Tapasztalataink szerint területi szinten is az az igény és elvárás fogalmazódik meg a statisztika iránt, mint amely az OSAP-nál jelentkezett a központi szervek részéről. Nevezetesen az, hogy a KSH és megyei igazgatóságai a lehető legtöbb adatot integrálják más statisztikai rendszerekből, és egységes rendszerbe szervezve azokat, kiszolgálják központi (helyi) igényeket. Ez természetesen túlzott elvárás, de azt talán joggal követelik meg, hogy a KSH tudja: mi, hol, milyen színvonalon érhető el a legfontosabb témákban.

Terveink azonban nemcsak egy feltáró, rendszerező tevékenységre vonatkoznak, hanem konkrét feladatokat is megjelölnek már a közeljövőben is.

Ilyen feladat az *önkormányzati költségvetés* legfontosabb adatainak a településstatisztikai rendszerbe integrálása. Az adatátvétel feltételeit a KSH már részletesen feltárta, s kialakította a megvalósításhoz szükséges munkamegosztás feladattervét. Az önkormányzati költségvetési statisztika rendszerének kialakítása többletmunkát és költségvetési támogatást igényelne az igazgatóságokon és a KSH központjában is, de a szükséges feltételek jelenleg nincsenek meg hozzá. Ezen statisztikai adatok feldolgozásának és közzétételének egyébként jelentős hagyományai voltak a statisztikai szolgálatban, az 1948-as fordulatot megelőzően. Két alkalommal tette közzé a magyar Központi Statisztikai Hivatal a községi önkormányzati háztartások fontosabb adatait (első alkalommal még az 1800-as évek végén), s 1914 után kezdetben 2—3 évente, majd egészen 1948-ig évente hozta nyilvánosságra a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal a városi önkormányzatok adatait és vagyoni helyzetét, szöveges értékeléssel vezetve be az összefoglaló és a városenkénti táblák sorát. A KSH Területi Statisztikai főosztály 1964. évi megalakításától kezdve is volt adatközlés a tanácsok költségvetési bevételeiről és kiadásairól, 1982-ig a községekre és 1989-ig a városokra vonatkozóan. Ez a statisztika azonban az 1990. évi önkormányzati törvényt követően megszűnt, így hiányoznak a várososoros adatok is.

A települési vizsgálatoknál jól használható *személyi jövedelemadó*, illetve a személyi jövedelemadó alapjául szolgáló bevételek településsoros adatainak az átvételére és a T-STAR adatbázisrendszerbe történő beépítésére is megtette már a KSH az első lépéseket.

Új lehetőség kínálkozott a települések *közigazgatás-határos földterülete* művelési ágankénti adatainak és aranykorona-értékeinek a rendszerbe való beépítésével. Ezeknek a Földművelésügyi Minisztériumtól beszerezhető adatoknak nem kellene évenként szerepelniük a T-STAR-ban, időszakonként jelenhetnének meg.

A T-STAR adatállománya is bővíthető lesz majd az *önkormányzati vagyongatás* kiépülő statisztikai rendszeréből és esetleg a kidolgozás alatt levő szociális statisztika rendszerének adataiból. (Az új rendszerből néhány 1993. évi adat szerepel a T-STAR-ban.)

A T-STAR természetesen csak egyike a KSH adatbázisainak, de ugyanakkor a legelső azok sorában, amelyek a központi feladatok mellett a megyei igazgatóságok munkájához is nélkülözhetetlenek. Ebből a rendszerből már több mint 15 éve rendszeresen igényelnek adatokat — akár teljes éves állományokat — a központi statisztika rendszerébe tartozó szervezetek, a különböző kutatóintézetek, oktatási intézmények, piackutató cégek, térinformatikával foglalkozó vállalkozások s más gazdasági szervezetek.

A települési, területi adatokat a fejlett országok nemzeti statisztikai hivatalai például a térinformatikával ötvözve jóval kedvezőbben hasznosítják, s viszonylag nem túl nagy befektetéssel jelentősen növelni tudják az adataikból származó bevételeiket. Ez a gyakorlat az Egyesült Államokban, Kanadában és számos európai országban. Náluk a statisztikai hivatalok fogják össze az egész országra kiterjedő digitalizált térképek készítését, s ezeken a felületeken mutatják be, elemzik és a piaci szférának így értékesítik települési szintű adataikat.

A T-STAR-adatok térképi ábrázolásához, a területi, települési rendszerek elemző-térképező munkáihoz hosszas szervező munka eredményeként a KSH megvette a MAPINFO térinformatikai szoftvert, és létrehozta a Kartográfiai Vállalattal és a LANDINFO Kft.-vel közösen a MATÉRIA térinformatikai adatbázist. Ehhez a KSH Környezeti és Területi Statisztikai főosztály adja az adatok jelentős részét, végzi az adatfrissítést és egyéb technikai munkákat, koordinálja a közreműködő cégekkel a hivatali tennivalókat.

Nagyné dr. Szauter Edit

MAGYAR SZAKIRODALOM

RECHNITZER JÁNOS:

SZÉTSZAKADÁS VAGY FELZÁRKÓZÁS

MTA Regionális Kutatások Központja (Pécs). Győr. 1993. 208 old.

Az innovációk — új termékek, új termelési eljárások vagy szervezési módszerek — térbeli megjelenésére és terjedésére vonatkozó kutatások első modelljének megalkotása a svéd *T. Hägerstrand* nevéhez fűződik, aki 1952-ben publikálta a téma alapművét. Azóta a különböző szaktudományok a térbeli terjedési modellek számos változatát dolgozták ki, s az elméleti munkák mellett igen gazdag a téma tapasztalati kutatását taglaló irodalom is. A hazai szakirodalom első ízben a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején hívta fel a regionális kérdésekkel foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek figyelmét a területi innovációs folyamatok vizsgálatának szükségességére, ekkor jelent meg a meglehetősen új fogalom a regionális gazdaságtani szakirodalomban: a regionális innovációs potenciál.

A szerző a téma ismert kutatójaként „A térszerkezetet alakító innovációk” alcímű munkájában arra vállalkozik, hogy az elméleti alapok összefoglalása mellett bemutassa a nyolcvanas évek utolsó harmadától az átalakulások és az átmenet Magyarországon megjelenő és terjedő új folyamatokat, ennek az átalakulásnak az innovációs környezetét, az ország térszerkezetét. Külön foglalkozik a regionális politikában bekövetkezett paradigmaváltással, kitérve a klasszikus regionális politikákra, azoknak a regionális gazdaságtanban megfogalmazott elméleti hátterére is.

A kötet első fejezete foglalkozik a térbeli innovációk elméleti alapjaival, módszertanával. A gazdag külföldi és a gyorsan bővülő hazai szakirodalom alapján a szerző a területi innovációk tárgyalásához szükséges alapfogalmakat, a legfontosabb tételeket és modelleket foglalja rendszerbe, a különböző megközelítések esetén az általa leginkább elfogadhatókat, esetenként saját meghatározását ajánlva. Megfogalmazása szerint: „Az innováción tehát új ötleteket, új tevékenységeket, új termékeket, új szervezeteket, új emberi és közösségi módokat értünk. Ezek a korábbtól eltérő jelenségek . . . egyre szélesebb társadalmi és gazdasági csoportokban kerülnek alkalmazásra, bevezetésre. Adaptálásukkal megváltoznak a befogadók, más — vélhetően magasabb — szinten végzik tevékenységüket, működésük, funkcióik kibővülnek.” (13. old.) A vázolt általános innováció fogalomnak konkrét érvényesülési ke-

resztszetei a gazdasági-szervezeti, a termék és tevékenység, valamint a társadalmi-politikai megújítások. Az innovációk mindig ötletek, elképzelések tömegéből keletkeznek, ezekből választódnak ki azok az elképzelések, amelyek már megjelenítik és hordozzák az invenciót. Ezek megvalósulásával zárul le az innovációs folyamat első szakasza, végbemegy az újdonság létrehozása. Az innovációs folyamat második szakaszában kerül sor az újdonság alkalmazására, annak időbeli és térbeli terjedésével, diffúziójával. A továbbiakban külön foglalkozik a szerző a termékéletciklus és a térségfejlődés, a bázisinnováció és a térszerkezet kérdéskörével, valamint az innovációk térbeli terjedésének az elméletével, a modellalkotás eddigi eredményeivel.

Utóbbi kérdéskör taglalásakor összefoglaló ábrán nemcsak rendszerezi, hanem össze is foglalja az innovációk térbeli kutatásának és elemzésének főbb kérdéseit és törekvéseit. „ . . . nemcsak a terjesztett, a közvetített, vagyis az ügynökségek által ajánlott innovációkat és a szabadon lefutó, a személyek közötti kommunikációra épülő diffúziót tünteti fel, hanem azokhoz rendeli a mindig jelenlevő területi szinteket is.” (32. old.) Egyúttal ugyanitt határozottan kimutatja, hogy a szomszédsági és a hierarchikus expanzió egymással kapcsolatban van, és ezek a terjedési minták egyben hozzárendelhetők bármilyen területi struktúrához. „Bizonyító hatásúak ezek az összefüggések arra, hogy a regionális gazdaságtannak egyik fontos alkotóeleme az innováció térbeli terjedésének a vizsgálata, de éppen az . . . elméleti alapok jelentik ezen gondolkodásmód elterjedését a regionális politikában, annak részben megújításában, részben pedig további kiszélesítésében, mozgáspályájának növelésében.” (32. old.)

A kötet második fejezete az innovációk magyarországi megjelenésével és terjedésével foglalkozik. A nyolcvanas évek utolsó harmadában tömegesen bukkantak fel újdonságok, s ezzel párhuzamosan kezdődtek meg, majd terjedtek el a hazai empirikus kutatások. A szerző az átmenet és az átalakulás időszakát néhány újdonsághordozó térbeli megjelenésével és terjedésével mutatja be. A gazdasági-szervezeti innovációk körében az egyéni vállalkozók, az új gazdasági szervezetek, a kis- és középvállalkozások, a megyei és a városi vállalkozásaktivitás, az új vállalkozások ágazati összetétele a külföldi tőkeérdekeltégű vállalkozások és a privatizáció első akcióinak néhány területi összefüggése a vizsgálat tárgya. A termék- és tevékenységinnovációk közül az utazási aktivitást (a világútleveleket), a személygép-

kocsi-értékesítő hálózatot, valamint a számítógépeket, a társadalmi-politikai innovációk között a vidéket az átmenetben, a politikai aktivitás regionális különbségeit, valamint a civil társadalom szerveződéseit és a nonprofit szervezeteket vizsgálja a szerző. E vizsgálatok rendre arra keresik a választ, hogy a területi gazdasági szerkezetek miként befolyásolják, determinálják vagy éppen serkentik az innovációk terjedése révén a megújítást, az átalakulást.

A harmadik fejezet részben a városhálózatban, részben pedig a városokat is magában foglaló városkörnyék körzetekben vizsgálja a megújítás befogadásának tényezőit, összefüggéseit. A kiinduló adatbázis egy innovációhordozó elemkombináció, amely vélhetően jelzi, kifejezi a centrumtelepülések, illetve a centrum és körzete reagálását a megújításra. (Az innovációhordozó változók összegyűjtése a városi, de különösen a teljes településkörre nem könnyű feladat, a hagyományos településstatisztikai adatok messze nem elegendők ehhez ebben az időben.) A vizsgálat módszertani bázisa mindkét esetben a faktor- és klaszteranalízis. A városok körében végzett faktoranalízis szerint „A városhálózat innovációs környezetét tehát az általunk kijelölt elemkombináció szerint *alapvetően és döntően a városok intézményi felszereltsége, a lakosság iskolázottsága, valamint a vállalkozásaktivitás mértéke határozza meg az átmenet, a rendszerváltozás kezdő éveiben.* A következő időszakban, így a kilencvenes években tehát a jobban felszerelt, jelentősebb polgári hagyományokkal és aktív, erősödő lokális-regionális piaccal rendelkező városokban várható az innovációs környezet élénkülése. Ezen faktorok serkentésével, sokoldalú aktivizálásával ugyanakkor elérhető a városhálózat egyes ... elemének felzárkózása, viszont hiányuk és hatásaik mérsékelt volta esetében *a városok további differenciálódása roppant erőteljes lesz.*” (117. old.)

A klaszteranalízissel többszöri kísérlet után öt osztályba sorolja a vizsgált centrumokat:

- I. a potenciális innovációs központok, a megújítások: aktív és sokoldalú környezet,
- II. a speciális innovációs központok: kommunikációs és vállalkozásorientált környezet,
- III. a készülők és a felzárkózók: az adaptációorientált környezet,
- IV. a leszakadó-átalakulók: szegényes egyoldalú innovációs környezet,
- V. a passzívok, a mozdulatlanok: innovációhiányos környezet.

Az eredmények áttekintése során határozottan látszik, „... *hogyan a tradicionális nagyvárosok, valamint az új vagy történelmi kisvárosok karakteresen elkülönülnek egymástól.*

A mély és széles szakadékokat csak a középvárosok egy kisebb hányada próbálja áthidalni a Dél-Alföldön, az Észak- és Nyugat-Dunántúlon, elszórva Észak-Magyarországon, de a korábbi történelmi városok közül sokan leszakadtak, a kisvárosi csoporthoz sodródtak (Észak-Alföld). Észak- és Közép-Dunántúl városhálózata az elemzések alapján tehát sokszínűbb, az innovációs környezet minőségében eltérő. Vélhetően ezen városhálózatban az újdonsághordozó tényezők alapján hierarchia formálódik ki, amely a térszerkezetre is pozitív hatással lesz. Éles ellentét tapasztalható a főváros agglomerációjában, hiszen a városok egy nyugati és egy keleti övezetre tagozódnak.

Dél-Dunántúlon a két nagyváros alkot innovációs szigetet, hasonlóan az Alföldhöz, ahol szintén a tradicionális, regionális funkciókkal rendelkező nagyközpontok látványosan emelkednek ki a városok teréből, de a Dél-Alföldön, Kecskemét—Szeged vonalában felismerhető már egy azonos megújítási jegyeket mutató városhalmaz is.

Észak-Magyarország városhálózata igencsak megosztott, töredezett. Csak egy aktívnek ítéltető központ bukkan fel és néhány, az újdonságok fogadását megkezdő, a korábbi gazdasági bázis átalakításával nehezen küszködő adaptációs központtal.” (118. old.)

A városkörnyék-vizsgálat eredményeinek értékelése során külön említést érdemel az igazán térdimenziót jelentő távolság változó. „A városhálózat vizsgálatához hasonlóan szinte mindegyik tényezővel *negatív kapcsolatot adott*, azonban ennek erősségében már tapasztalhatók jelentős különbségek. Kimondottan erős negatív korrelációt tudunk regisztrálni a gazdasági szervezetek egyes tényezői, továbbá a személyi jövedelemadóra vonatkozó értékek és a körzetközpontoknak a fővárostól mért távolsága között. Ismét a korábbi megállapításunkat rögzíthetjük, vagyis, hogy *Budapestnek a szerepe a megújítások közvetítésében elsődleges, meghatározó.*” (126. old.) A klaszteranalízis során a városkörnyékeket hat különálló, sajátos tulajdonságokat felmutató blokkba sorolták. Külön foglalkozik a fejezet a városhálózatra és a városkörnyék körzetre vonatkozó vizsgálat eredményeinek összevetésével, az innovációs miliő mátrixával. A két elemzés azonos tartalmakat mutató csoportjait egy 5 × 5 méretű mátrixba rendezi, amelynek oszlopaiban a városkörnyék körzet, soraiban pedig a városi elemzés alapján kialakult klaszterekhez sorolt megfigyelési egységek szerepelnek, s az így adódó eredmények képezik a vizsgálat tárgyát.

Az innováció által szabdaltnak bemutatásával zárul a fejezet. „A nyolcvanas évek végén

érzékeltetővé, kimutathatóvá vált — a piacgazdaság elemeinek megjelenéseként — az újdonságokat hordozó gazdasági szervezetek, tevékenységek megtelepedése, továbbá egyre dinamikusabb terjedése a térszerkezetben és a településhálózat csomóponti elemeiben. A politikai rendszerváltás aztán a kilencvenes évtized elején újabb lendületet adott a további innovációk . . . térhódításának. *Az ország egyes térségei azonban másként és másként reagálnak az innovációk fogadására, terjesztésére.* A települések és térségek adottságain, felszereltségén, ellátottságán túl gazdasági bázisaik *piaci-termelési-gazdálkodási jellemzői* azok az alapvető tényezők, amelyek befolyásolják a korábbi szerkezetek megújítását, a települések új fejlődési pályára történő állítását. . . . A települések, térségek *innovációs környezetét* meghatározzák tehát egyrészt a felhalmozott lokális *endogén adottságok* (területi-települési erőforrások), másrészt *a helyi gazdasági szereplők megújítási képessége, végezetül interregionális kapcsolataik és települési-térségi intézményi-infrastrukturális felszereltségük.*” (133. old.) A folyamatokat vizsgálva az első dimenzió a főváros és a vidék reláció nemcsak újraéledése, hanem a korábbiaktól eltérő, nagyon határozott, mindent átszövő érvényesülése, túlsúlya. Az innovációk megtelepedése alapján nemcsak arról van szó, hogy a fővárosban jelennek meg elsőként az újdonságok, ott a leggyorsabb *adaptáció*, így egy-egy vagy tömeges újdonság minden előnye, haszna Budapesten koncentráldódik, hanem arról is, hogy emellett robbanásszerűen felgyorsult a *tőke-információ-intézmény koncentrációja*. „Ennek hatására nem mérséklődött, hanem igencsak emelkedett az új szervezetek tömörülése a fővárosban, főleg olyan tevékenységekben, amelyek egyrészt fontos vezérlői, szervezői, egyben aktorai a gazdaság átalakulásának, másrészt képviselik és lebonyolítják a gazdaság érzékeltető tercierizálódását.” (133. old.) A másik dimenzió „. . . *a nyugatkeleti innovációs lejtő*, pontosabban napjainkra már *szakadék*. Az ország nyugati térségei jóval aktívabban az újdonságok fogadásában, azok adaptálásában, mint a keleti és az északi régiók. Több információval rendelkeznek, közelebb vannak az európai gazdasági centrumokhoz, kellő tapasztalatokat halmoztak fel a nemzetközi kapcsolatokban, kommunikációkban, de emellett a települési és termelési infrastruktúrával is jobban ellátottak, amit tetéz még a népesség magasabb iskolázottsága is.” (134. old.) A harmadik dimenzió a településhierarchiában meglévő és rendre újratermelődő különbségek. „. . . igen határozottan koncentrálnak *a településhálózat csúcsán levő centrumokban az újdonság vonzó és gerjesztő tényezők*. A hálózat erősen tagolt

és nagy eltéréseket mutat, ami azután a centrumok térségi hatásaiban is érvényesül, illetve határozottan megszabja az egyes újdonságok elérhetőségét, de terjedésének útját, menetét is.” (135. old.) Az elemzések szerint az innovációk által formált regionális tagozódásnak négy főbb típusa különül el. Ezek:

- A) az aktív innovációs környezet zónái és szigetei,
- B) élénkülő-átalakuló térségek és centrumok, újdonság fogadására képes környezet,
- C) az innovációhiányos térségek, a perifériák,
- D) válságtérségek.

A negyedik, záró fejezet a regionális politikában bekövetkezett paradigmaváltással foglalkozik, kitérve a klasszikus regionális politikákra, azoknak a regionális gazdaságtanban megfogalmazott elméleti háttérére is. A szerző célja ezzel a fejezettel az előszóban kifejtettek szerint az volt, hogy a piacgazdaság hagyományos növekedési modelljeinek regionális összefüggéseit felvillantva utaljon a területi fejlesztés forrásainak korlátaira, azok megváltoztatásának szükségszerűségeire és egyben a jelentkező tanulságok számbavételére is. A fejezet további része az új regionális fejlesztési politikák bemutatásával foglalkozik, érzékeltetve azt, hogy a fejlesztés „felülről” elvét hogyan váltották fel a regionális potenciálok feltárására és hasznosítására vonatkozó „alulról” induló cselekvések a modern piacgazdaságokban.

Az újszerű térségi fejlesztési programok között nem egyetlen, csupán egyik az innovációorientált regionális politika. Ebben a területfejlesztési cselekvési programban az endogén források aktivizálásánál részben a vállalkozások megtelepítésével, azok szellemi és tárgyi infrastruktúrájának kialakításával, részben pedig a műszaki fejlesztés eredményeinek alkalmazásával, lokális és regionális adaptálásával érhetjük el. Az innovációorientált regionális politika néhány eleme megtalálható már a különféle hazai gazdaságfejlesztésre irányuló központi és lokális akciókban. Ezeket a kezdeményezéseket bemutatva foglalkozik a fejezet a vállalkozói környezet élénkítésével, a humántőke revitalizálásával és aktivizálásával, az endogén források feltárásával és revitalizálásával.

Végül a szerző az innovációorientált regionális politika elemeit és feltételeit mutatja be a hazai területfejlesztésben, néhány ajánlást téve a vázolt területfejlesztési célkitűzés alkalmazásához, megvalósításához. Ezek szerint „A regionális politikában elsőként tehát azt kell kiemelni, hogy *állami, központi eszközökkel biztosítani kell az egyes településekben, térségekben a gazdaság működéséhez elen-*

gedhetetlenül szükséges infrastrukturális tényezőket.” (185. old.) „A támogatási, ösztönzési rendszer két szinten érvényesülhet. Az egyik az országos infrastruktúrafejlesztési programok kidolgozása, amelyekben az ágazati szakelveket ... folyamatosan kontrolláltatni kell a területi szintekkel, mert csak ezekkel összhangban lehetnek sikeresek. A második a lokális vagy regionális infrastrukturális vállalkozások támogatása, azok kedvező (ösztönző) gazdasági feltételeinek a kidolgozása, garantálása. A gazdaság működésének infrastrukturális körülményeit országos, lokális és regionális vállalkozásokkal kell garantálni, ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha a regionális gazdaság jövedelme, valamint az önkormányzatok bevétele között egyértelmű kapcsolat áll fent ... Az adópolitika változásakor a lokális, a regionális hányadok növekedjenek, inkább az egységes adózáson belül legyenek megosztások a központi és a helyi feladatok finanszírozására.” Ugyanakkor kimondja a szerző, hogy „A jövedelmező gazdaság csak a szabad és sokirányú vállalkozásokkal teremthető meg.” (187. old.) Az új gazdasági szereplők között meghatározó a közösségek, a területi és települési önkormányzatok gazdasági vállalkozása. Fontos, hogy a gazdaság ezen szereplői szabadon társulhassanak, rendelkezzenek a vágyonnal, mindenütt egyenrangú, piaci félként szerepeljenek. Szükségeltetik mindezekhez a regionális

szint meghatározása. „Ez lehet a jelenlegi megyei beosztással egyenértékű vagy annak kombinációja, ám ehhez szükséges szabni, alakítani az állami intézményrendszert és a tervezés, de még inkább a regionális programkészítés, elemzés rendszerét... A regionális intézmények lehetnek csak a letéteményesei és hordozói ennek a koordinációnak, mert azok ösztönzése nélkül kifulladásra a megújítási kezdeményezések és tovább mélyülnek a regionális különbségek, folytatódik az ország egyre nagyobb hányadának perifériára sodródása.” Végezetül azt tartja fontosnak hangsúlyozni a szerző, „... hogy csak azon regionális intézményekben látjuk a megújítások koordinációjának letéteményeseit, amelyek közvetlenül, választás útján képviselik a településeket, a térségek lakosságát, különféle gazdasági szereplőit, társadalmi tömörüléseit.” (189. old.)

A kötetben, amelyet *Illés Iván*, a közgazdaságtudomány kandidátusa és *Laczkó László*, a földrajztudományok doktora lektorált, a téma bemutatását számos tábla és ábra, valamint szemléletes térképek segítik. A könyvet a táblák és az ábrák (sajnos oldalszám nélküli) jegyzéke, valamint igen gazdag irodalomjegyzék és tárgyszójegyzék egészíti ki.

Faluvégi Albert

SZEMÉLYI HÍREK

Felmentések—Megbízások. *Dr. Vukovich György*, a KSH elnöke *Bakos Lászlónét*, a KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága igazgatóját, nyugállományba vonulására való tekintettel, 1994. július 28-ától az igazgatói teendők ellátása alól mentesítette, és közszolgálati jogviszonyát 1994. december 30-ai hatállyal megszüntette. Ezzel egyidejűleg *Nádabán Péternét* 1994. július 29-ei hatállyal megbízta

a KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága vezetésével.

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Mohos Ilonát*, a KSH Gazdasági Ágazatok főosztálya nyugdíjas dolgozóját a KSH-ban végzett több mint fél évszázados kiemelkedő iparstatisztikai munkájáért *elnöki dicséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Népesedési Világkonferencia. Mintegy kétéves előkészítés után, 1994. szeptember 5. és 13. között Kairóban rendezték meg az ENSZ Népesedési Alap szervezésében a harmadik Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Értekezletet. Az értekezletre meghívták az ENSZ valamennyi tagállamát. A magyar küldöttséget *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette. A KSH-t *dr. Klinger András* elnökhelyettes, *dr. Miltényi Károly*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója, *dr. Józán Péter* főosztályvezető, *Pál Sándorné* főosztályvezető-helyettes és *Kamarás Ferenc* osztályvezető képviselték. A küldöttség tagja volt a Külügyminisztérium, a Népjóléti Minisztérium, az Országgyűlés és a Magyar Nők Szövetségének egy-egy képviselője is.

Az értekezlet a világ népesedési folyamatait, az egyes régiókban fenyegető túlnépesedés társadalmi-politikai, oktatási, egészségügyi összefüggéseit vizsgálta, és elkészült egy húsz évre szóló akcióterv, amely ajánlásokat tartalmaz a kormányzatok számára a demográfiai problémák enyhítésére. (A Világkonferencia eseményeinek részletesebb ismertetésére egy későbbi számunkban visszatérünk.)

A XIII. Szociológiai Világkongresszust 1994. július 18. és 23. között Bielefeldben rendezték meg. A Központi Statisztikai Hivatalt *Harcza István*, a KSH főosztályvezetője képviselte, aki az időmérleg-

vizsgálatokkal foglalkozó szekció és külön konzultáció munkáiban vett részt. A konzultáció során felmerült, hogy az EUROSTAT új módszertan kidolgozását tervezi, az időmérleg-vizsgálatokhoz, amely alkalmas lenne a háztartások által végzett, nem fizetett munkák pénzbeni értékének becslésére.

Nemzetközi idegenforgalom, 1993 címmel jelent meg a KSH Gazdasági Ágazatok főosztályának Közlekedésszociológiai osztályán készült kiadvány, mely gazdag adatanyaggal ismerteti a külföldi turistaforgalom egyes jellemzőit, a külföldre látogató magyarok számát, a kereskedelmi szálláshelyek kapacitását és vendégforgalmát, valamint az idegenforgalmi egyenleg alakulását.

A Módszertani megjegyzésekben néhány felhasznált fogalom értelmezése található.

(Nemzetközi idegenforgalom, 1993. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 31 old.)

A Társadalomstatisztikai füzetek elnevezésű új kiadványsorozat 1. száma bemutatja a budapesti lakáspiac legfontosabb jellemzőit (a ház- és lakásingatlanok árvaltozásait és a lakáspiacot befolyásoló tényezőket) 1990 és 1993 között.

Ismertet egy lakásárindex-számítási módszert, mely a nemzetközi gyakorlatban már létjogosultságot nyert, és amely olyan tényezőket vesz figyelembe, mint a lakóingatlan fizikai jellemzői, fekvése,

adásvételének pénzügyi feltételei, eladásának, vételének költségei és az infláció mértéke.

Elemzi a lakáspiacot meghatározó olyan faktorokat, mint például a magánszemélyek tájékozatlansága, a pénz- és hitelhiány, a bérlakások privatizációja, az irodahelyzet és a magánbérlet.

A Függelékben közzéteszi az árindex-számításban alkalmazott egyenleteket.

(A lakáspiac egyes jellemzői Budapesten, 1990—1993. Társadalomstatistikai füzetek. 1. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 46 old.)

A sorozat 2. kötete az 1980-as években tapasztalt változásokat mutatja be a lakáshiány, a lakásminőség, a lakásmobilitás és a lakáshoz jutás területén a lakások nagysága, komfortossága, a háztartások összetétele, lakóhelye, a háztartásfő életkora és iskolai végzettsége, valamint a lakások tulajdonjellegetek függvényében.

Az I., a III. és a IV. fejezetben az 1990. évi népszámlálás 20 százalékos mintájának adatait dolgozták fel. Az I. fejezetben emellett felhasználták az 1980-as népszámlálás 2 százalékos mintájából és az 1984-es mikrocenzusból (2 százalékos minta) származó adatokat. A II. fejezetben az 1993 tavaszán lebonyolított „Életmód-Időmérleg” felvétel egyes lakásadatai szerepelnek.

(Lakásminőség, lakáshoz jutás. Társadalomstatistikai füzetek. 2. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 55 old.)

A 3. füzetben közzétett elemzés és adatközlés a KSH 1992 decemberében végrehajtott vizsgálatán alapszik, mely megfigyelés az 500 ezer forint feletti bruttó termelési értéket elérő magántermelőkre terjedt ki, szám szerint 1800 gazdaságra. A vizsgálat szempontjai a következők voltak:

- a mezőgazdasági magántermelők társadalmi összetétele;
- a gazdaságnagyság szerinti jellemzők;
- a gazdaságok típusai;
- az út a kistermeléstől a vállalkozásig;
- milyen forrásból jött létre a gazdaság;
- a gazdálkodás eredményessége;
- a gazdák törekvései a gazdaság növelésére.

Az eredmények számos információt nyújtanak a paraszti polgárosodás folyamatának kibontakozásáról és a vállalkozói magatartás típusainak gyakorlatáról.

(Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók. Társadalomstatistikai füzetek. 3. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 47 old.)

A 4. füzet *Életmód-életkörülmények a '90-es években* I. címmel jelent meg, és a KSH-ban 1992—1993-ban végzett rétegződés, életkörülmény- és életmódvizsgálat-sorozat második részének első eredményeit adja közre. A reprezentatív vizsgálat induló (1992. évi) mintájában 19 500 háztartás szerepelt.

Jelen kiadvány a háztartások kulturális eszközökkel és háztartási gépekkel való ellátottságának főbb jellemzőit kívánja bemutatni. Nem a korábbi „leltárszerű” feldolgozás, hanem 12 kiválasztott modern eszköz megfigyelésére helyezi a hangsúlyt és az ezekkel való ellátottságról ad képet.

(Életmód-életkörülmények a '90-es években I. Társadalomstatistikai füzetek. 4. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 25 old.)

A Fogyasztói árindex füzetek címmel megjelent sorozat legújabb, 22. kiadványa I. részében a fogyasztói árak 1994. április—júniusi alakulását, a II. részben pedig a létminimum-számítások 1994. júniusi adatait mutatja be.

Mindkét témakörben a számítási módszerről rövid módszertani leírás is található.

(Fogyasztói árindex füzetek. 22. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. július. 27 old.)

A Magánvállalkozások alakulása a mezőgazdaságban című kiadványban a szerzők a családi gazdálkodásra vonatkozó 1991-ben, illetve 1992 decemberében végrehajtott statisztikai felvételek fontosabb eredményeit foglalják össze. A vizsgálat két fő fejezetre, a mezőgazdasági kistermelés és a vállalkozó jellegű áruterelő magángazdaságok főbb társadalmi-gazdasági aspektusaira terjed ki.

(Magánvállalkozás alakulása a mezőgazdaságban. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 78 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BROADBERRY, S.:

TECHNOLÓGIAI ÉS TERMELÉKENYSÉGI VEZETŐSZEREP A FELDOLGOZÓIPARBAN

(Technological leadership and productivity leadership in manufacturing since the industrial revolution: implications for the convergence debate.) Warwick Economic Research Papers. 414. sz. 1993. 49 p.

A XIX. század első felében még vitathatatlanul Anglia volt a világelső a korszerű feldolgozóipari technológiák terén. A XX. század kezdetére az Egyesült Államok került e tekintetben vezető pozícióba, a hetvenes évek óta azonban Németország, illetve Japán már erősen fenyegeti technológiai elsőségét. A hosszú távú termelékenységi összehasonlítások eredményei viszont nem állnak teljesen összhangban ezzel a sorrenddel. Az ipari termelékenység színvonala az Egyesült Államokban már a múlt század első felében meghaladta az angliai szintet, és napjainkig lényegesen kedvezőbb, mint Németországban vagy Japánban. A tanulmány magyarázatot kíván adni e látszólag ellentmondó megállapításokra.

A technológiai rendszerek megkülönböztetésének kulcskérdése a tömegtermelés és az egyedi gyártás aránya. Tömegtermelés esetén a képzett munkaerőt az azonos termékek előállítására specializált gépi berendezésekkel helyettesítik. Az egyedi gyártás ezzel szemben a rendelői igényeket figyelembe vevő termékek készítésére irányul, s így a szakmunkások jóval magasabb arányú foglalkoztatását igényli.

A múlt század Amerikájában az olcsó természeti erőforrások mellett a szakképzett munkaerő hiánya

és az uniformizált kereslet játszott szerepet abban, hogy a tömegtermelés szélesebb körben terjedt el, mint Európában vagy Japánban. A XIX. század első felében az egyedi gyártás még gyors technológiai haladással párosult, s ez biztosította a technológiai vezetőszerpet az amerikai alacsonyabb termelékenységi színvonalú Anglia számára. Az ezt követő közel száz év folyamán az amerikai termelési rendszer bizonyult progresszívebbnek, így az Egyesült Államok mindkét vonatkozásban az élre került. Századunk hetvenes éveitől kezdődően viszont — elsősorban a számítástechnika költségeinek jelentős csökkenése folytán — ismét az egyedi gyártás terén jelentkezett a gyorsabb technológiai haladás. Ezért lehetünk annak tanúi, hogy a technológiai vezetőszerpet olyan országok veszik át, amelyek termelékenységi színvonala alatta marad az amerikaiaknak.

Szem előtt kell viszont tartani, hogy az elért munkatermelékenységi szint önmagában nem jelzi a nemzetközi versenyképességet. Lényegesen alacsonyabb munkatermelékenységgű ország is jelentős szerepet tölthet be a világpiacon, ha bér- vagy egyéb költségei viszonylag alacsonyak. Az amerikai termelékenységi fölény ellenére például a századforduló idején (1899. évi adatok szerint) az Egyesült Királyság közel 35 százalékát képviselte a feldolgozóipari termékek világkereskedelmének, amelyből az Egyesült Államok csupán 12,1, Németország 16,6, Japán pedig mindössze 1,6 százalékkal részesedett. A nyolcvanas évek második felére ezek az arányok lényegesen átrendeződtek. A legszembetűnőbb változás az Egyesült Királyság feldolgozóipari exportja arányának radikális csökkenése (7,3 százalékra). Az Egyesült Államok pozíciója gyakorlatilag válto-

* A *Statistikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statistikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

zatlan maradt (12,6%) szemben Németország némi térnyerésével (19,3%) és Japán jelentős előretörésével (16,3%).

A szerző, miközben választ keres arra a kérdésre, hogyan tudta az Egyesült Államok a technológiai vezetőszerp változása ellenére megőrizni termelékenységi előnyét, igen sok idevágó tanulmány megállapításait idézi, illetve ütközteti. A tökeintenzitás eltérésére utaló általános megállapításokkal kapcsolatban például megkülönböztetéseket tart indokoltnak, mivel főleg a nagyobb szaktudást igénylő ipari ágazatok jelentettek kellő ösztönzést az amerikai cégek számára a szakképzett munkaerő helyettesítésére (gépekkel vagy olcsó természeti erőforrásokkal).

Amikor a gyorsabb technikai fejlődés amerikai fölényhez vezetett, a brit cégek is rákényszerültek az amerikai technológia átvételére. Jellemző módon azonban ilyenkor is a magasabb szakképzettségi igényű technológiákat választották, amelyek egyúttal kevésbé intenzíven gépesíthetők, s a tömegtermeléssel szemben továbbra is a fogyasztói igényhez igazodó gyártást részesítették előnyben. (Kétségtelen azonban, hogy az amerikai fogyasztó jóval könnyebben fogadja el a sorozatgyártású termékeket, mint a hagyományosan igényesebb brit közönység.)

Más esetekben a magasabb brit nyersanyagárak akadályozták az amerikai technológia átvételét. Jellemző példája volt ennek a faeszterga, amelynek alkalmazása a nagyarányú hulladékképződés miatt a faanyagokban jóval szegényebb Nagy-Britanniában nem bizonyulhatott gazdaságosnak.

A tömegtermelésre alapozott gyártás az emberi erőforrások tekintetében is más igényeket támaszt. A nagyszámú szakképzetlen munkaerő amerikai stílusú foglalkoztatása erős központi vezetőségű igényel a termelési folyamat irányítására. Ugyanakkor a szakképzett munkásokra támaszkodó brit termelési rendszerben az ellenőrzés is műhely szinten folyik, s ez a megoldás nem kíván az amerikaihoz hasonló vezetői elitréteget.

Az amerikai kihívásra az európai cégek részéről adandó válasz tehát nem jelentheti az amerikai termelési módszerek szolgai lemásolását. Azokat a megoldásokat kell megtalálni, amelyek az európai feltételek között is előnyösen alkalmazhatók.

Az Egyesült Államok számára századunkban is tartós termelékenységi előnyt biztosít az energia viszonylagos olcsósága. 1988-ban például az Egyesült Államokban a bér/villamosenergia-költségek viszonylagos aránya 178,9 volt az Egyesült Királyság hasonló mutatójához képest. Ugyanez az arány az üzemanyagok esetében 180,2, a földgáznál 177,7,

és különösen magas: 261,1 a szénre vonatkoztatva. Az energiafelhasználás viszonylag alacsony költségei kedveznek a gépigényesebb technológiáknak, s ez végső soron magasabb termelékenységet eredményez. Az amerikai előny megközelítőleg ugyanakkora a szűkebben értelmezett munkatermelékenység és az összes termelési tényezőt figyelembe vevő termelékenységi mutató (total factor productivity — TFP) esetében.

A tökeállomány értékelési problémáinak elkerülése érdekében a gépesítettség jellemzésére használt mutatószám, vagyis az egy munkásra jutó lóerő-igénybevétel a második világháború előtt az Egyesült Államokban kétszer olyan magas volt, mint a vezető európai országok (Nagy-Britannia, Németország és Franciaország) esetében. A mutatószám a későbbi időszakokban is elfogadható közelítést adja az országok közötti termelékenységi arányoknak. Hosszú távú termelékenységi vizsgálatok esetén azonban az 1950. évi bázis alkalmazása némileg félrevezető lehet. Az ilyen idősor ugyanis főleg a későbbi európai felzárkózást jelzi, figyelmen kívül hagyva, hogy az amerikai termelékenységi előny a második világháború időszakában jelentősen növekedett.

Az emberi tényezőt tekintve napjainkban számos kritika éri mind a brit, mind az amerikai képzési, illetve oktatási rendszert, elsősorban a német szakképzés eredményeivel szembeállítva. A vezetői képességek fejlesztésében, mindenekelőtt a kutatásfejlesztési eredmények termelési célú hasznosításában az Egyesült Királyság hátrányban van az Egyesült Államokkal szemben, de Európa többi részéhez képest nincs lemaradása.

A hetvenes évek óta újszerű fejlemény, hogy Amerika technológiai vezetőszerpét két olyan állam kezdte veszélyeztetni, mint Németország és főleg Japán, amelyek feldolgozóiparára egyaránt a szakképzett munkaerő intenzív foglalkoztatása és az egyedi gyártást segítő általános célú gépesítés jellemző. Sikerük főleg a számítástechnika fokozott termelési hasznosításaként bevezetett „rugalmas gyártásnak” tulajdonítható. A szakképzett munkások ugyanis a számvezerlésű szerszámgépek, robotok stb. segítségével viszonylag alacsony ráfordítással tudják kielégíteni a gyakran változó rendelői igényeket is. Japán esetében az új technológia bevezetése általában a tevékenységek egész csoportjának adaptálását jelenti, amelyek átfogják a tervezés, a gyártás és az értékesítés egész folyamatát. Például a számítógépes tervezés során elkészítik a kódolt utasításokat is a programozható gyártó berendezésekhez. A japán cégek a rugalmas termelésirányítással nemzetközi téren is jelentős megtakarításokat

érnek el mind a beruházások, mind a készletezés terén.

A legutóbbi években végzett összehasonlító vizsgálatok tanúsága szerint Japán a feldolgozóipar néhány területén (gépek és közlekedési eszközök gyártása, gumi- és műanyagipar) már némileg magasabb termelékenységi szintet ért el, mint az Egyesült Államok, azáltal, hogy sikeresen egyesítették a tömegtermeléssel elérhető megtakarításokat és az igényekhez igazodó rugalmas gyártási rendszert. A jövő ad majd választ arra, sikerül-e ezeket az eredményeket megismételni a gépjárművek és a fogyasztói elektronika gyártása terén is. Más, kevésbé támogatott ágazatokban viszont jelenleg még elég gyenge a japán ipar termelékenységi teljesítménye.

Végül a szerző eltérő álláspontot fejt ki a konvergencia-vita azon nézetével szemben, hogy egy teljesen integrált világban, amelyben minden ország azonos technikán alapuló termelést folytat, a termelékenységi szintek is azonosak lesznek. Véleménye szerint az eltérő természeti feltételek és a keresleti különbségek a jövőben is differenciált termelékenységi szinteket fognak eredményezni. Hasonló feltételek között működő országok körében — például Európán belül — természetesen van esély a közeledésre, sőt a kiegyenlítődésre is. Véleménye szerint azonban Amerika tartósan megőrzi termelékenységi előnyét Európával szemben.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

*

McINTOSH, C.:

A PRIVATIZÁCIÓ MÓDJAI KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA ORSZÁGAIBAN

(To market, to market. Navigating the road to privatization.) — *The Futurist*. 1994. 1. sz. 24—28. p.

Az ENSZ Fejlesztési Program elnevezésű szakosított szervezete (United Nations Development Programme — UNDP) 1993. márciusban megjelent kiadványa áttekinti az egykori KGST-országok piactudományra való áttérésének helyzetét, különös tekintettel az állami tulajdon magánkézbe adásának sajátosságaira, és ennek alapján a szerző a Genfben 1992. augusztusban, 14 ország részvételével tartott privatizációs szeminárium tapasztalatait foglalja össze.

A szerző összeveti a köztulajdon és a magántulajdon gazdálkodási hatékonyságainak, piaci alkalmazkodásainak eltéréseit. A nemzetközi tanácsadók hatása nem egyértelmű, esetenként naív és túlzottan optimista javaslatok születnek, és az érin-

tett országok politikusai (politikai érdektől vezetve) nem kellően mérik fel a gazdasági hatásokat.

A magántulajdonba adást olyan általános gondok gátolják a térségben, mint például a szabadpiac kultúrájának kialakulatlansága, a tulajdoni viszonyok és a vagyoneértékelés tisztázatlansága, a leromlott és fejletlen infrastruktúra, a gazdaságot érintő jogi háttér hiányai, a szabad beruházási források szükségessége és hasonlóak.

Miután beindult a magánkézbe adás folyamata, a korábbi gondokhoz újabbak járulnak: a jövedelmező vállalatokra található vevő, vagyis aki már az induló helyzetben is számottevő vagyonnal rendelkezett, az ezután még gazdagabb lesz, növekszenek a jövedelemkülönbségek. Társadalmi nyugtalanság forrása lehet, hogy a jövedelmezőség áremelésre ösztönzi a tulajdonost, hogy a külföldi befektetők a jövedelem egy részét kiviszik az országból, és hogy ha a verseny úgy kívánja, életképes belföldi üzemet is leállíthat új külföldi tulajdonosa.

A magyar privatizációs tapasztalatok alapján a Pénzügyminisztérium vezető munkatársának véleményére alapozva elszórtan minősíti például a magyar IBUSZ részvényeinek tőzsdére vitelét. A tanulmány bemutatja a Budapesti Értéktőzsde szerepét, mely lassítja az állami vállalatok magántulajdonba adását, és hiányzik a kellő pénzügyi fedezet a belföldiek befektetéseihez. Felhívja a figyelmet a magyar dohányipar jelentős részét ellenőrző külföldi befektetők logikus magatartására: úgy nyomulnak be a védett piacra, hogy vonakodnak beruházni a magyar üzemekbe.

A lengyel privatizációs programot 1990. júliusban indították, és megteremtették ennek törvényi háttérét. Megfontoltan halad a folyamat, amit az URSUS traktorgyár esete is igazol: megfelelő színvonalú és perspektivikus a cég termékválasztéka, megindult a cég átalakítása, de a magánkézbe adásra még nem készült fel a traktorgyár. A szerző a közgondolkodásban rejlő fékekre utalva idézi a lengyel munkások vágyát: a kapitalista világ legyen olyan, mint a korábbi szocializmus, de fizessenek többet. Eszerint mindkét rendszer előnyeit akarják, tiltakoznak például a magántulajdon megjelenésének tulajdonított növekvő munkanélküliség ellen. A lengyel tulajdonosok jogot formálnak a reprivatizációra is, hogy visszaigényelhessék több évtizede államosított vagyontárgyaikat. Más országokban kevésbé egyértelmű az államosított vállalatok visszaadásának törvényi háttere, és van, ahol eleve lemondtak erről a megoldásról. Ugyanis a külföldi befektetők visszariadhatnak, ha a megszerezni kívánt üzemet egy részén osztaniuk kell az egykori tulajdonossal.

érnek el mind a beruházások, mind a készletezés terén.

A legutóbbi években végzett összehasonlító vizsgálatok tanúsága szerint Japán a feldolgozóipar néhány területén (gépek és közlekedési eszközök gyártása, gumi- és műanyagipar) már némileg magasabb termelékenységi szintet ért el, mint az Egyesült Államok, azáltal, hogy sikeresen egyesítették a tömegtermeléssel elérhető megtakarításokat és az igényekhez igazodó rugalmas gyártási rendszert. A jövő ad majd választ arra, sikerül-e ezeket az eredményeket megismételni a gépjárművek és a fogyasztói elektronika gyártása terén is. Más, kevésbé támogatott ágazatokban viszont jelenleg még elég gyenge a japán ipar termelékenységi teljesítménye.

Végül a szerző eltérő álláspontot fejt ki a konvergencia-vita azon nézetével szemben, hogy egy teljesen integrált világban, amelyben minden ország azonos technikán alapuló termelést folytat, a termelékenységi szintek is azonosak lesznek. Véleménye szerint az eltérő természeti feltételek és a keresleti különbségek a jövőben is differenciált termelékenységi szinteket fognak eredményezni. Hasonló feltételek között működő országok körében — például Európán belül — természetesen van esély a közeledésre, sőt a kiegyenlítődésre is. Véleménye szerint azonban Amerika tartósan megőrzi termelékenységi előnyét Európával szemben.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

*

McINTOSH, C.:

A PRIVATIZÁCIÓ MÓDJAI KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA ORSZÁGAIBAN

(To market, to market. Navigating the road to privatization.) — *The Futurist*. 1994. 1. sz. 24—28. p.

Az ENSZ Fejlesztési Program elnevezésű szakosított szervezete (United Nations Development Programme — UNDP) 1993. márciusban megjelent kiadványa áttekinti az egykori KGST-országok piacgazdaságra való áttérésének helyzetét, különös tekintettel az állami tulajdon magánkézbe adásának sajátosságaira, és ennek alapján a szerző a Genfben 1992. augusztusban, 14 ország részvételével tartott privatizációs szeminárium tapasztalatait foglalja össze.

A szerző összeveti a köztulajdon és a magántulajdon gazdálkodási hatékonyságainak, piaci alkalmazkodásainak eltéréseit. A nemzetközi tanácsadók hatása nem egyértelmű, esetenként naív és túlzottan optimista javaslatok születnek, és az érin-

tett országok politikusai (politikai érdektől vezetve) nem kellően mérik fel a gazdasági hatásokat.

A magántulajdonba adást olyan általános gondok gátolják a térségben, mint például a szabadpiac kultúrájának kialakulatlansága, a tulajdoni viszonyok és a vagyoneértékelés tisztázatlansága, a leromlott és fejletlen infrastruktúra, a gazdaságot érintő jogi háttér hiányai, a szabad beruházási források szükségessége és hasonlóak.

Miután beindult a magánkézbe adás folyamata, a korábbi gondokhoz újabbak járulnak: a jövedelmező vállalatokra található vevő, vagyis aki már az induló helyzetben is számottevő vagyonnal rendelkezett, az ezután még gazdagabb lesz, növekszenek a jövedelemkülönbségek. Társadalmi nyugtalanság forrása lehet, hogy a jövedelmezőség áremelésre ösztönzi a tulajdonost, hogy a külföldi befektetők a jövedelem egy részét kiviszik az országból, és hogy ha a verseny úgy kívánja, életképes belföldi üzemet is leállíthat új külföldi tulajdonosa.

A magyar privatizációs tapasztalatok alapján a Pénzügyminisztérium vezető munkatársának véleményére alapozva elszórtan minősíti például a magyar IBUSZ részvényeinek tőzsdére vitelét. A tanulmány bemutatja a Budapesti Értéktőzsde szerepét, mely lassítja az állami vállalatok magántulajdonba adását, és hiányzik a kellő pénzügyi fedezet a belföldiek befektetéseihez. Felhívja a figyelmet a magyar dohányipar jelentős részét ellenőrző külföldi befektetők logikus magatartására: úgy nyomulnak be a védett piacra, hogy vonakodnak beruházni a magyar üzemekbe.

A lengyel privatizációs programot 1990. júliusban indították, és megteremtették ennek törvényi háttérét. Megfontoltan halad a folyamat, amit az URSUS traktorgyár esete is igazol: megfelelő színvonalú és perspektivikus a cég termékválasztéka, megindult a cég átalakítása, de a magánkézbe adásra még nem készült fel a traktorgyár. A szerző a közgondolkodásban rejlő fékekre utalva idézi a lengyel munkások vágyát: a kapitalista világ legyen olyan, mint a korábbi szocializmus, de fizessenek többet. Eszerint mindkét rendszer előnyeiket akarják, tiltakoznak például a magántulajdon megjelenésének tulajdonított növekvő munkanélküliség ellen. A lengyel tulajdonosok jogot formálnak a reprivatizációra is, hogy visszaigényelhessék több évtizede államosított vagyontárgyaikat. Más országokban kevésbé egyértelmű az államosított vállalatok visszaadásának törvényi háttere, és van, ahol eleve lemondtak erről a megoldásról. Ugyanis a külföldi befektetők visszariadhatnak, ha a megszerezni kívánt üzemet egy részén osztaniuk kell az egykori tulajdonossal.

A cikk bemutatja a cseh és a szlovák kuponos privatizációs technika (voucher) lényegét: a felnőtt állampolgárok egy heti keresetük értékéig értékpírkeretet vásárolhattak 1991. október és 1992. február között. A magánkézbe adásra kiválasztott állami vállalatok licitálásain részvényhez juthatnak a kuponok ellenében. A jogosultak háromnegyede (8,6 millió állampolgár) élt 1992. januárig ezzel a népszerű privatizálási lehetőséggel. A cikk felhívja a figyelmet az ilyen technikák buktatóira és arra, hogy a reprivatizálás bizonytalanságokkal jár az átadható tulajdont illetően. A cseh és a szlovák gazdaság elkülönülése ugyancsak megváltoztatta a kiinduló feltételeket.

A szerző a keletnémet gazdaság sajátos viszonyait is vizsgálja, és rámutat, hogy a magánkézbe juttatással nem zárul le az állam szerepe. A német Vagyonügynökség (Treuhand) több mint három ezer állami vállalat magánkézbe adását végezte el. A folyamat rendkívül gyors volt, ennek ellenére kiterjedt vizsgálatokkal minősítették az ajánlatokat, nem feltétlenül a legnagyobb árat ajánló kapta meg a tulajdont. Részletes üzleti tervet kértek, külön bemutatva a szándékolt beruházásokat, a munkahelyek alakulását (lehetőség szerinti megőrzését). A szerződéses feltételek megszegőit az állami hatóság jogkövetkezményekkel (például büntetéssel) fenyegeti, hatályos jogszabályok alapján. A központi államigazgatás mellett szerepet kapnak a helyi (például tartományi) testületek is a legmegfelelőbb vevő kiválasztásában. Ügyelnek arra is, hogy a lehető legkisebb legyen az olyan indokolatlan üzembeszárások veszélye, amelyek csupán a konkurens céghez tartozó befektető üzletpolitikai érdekeit követik. A tanulmány lényeges következtetése, hogy az államigazgatásnak számos tennivalója marad az állami tulajdon magánkézbe adását követő években is, mint ezt a brit tapasztalatok is igazolják.

Az állami szerepvállalásnak lényeges területei például a környezet és az egészség védelme, a jogin-

tézmények, a közműhálózat és más termelő infrastruktúrák, a pénzügyi szolgáltatások fejlesztése. A külföldi befektetőket vonzó árfolyampolitika, adózás és versenyszabályozás is fontos feltételei a privatizáció sikerének.

A cikk kiemeli a szellemi tulajdon védelmének fontosságát, elsősorban a szabadalmi jog korszerűsítését, a helyi kutatás és fejlesztés műhelyeinek erősítését.

Az UNDP-tanulmány az előbbi esettanulmányok összegzéseként megállapítja, hogy a piacnak kell az embereket szolgálni, és nem az embereket kell kiszolgáltatni a szigorú piaci hatásoknak. Elvárható, hogy a privatizáció a magánintézmények bátorítását célzó összefüggő stratégia szerves része legyen.

A cikk rámutat a jellegzetes döntési hibákra is, például arra, hogy a magánkézbe adás során nem a távlati gazdasági fejlődést, hanem a rövid távú bevételeket mérlegelik. Kedvezőtlen a környezet olyan esetekben, amikor például nincs megfelelő versenytörvény, a tulajdonos visszaélhet piaci erőfölényével.

Mindenképpen politikai egyezségekre kell törekedni, megfelelő törvényi felhatalmazásokkal összehangolva a gazdasági, valamint a társadalmi célokat. Kettős értelemben is hiányozhat a megfelelő stratégia: ha ugyanis nem kellő színvonalú a pénzügyi, üzleti terv, kedvezőtlen lehet a részvények elosztása, a külföldiek a profit maximumát a belföldi jövedelemtulajdonosok kárára érhetik el. A munkaügyi stratégiára még ennél is kisebb figyelmet fordítanak: nem takarítható meg az elidegenítés várható foglalkoztatási változatait tárgyilagosan mérlegelő előzetes párbeszéd az ajánlattevőkkel. Át kell tekinteni a tulajdonosváltás hatásait, például az ígért szakképzést, átképzést, az elkerülhetetlen elbocsátás társadalmi terheit.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

DEMOGRÁFIA — TÁRSADALOMSTATISZTIKA

NANDA, A. ÉS SZERZŐTÁRSAI:

A NÉPESSÉG EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁNAK ALAKULÁSA

(Health in the central and eastern countries of the WHO European region: An overview.) — *World Health Statistics Quarterly*. 1993. 3. sz. 158—165. p.

Tanulmányukban a szerzők az Egészségügyi Világszervezet Európai Régiójának két nagy országcsoportját — egyfelől a nyugati, másfelől a közép-,

illetve kelet-európai államokat — hasonlítják össze. Amint arra már a korábbi kutatások is rámutattak, a két országcsoport lakosságának egészségi állapota között a különbség az 1960-as években kezdett el növekedni, amikor is Nyugaton — az 1950-es évek megtorpanása után — ismét emelkedésnek indult a várható élettartam, míg Keleten folytatódott a korábbi időszak stagnálása, sőt nem egy helyen a rosszabbodás jelei mutatkoztak. Az ellentétes irányú fejlődés eredményeként egyre szélesedett a sza-

A cikk bemutatja a cseh és a szlovák kuponos privatizációs technika (voucher) lényegét: a felnőtt állampolgárok egy heti keresetük értékéig értékpírkeretet vásárolhattak 1991. október és 1992. február között. A magánkézbe adásra kiválasztott állami vállalatok licitálásain részvényhez juthatnak a kuponok ellenében. A jogosultak háromnegyede (8,6 millió állampolgár) élt 1992. januárig ezzel a népszerű privatizálási lehetőséggel. A cikk felhívja a figyelmet az ilyen technikák buktatóira és arra, hogy a reprivatizálás bizonytalanságokkal jár az átadható tulajdont illetően. A cseh és a szlovák gazdaság elkülönülése ugyancsak megváltoztatta a kiinduló feltételeket.

A szerző a keletnémet gazdaság sajátos viszonyait is vizsgálja, és rámutat, hogy a magánkézbe juttatással nem zárul le az állam szerepe. A német Vagyonügynökség (Treuhand) több mint három ezer állami vállalat magánkézbe adását végezte el. A folyamat rendkívül gyors volt, ennek ellenére kiterjedt vizsgálatokkal minősítették az ajánlatokat, nem feltétlenül a legnagyobb árat ajánló kapta meg a tulajdont. Részletes üzleti tervet kértek, külön bemutatva a szándékolt beruházásokat, a munkahelyek alakulását (lehetőség szerinti megőrzését). A szerződéses feltételek megszegőit az állami hatóság jogkövetkezményekkel (például büntetéssel) fenyegeti, hatályos jogszabályok alapján. A központi államigazgatás mellett szerepet kapnak a helyi (például tartományi) testületek is a legmegfelelőbb vevő kiválasztásában. Ügyelnek arra is, hogy a lehető legkisebb legyen az olyan indokolatlan üzembeszárások veszélye, amelyek csupán a konkurens céghez tartozó befektető üzletpolitikai érdekeit követik. A tanulmány lényeges következtetése, hogy az államigazgatásnak számos tennivalója marad az állami tulajdon magánkézbe adását követő években is, mint ezt a brit tapasztalatok is igazolják.

Az állami szerepvállalásnak lényeges területei például a környezet és az egészség védelme, a jogin-

tézmények, a közműhálózat és más termelő infrastruktúrák, a pénzügyi szolgáltatások fejlesztése. A külföldi befektetőket vonzó árfolyampolitika, adózás és versenyszabályozás is fontos feltételei a privatizáció sikerének.

A cikk kiemeli a szellemi tulajdon védelmének fontosságát, elsősorban a szabadalmi jog korszerűsítését, a helyi kutatás és fejlesztés műhelyeinek erősítését.

Az UNDP-tanulmány az előbbi esettanulmányok összegzéseként megállapítja, hogy a piacnak kell az embereket szolgálni, és nem az embereket kell kiszolgáltatni a szigorú piaci hatásoknak. Elvárható, hogy a privatizáció a magánintézmények bátorítását célzó összefüggő stratégia szerves része legyen.

A cikk rámutat a jellegzetes döntési hibákra is, például arra, hogy a magánkézbe adás során nem a távlati gazdasági fejlődést, hanem a rövid távú bevételeket mérlegelik. Kedvezőtlen a környezet olyan esetekben, amikor például nincs megfelelő versenytörvény, a tulajdonos visszaélhet piaci erőfölényével.

Mindenképpen politikai egyezségekre kell törekedni, megfelelő törvényi felhatalmazásokkal összehangolva a gazdasági, valamint a társadalmi célokat. Kettős értelemben is hiányozhat a megfelelő stratégia: ha ugyanis nem kellő színvonalú a pénzügyi, üzleti terv, kedvezőtlen lehet a részvények elosztása, a külföldiek a profit maximumát a belföldi jövedelemtulajdonosok kárára érhetik el. A munkaügyi stratégiára még ennél is kisebb figyelmet fordítanak: nem takarítható meg az elidegenítés várható foglalkoztatási változatait tárgyilagosan mérlegelő előzetes párbeszéd az ajánlattevőkkel. Át kell tekinteni a tulajdonosváltás hatásait, például az ígért szakképzést, átképzést, az elkerülhetetlen elbocsátás társadalmi terheit.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

DEMOGRÁFIA — TÁRSADALOMSTATISZTIKA

NANDA, A. ÉS SZERZŐTÁRSAI:

A NÉPESSÉG EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁNAK ALAKULÁSA

(Health in the central and eastern countries of the WHO European region: An overview.) — *World Health Statistics Quarterly*. 1993. 3. sz. 158—165. p.

Tanulmányukban a szerzők az Egészségügyi Világszervezet Európai Régiójának két nagy országcsoportját — egyfelől a nyugati, másfelől a közép-,

illetve kelet-európai államokat — hasonlítják össze. Amint arra már a korábbi kutatások is rámutattak, a két országcsoport lakosságának egészségi állapota között a különbség az 1960-as években kezdett el növekedni, amikor is Nyugaton — az 1950-es évek megtorpanása után — ismét emelkedésnek indult a várható élettartam, míg Keleten folytatódott a korábbi időszak stagnálása, sőt nem egy helyen a rosszabbodás jelei mutatkoztak. Az ellentétes irányú fejlődés eredményeként egyre szélesedett a sza-

kadék Európa e két része között, napjainkra pedig már egyenesen aggasztó mértékűvé vált a közép-, illetve kelet-európai államok lemaradása.

Ez a lemaradás lényegében valamennyi halálok esetében kimutatható. A csecsemőhalandóság például kétszer-háromszor nagyobb az európai régió keleti, mint nyugati részében, a volt Szovjetunió államaiban napvilágra került adatok fényében pedig az eltérés mértéke még jelentősebb. Ráadásul a statisztikai nyilvántartás pontossága a közép-, illetve kelet-európai országokban igencsak kívánnivalót hagy maga után; hivatalos becslések szerint a csecsemőhalandóság tényleges szintje ebben a térségben mintegy 30 százalékkal magasabb annál, mint ami a publikált adatokban tükröződik.

A nyugati és keleti régió eltérő irányú fejlődése talán a szív- és érrendszeri betegségek esetében a legszembetűnőbb, ez a halálok járul hozzá a legnagyobb mértékben a két országcsoport közötti szakadék kialakulásához. Miközben az Európai Közösség tagállamaiban az 1970-es évek óta úgyszólván folyamatosan csökken ennek a haláloknek a gyakorisága, addig a régió másik felében egyre nő a keringési rendszer betegségeiben meghaltak aránya.

Érdekes időbeli változás — szakszóval ún. cross-over — tanúi lehetünk a rákhalandóság esetében. Az 1970-es évek első felében a közép-, illetve kelet-európai országokban még valamelyest alacsonyabb volt ennek a haláloknek a gyakorisága, mint a nyugati államokban. Az évtized második felétől kezdve azonban fordult a kocka: míg Nyugaton folytatódott a korábbi esztendő stagnálása, sőt az 1980-as évek derekától enyhe csökkenés volt megfigyelhető, addig Keleten meredeken ívelt felfelé a rákhalandóság mértéke. Ennek következtében ma már a közép-, illetve kelet-európai államokban a standardizált halandósági hányados jóval meghaladja a nyugati országokban mért szintet, különösen ha figyelembe vesszük a volt Szovjetunió adatait is.

Meglepő jelenség az oltással viszonylag könnyen megelőzhető fertőző betegségek sűrű előfordulása Európa keleti felében. Kivált súlyos a helyzet e tekintetben az egykori Szovjetunió utódállamaiban, amelyekben igen gyakori a tuberkulózis, a diftéria és a fertőző májgyulladás. A járványos betegségeknek az elterjedtsége részben az oltóanyagok hiányával, illetve a meglévő vakcinák tárolása és szétosztása körüli nehézségekkel magyarázható.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok fényében a gyermekszülés jelentős egészségügyi kockázat Európa keleti felében. Az anyák halandósága ebben a térségben mintegy kétszerese — sőt, a volt Szovjetunióban négyszerese — az európai átlagnak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a terhességmegszakítás

legalizálása nyomán Albániában és Romániában igen jelentős mértékben csökkent az utóbbi időben ennek a haláloknek a gyakorisága.

A halálozási statisztikák mellett az egyéb forrásból származó adatok is a közép-, illetve a kelet-európai országokban élők rosszabb egészségi állapotát jelzik. Így például egy Oroszországban végzett felmérés szerint a lakosság több mint 70 százaléka minősítette rossznak saját egészségét, míg például Kanadában, Angliában és az Egyesült Államokban a megkérdezetteknek csupán 30—40 százaléka mondta ugyanezt, Dániában, Hollandiában és Svédországban pedig még ennél is kisebb, mindössze 20 százalék körüli volt ez az arány. Hasonlóan rossz képet festenek Oroszországról a sorozási statisztikák: az összeírt sorköteleseknek csupán 20 százaléka bizonyulna fizikailag alkalmasnak a katonai szolgálatra, ha a nemzetközileg elfogadott mércét alkalmaznák.

Mivel magyarázható a statisztikákból kirajzolódó igen jelentős eltérés az Európa keleti és nyugati részében élők egészségi állapota között? Az okok egyik csoportját a különféle rizikótényezők alkotják. Ide tartozik mindenekelőtt a dohányzás; Lengyelországban például a cigarettafogyasztás szintje több mint 50 százalékkal haladja meg az európai átlagot, s ez a már amúgy is igen magas szint még nőtt is az utóbbi években. Nyugtalanítóan magas a régió keleti felében az alkoholfogyasztás mértéke is. A kockázati tényezők közé kell sorolni továbbá a kedvezőtlen táplálkozási szokásokat, a rossz lakásvizonyokat és a környezetszennyezést.

A rizikótényezők másik csoportját az egészségügyi ellátás hiányosságai alkotják. A rendelkezésre álló adatok szerint a keleti országok a nemzeti össztermék valamivel kisebb részét fordítják egészségügyre, mit a nyugatiak. Ha pedig az ilyen célú állami kiadások vásárlóértékét nézzük, kitűnik, hogy Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában az 1990-es évek elején mindössze 250—400 dollár jutott egy főre.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

ZEIDLER, S.:

KULTÚRA ÉS SZABADIDŐ

(Kultur und Freizeit. Ergebnisse des Mikrozensus Dezember 1992.) — *Statistische Nachrichten*. 1994. 2. sz. 110—117. p.

Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal mikro-cenzusnak nevezett rendszeres lakossági adatgyűj-

kadék Európa e két része között, napjainkra pedig már egyenesen aggasztó mértékűvé vált a közép-, illetve kelet-európai államok lemaradása.

Ez a lemaradás lényegében valamennyi halálok esetében kimutatható. A csecsemőhalandóság például kétszer-háromszor nagyobb az európai régió keleti, mint nyugati részében, a volt Szovjetunió államaiban napvilágra került adatok fényében pedig az eltérés mértéke még jelentősebb. Ráadásul a statisztikai nyilvántartás pontossága a közép-, illetve kelet-európai országokban igencsak kívánnivalót hagy maga után; hivatalos becslések szerint a csecsemőhalandóság tényleges szintje ebben a térségben mintegy 30 százalékkal magasabb annál, mint ami a publikált adatokban tükröződik.

A nyugati és keleti régió eltérő irányú fejlődése talán a szív- és érrendszeri betegségek esetében a legszembetűnőbb, ez a halálok járul hozzá a legnagyobb mértékben a két országcsoport közötti szakadék kialakulásához. Miközben az Európai Közösség tagállamaiban az 1970-es évek óta úgyszólván folyamatosan csökken ennek a haláloknek a gyakorisága, addig a régió másik felében egyre nő a keringési rendszer betegségeiben meghaltak aránya.

Érdekes időbeli változás — szakszóval ún. cross-over — tanúi lehetünk a rákhalandóság esetében. Az 1970-es évek első felében a közép-, illetve kelet-európai országokban még valamelyest alacsonyabb volt ennek a haláloknek a gyakorisága, mint a nyugati államokban. Az évtized második felétől kezdve azonban fordult a kocka: míg Nyugaton folytatódott a korábbi esztendő stagnálása, sőt az 1980-as évek derekától enyhe csökkenés volt megfigyelhető, addig Keleten meredeken ívelt felfelé a rákhalandóság mértéke. Ennek következtében ma már a közép-, illetve kelet-európai államokban a standardizált halandósági hányados jóval meghaladja a nyugati országokban mért szintet, különösen ha figyelembe vesszük a volt Szovjetunió adatait is.

Meglepő jelenség az oltással viszonylag könnyen megelőzhető fertőző betegségek sűrű előfordulása Európa keleti felében. Kivált súlyos a helyzet e tekintetben az egykori Szovjetunió utódállamaiban, amelyekben igen gyakori a tuberkulózis, a diftéria és a fertőző májgyulladás. A járványos betegségeknek az elterjedtsége részben az oltóanyagok hiányával, illetve a meglévő vakcinák tárolása és szétosztása körüli nehézségekkel magyarázható.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok fényében a gyermekszülés jelentős egészségügyi kockázat Európa keleti felében. Az anyák halandósága ebben a térségben mintegy kétszerese — sőt, a volt Szovjetunióban négyszerese — az európai átlagnak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a terhességmegszakítás

legalizálása nyomán Albániában és Romániában igen jelentős mértékben csökkent az utóbbi időben ennek a haláloknek a gyakorisága.

A halálozási statisztikák mellett az egyéb forrásból származó adatok is a közép-, illetve a kelet-európai országokban élők rosszabb egészségi állapotát jelzik. Így például egy Oroszországban végzett felmérés szerint a lakosság több mint 70 százaléka minősítette rossznak saját egészségét, míg például Kanadában, Angliában és az Egyesült Államokban a megkérdezetteknek csupán 30—40 százaléka mondta ugyanezt, Dániában, Hollandiában és Svédországban pedig még ennél is kisebb, mindössze 20 százalék körüli volt ez az arány. Hasonlóan rossz képet festenek Oroszországról a sorozási statisztikák: az összeírt sorköteleseknek csupán 20 százaléka bizonyulna fizikailag alkalmasnak a katonai szolgálatra, ha a nemzetközileg elfogadott mércét alkalmaznák.

Mivel magyarázható a statisztikákból kirajzolódó igen jelentős eltérés az Európa keleti és nyugati részében élők egészségi állapota között? Az okok egyik csoportját a különféle rizikótényezők alkotják. Ide tartozik mindenekelőtt a dohányzás; Lengyelországban például a cigarettafogyasztás szintje több mint 50 százalékkal haladja meg az európai átlagot, s ez a már amúgy is igen magas szint még nőtt is az utóbbi években. Nyugtalanítóan magas a régió keleti felében az alkoholfogyasztás mértéke is. A kockázati tényezők közé kell sorolni továbbá a kedvezőtlen táplálkozási szokásokat, a rossz lakásvizonyokat és a környezetszennyezést.

A rizikótényezők másik csoportját az egészségügyi ellátás hiányosságai alkotják. A rendelkezésre álló adatok szerint a keleti országok a nemzeti össztermék valamivel kisebb részét fordítják egészségügyre, mit a nyugatiak. Ha pedig az ilyen célú állami kiadások vásárlóértékét nézzük, kitűnik, hogy Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában az 1990-es évek elején mindössze 250—400 dollár jutott egy főre.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

ZEIDLER, S.:

KULTÚRA ÉS SZABADIDŐ

(Kultur und Freizeit. Ergebnisse des Mikrozensus Dezember 1992.) — *Statistische Nachrichten*. 1994. 2. sz. 110—117. p.

Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal mikro-cenzusnak nevezett rendszeres lakossági adatgyűj-

tése keretében 1992 decemberében adatfelmérés készült az osztrákok kulturális magatartásáról és szabadidőben végzett tevékenységéről. Hasonló megkérdezésre legutóbb 1985 decemberében került sor.

Az 1992-es adatgyűjtés főbb vizsgálati területei a következők voltak:

- az olvasással töltött idő, az elsődlegesen kedvelt olvasmányok,
- a legkedveltebb rádióműsorok,
- a legkedveltebb televíziós műsorok,
- a kulturális létesítmények látogatásának gyakorisága,
- az aktív kulturális vagy kreatív tevékenység,
- a csoportos vagy egyesületen belüli tevékenység,
- az aktív sportolás,
- az egyesület keretében vagy fitness-centerben végzett sporttevékenység.

A felmérés a 6 éves és annál idősebb korosztályra terjedt ki; ez teljeskörűsítve több mint 7,2 millió személyt jelentett. Az adatszolgáltatás megtagadása után a felmérést 5,9 millió személyre vonatkozóan lehet érvényesnek tekinteni.

A viszonylag magas elutasítási arány részben a vizsgált téma „magánügy”-nek tekintettségéből adódott, nagyobb részt azonban abból, hogy a kérdőív túl terjedelmes volt, a háztartás szinte minden tagjára kiterjedt, és mindennek — különösen karácsony hetében — negatív hatása volt az együttműködési készségre.

Az adatszolgáltatás megtagadása érezhetően függött a kortól: a legfiatalabbak körében 24,1, a 60—69 éves korosztályban már csak 13,5 százalékos volt, a 70 évesek és az ennél idősebbek csoportjában viszont növekedett néhány százalékkal. Településtípusok szerint vizsgálva kevésbé voltak készségesek a nagyobb városokban lakó megkérdezettek, sokkal inkább rendelkezésre álltak az erősen agrárjellegű településeken lakók. Nehezebbnek bizonyult kapcsolatot teremteni a munkanélküliekkel, a tanulókkal, valamint az Ausztriában élő jugoszláv (illetve utódállamaikhoz tartozó) és a török állampolgárokkal. A külföldi állampolgároknál sokszor nyelvi problémák akadályozták az együttműködést. A nyugdíjasok és a kereső foglalkozást nem folytató háziasszonyok bizonyultak a legkészségesebb adatszolgáltatóknak.

Az olvasással kapcsolatban a következőket vizsgálták: mennyi időt fordít a lakosság könyvolvasásra, és milyen témájú könyveket olvas, továbbá mennyi időt tölt általában újság- és folyóirat-olvasásra és ezek milyen jellegűek.

Könyvnek a bekötött nyomdatermékeket értették. Ide tartoztak a puhakötésű „zsebkönyvek” is, viszont nem tekintették könyvnek a regényfüzeteket. Az 1992-es felvételnél nem tartozott a vizsgálat

körébe a megkérdezettek foglalkozásával kapcsolatos szakirodalom.

A válaszokból kitűnt, hogy a megkérdezettek 40 százaléka egyáltalán nem olvasott könyvet. A férfiaknál ez az arány 46 százalék, a nőknél 36 százalék. 1985-ben a könyvet egyáltalán nem olvasók hányada csak 28 százalék volt, de ebben a kedvezőbb eredményben közrejátszott a már említett, szakirodalommal bővített témakör. A könyvolvasók közül legtöbben (a válaszolók 26 százaléka) 1—3 órát olvastak hetente, 6 százalékuk pedig 8 órát vagy többet.

Az 1992. decemberi adatgyűjtésnél a megkérdezettek megadott lista alapján adták meg kedvenc könyvműfajonként témáikat (személyenként több is jelölhető volt). A megkérdezettek 26 százaléka legszívesebben szórakoztató könyveket olvasott, 12 százalékuk leginkább az útikönyveket kedvelte, s nagyjából azonos kedveltségűek (10—11%) voltak a történelmi és politikai témájú, a természettudományos és műszaki, a sport és egészségügyi, valamint a bűnügyi és utópisztikus könyvek. Legkisebb volt az érdeklődés a kortárs irodalom iránt.

A férfiaknál — az átlaghoz hasonlóan — a szórakoztató irodalom állt az első helyen (15,6%), arányuk azonban alig volt nagyobb, mint a természettudományos és műszaki könyveké (14,7%). Szívesen olvastak történelmi és politikai témájú könyveket, útikönyveket, valamint bűnügyi történeteket.

A nők döntően ugyancsak a szórakoztató irodalmat állították az első helyre (34,9%). Nagyjából azonos arányban jelölték meg elsődleges érdeklődési témaként az útikönyveket, a történelmi és politikai tárgyú, a bűnügyi és utópisztikus, a sport és egészségügyi témájú könyveket, a gyermek- és ifjúsági irodalmat és a kortárs irodalmat (a felsorolás sorrendjében 12,5 és 10,5 százalék között).

A legszívesebben olvasott könyvek témájának időbeli változásában az volt a legszembetűnőbb, hogy az érdeklődés inkább a szakjellegű irodalom felé fordult a szórakoztató olvasmányok rovására.

A megkérdezettek nagy hányada olvasott újságot. Mintegy 70 százalékuk rendszeresen olvasott napilapokat, több mint egyharmaduk hetilapokat is. E tekintetben nem volt számottevő a nemek szerinti különbség. A férfiak a nőknél lényegesen nagyobb arányban olvastak hír- és gazdasági magazinokat és szak- és hobbi folyóiratokat. A nők egyharmada viszont kedvelte a heti és havi képes folyóiratokat.

A kérdőív tartalmazott a legkedveltebb rádió- és tv-műsorokra vonatkozó kérdéseket is. A válaszokat itt is előre megadott lista alapján kellett megad-

ni. Egy-egy megkérdezett több műsort is megjelölhetett. E kérdésre adott válaszok alapján nem a rádió- és tv-műsorokkal való elégedettséget akarták vizsgálni, hanem ezen keresztül az egyes lakosságcsoportok kultúrszínvonalát kívánták jellemezni. Ezek az adatok tehát nem azt mutatják, hogy hányan nézték az egyes adásokat, hanem azt, hogy hányan kedvelték a különböző felsorolt műsorokat. Az így kapott képet tehát semmiképpen sem lehet piackutatási eredményekkel egybevetni.

A leghallgatottabb rádióműsorok közül első helyen álltak az információs műsorok, hírek és közlemények. A férfiak közül 65 százalékban, a nők közül 59 százalékban jelölték ezt legkedveltebb műsorként. A felsorolt műsorok között második helyen álltak (23,1%) a kívánságkoncertek és a „szív küldi” jellegű műsorok. A férfiaknál ez az arány 16,3, a nőknél 29,2 százalék volt. Kedveltek voltak még az angol nyelvű pop- és rockzenei, a népies szórakoztató zenei, a zenés szolgáltató műsorok és a sportközvetítések. Ez utóbbit a férfiak 28,6, a nők 6,9 százaléka sorolta a kedvenc műsorai közé.

A legkedveltebb televízióműsorok közül első helyen álltak a hírközlések (67,8%), másodikként viszont a sportközvetítések következtek (21,6%). Természetesen itt is jelentősen különbözött a két nem közti adat: a férfiak 35,6 százalékos preferenciájával szemben a nőknél ez 9 százalék. Mindkét nem kedvelte az állatokról szóló műsorokat; a bűnügyi filmeket és a kalandfilmeket nagyjából a férfiak nézték, viszont a szórakoztató filmeket, a show- és kvízműsorokat, a családssorozatokat, valamint a népies zenei műsorokat főleg a nők szerették.

A kulturális intézmények látogatottságára vonatkozó válaszokból kitűnt, hogy 1992-ben a megkérdezettek kétharmada egyáltalán nem, 23 százalékuk pedig egy hónapnál ritkábban járt moziba. 25 százalék volt azoknak az aránya, akik az év során legalább egyszer voltak színházban, 15,5 százalékuk volt kamaraszínházban vagy kabarérendezvényen, 10,6 százalékuk nézett meg operát vagy operettet, 17 százalékuk volt népi és fűvószei koncerten, s a megkérdezetteknek közel a fele járt múzeumban vagy kiállításon.

A szabad időben végzett tevékenységek közül — a sporton kívül — legnépszerűbb volt a kártyázás, ezt mindkét nem szívesen üzte, s ugyancsak mindkét nem szívesen játszott társasjátékokat. A férfiaknál számottevő szabadidős foglalkozás volt a barkácsolás, a számítógéppel való elfoglaltság és a fényképezés, a nők 40 százaléka viszont kézimunkázott vagy varrt szabad idejében. Ausztriában 1992-ben még mindig meglepően sokan muzsikáltak vagy énekeltek szabad idejükben, bár már kevesebben, mint az előző hasonló adatgyűjtés idején. A korábbiakhoz képest megnőtt azoknak az aránya, akik a felsorolt tevékenységek egyikét sem gyakorolták.

A sportágak közül legnépszerűbb volt az úszás, a kerékpározás és a kirándulás, mindkét nemnél nagyjából azonos arányban (42, illetve 47%). A megkérdezettek egyharmada töltötte szabad idejének egy részét síesiklással, 13 százalékuk sífutással. A férfiak szívesen futottak, futballoztak és teniszeztek, a nők körében viszont kedvelt volt a torna és az aerobik. A sport szerepe 1992-ben megnőtt.

(Ism.: Nadas Magdolna)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

- AFRICAN* statistical yearbook, 1990/1991. Economic Commission for Africa. Addis Ababa. UNECA. 1993. 141 p.
Afrika statisztikai évkönyve, 1990/1991. Észak-Afrika.
 I—069—B—0007/1990—1991/1/1
- AFRICAN* statistical yearbook, 1990/1991. Economic Commission for Africa. Addis Ababa. UNECA. 1993. 282 p.
Afrika statisztikai évkönyve, 1990/1991. Nyugat-Afrika.
 I—069—B—0007/1990—1991/1/2

ANNUAIRE statistique du Luxembourg, 1993. Service central de la statistique et des études économiques. Luxembourg. Statec. 1994. 588 p.

Luxemburg statisztikai évkönyve, 1993.

I—030—B—0006/1993

DATENREPORT: Zahlen und Fakten über die Bundesrepublik Deutschland. Statistisches Bundesamt. Bonn. BZPB. 1992. 661 p.

A Német Szövetségi Köztársaság statisztikai jelentése, 1992.

I—004—C—0064/1992

ni. Egy-egy megkérdezett több műsort is megjelölhetett. E kérdésre adott válaszok alapján nem a rádió- és tv-műsorokkal való elégedettséget akarták vizsgálni, hanem ezen keresztül az egyes lakosságcsoportok kultúrszínvonalát kívánták jellemezni. Ezek az adatok tehát nem azt mutatják, hogy hányan nézték az egyes adásokat, hanem azt, hogy hányan kedvelték a különböző felsorolt műsorokat. Az így kapott képet tehát semmiképpen sem lehet piackutatási eredményekkel egybevetni.

A leghallgatottabb rádióműsorok közül első helyen álltak az információs műsorok, hírek és közlemények. A férfiak közül 65 százalékban, a nők közül 59 százalékban jelölték ezt legkedveltebb műsorként. A felsorolt műsorok között második helyen álltak (23,1%) a kívánságkoncertek és a „szív küldi” jellegű műsorok. A férfiaknál ez az arány 16,3, a nőknél 29,2 százalék volt. Kedveltek voltak még az angol nyelvű pop- és rockzenei, a népies szórakoztató zenei, a zenés szolgáltató műsorok és a sportközvetítések. Ez utóbbit a férfiak 28,6, a nők 6,9 százaléka sorolta a kedvenc műsorai közé.

A legkedveltebb televízióműsorok közül első helyen álltak a hírközlések (67,8%), másodikként viszont a sportközvetítések következtek (21,6%). Természetesen itt is jelentősen különbözött a két nem közti adat: a férfiak 35,6 százalékos preferenciájával szemben a nőknél ez 9 százalék. Mindkét nem kedvelte az állatokról szóló műsorokat; a bűnügyi filmeket és a kalandfilmeket nagyjából a férfiak nézték, viszont a szórakoztató filmeket, a show- és kvízműsorokat, a családssorozatokat, valamint a népies zenei műsorokat főleg a nők szerették.

A kulturális intézmények látogatottságára vonatkozó válaszokból kitűnt, hogy 1992-ben a megkérdezettek kétharmada egyáltalán nem, 23 százalékuk pedig egy hónapnál ritkábban járt moziba. 25 százalék volt azoknak az aránya, akik az év során legalább egyszer voltak színházban, 15,5 százalékuk volt kamaraszínházban vagy kabarérendezvényen, 10,6 százalékuk nézett meg operát vagy operettet, 17 százalékuk volt népi és fűvószenei koncerten, s a megkérdezetteknek közel a fele járt múzeumban vagy kiállításon.

A szabad időben végzett tevékenységek közül — a sporton kívül — legnépszerűbb volt a kártyázás, ezt mindkét nem szívesen üzte, s ugyancsak mindkét nem szívesen játszott társasjátékokat. A férfiaknál számottevő szabadidős foglalkozás volt a barkácsolás, a számítógéppel való elfoglaltság és a fényképezés, a nők 40 százaléka viszont kézimunkázott vagy varrt szabad idejében. Ausztriában 1992-ben még mindig meglepően sokan muzsikáltak vagy énekeltek szabad idejükben, bár már kevesebben, mint az előző hasonló adatgyűjtés idején. A korábbiakhoz képest megnőtt azoknak az aránya, akik a felsorolt tevékenységek egyikét sem gyakorolták.

A sportágak közül legnépszerűbb volt az úszás, a kerékpározás és a kirándulás, mindkét nemnél nagyjából azonos arányban (42, illetve 47%). A megkérdezettek egyharmada töltötte szabad idejének egy részét síesiklással, 13 százalékuk sífutással. A férfiak szívesen futottak, futballoztak és teniszeztek, a nők körében viszont kedvelt volt a torna és az aerobik. A sport szerepe 1992-ben megnőtt.

(Ism.: Nadas Magdolna)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

- AFRICAN* statistical yearbook, 1990/1991. Economic Commission for Africa. Addis Ababa. UNECA. 1993. 141 p.
Afrika statisztikai évkönyve, 1990/1991. Észak-Afrika.
 I—069—B—0007/1990—1991/1/1
- AFRICAN* statistical yearbook, 1990/1991. Economic Commission for Africa. Addis Ababa. UNECA. 1993. 282 p.
Afrika statisztikai évkönyve, 1990/1991. Nyugat-Afrika.
 I—069—B—0007/1990—1991/1/2

ANNUAIRE statistique du Luxembourg, 1993. Service central de la statistique et des études économiques. Luxembourg. Statec. 1994. 588 p.

Luxemburg statisztikai évkönyve, 1993.

I—030—B—0006/1993

DATENREPORT: Zahlen und Fakten über die Bundesrepublik Deutschland. Statistisches Bundesamt. Bonn. BZPB. 1992. 661 p.

A Német Szövetségi Köztársaság statisztikai jelentése, 1992.

I—004—C—0064/1992

JAPAN Statistical yearbook, 1993/1994. Statistics Bureau Management and Coordination Agency. Tokyo. Stat. Bureau. 1994. XXXIX, 871 p.

Japán statisztikai évkönyve, 1993/1994.

I—051—C—0013/1993—1994

STATISTICAL information 1992. Central Bureau of Statistics. Zagreb. CBS. 1993. 48 p.

Horvátország statisztikai tájékoztatója, 1992.

I—046—C—0039/1992

GAZDASÁGSTATISZTIKA

ANNUAL bulletin of electric energy statistics for Europe, 1994. Bulletin annuel de statistiques de l'énergie électrique pour l'Europe. Ezhegodnyij bjulleten' evropejskojj statistiki ehlektroehnergii. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1994. 170 p.

Európa éves villamosenergia-statisztikai jelentése, 1994.

I—031—B—0009/1994

BANK profitability. Statistical supplement. Financial statements of banks Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1994. 187 p.

Bankjövendelmesség. Az OECD-országok bankjainak pénzügyi helyzete, 1983/1992.

I—033—B—0467/1983—1992

BASIC statistics of the Community. Comparison with some European countries, Canada, the USA, Japan and the USSR. Statistical Office of the European Communities. Luxembourg. EUROSTAT. 1993. 397 p.

Az Európai Közösségek statisztikai alapadatai, 1993.

I—038—D—0002/30/A

BELGIUM — Luxembourg. Paris. OECD. 1994. 145 p.

Belgium és Luxemburg gazdasági áttekintése, 1993/1994.

I—033—C—0115/1993—1994

CONTAS económicas da agricultura. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. INE. 1993. 25 p.

Portugália mezőgazdasági nemzetgazdasági elszámolásai, 1980/1991.

I—035—B—0129/1980—1991

DIETRICH, W. S.: In the shadow of the rising sun. The political roots of American economic decline University Park, Pa. Pennsylvania State Univ. Press. 1991. XVI, 343 p.

Amerika a felkelő nap országának árnyékában.

716743

ENERGY statistics of OECD countries, 1991/1992. Statistiques de l'énergie des pays de l'OCDE. International Energy Agency. Paris. OECD IEA. 1994. 230 p.

Az OECD-országok energiastatisztikája, 1991/1992.

I—033—B—0143/1991—1992

FRANCE. Paris. OECD 1993/94. 1994. 146 p., [2] fol. *Franciaország gazdasági áttekintése, 1993/1994.*

I—033—C—0119/1993—1994

GEOGRAPHICAL distribution of financial flows to developing countries. Disbursements, commitments, economic indicators. Répartition géographique des ressources financières mises à la disposition des pays en développement. Organisation for Economic Co-operation and Development. Paris. OECD. 1994. 340 p.

A fejlődő országokba irányuló tőke földrajzi megoszlása, 1989/1992.

I—033—B—0313/1989—1992

INDUSTRIAL statistics yearbook 1991. General industrial statistics. Department of International Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York. UN. 1993. VI, 708 p.

A világ iparstatisztikai évkönyve, 1991. Iparcikkek.

I—072—B—0036/1991/1

INDUSTRIAL statistics yearbook. Commodity production. Department of International Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York. UN. 1993. XVI, 948 p.

A világ iparstatisztikai évkönyve, 1982—1991. Fogyasztási cikkek.

I—072—B—0036/1991/2

INTERNATIONAL trade statistics yearbook. Trade by country. Department of International Economic and Social Affairs. New York. UN. 1993. CIII, 1043, 119 p.

Nemzetközi külkereskedelmi statisztikai évkönyv, országok szerinti megoszlásban, 1992.

I—072—B—0097/1992/1

ITALY. Paris. OECD. 1994. 170 p.

Olaszország gazdasági áttekintése, 1993/1994.

I—033—C—0116/1993—1994

JAHRESSTATISTIK des Aussenhandels der Schweiz. Statistique annuelle du commerce extérieur de la Suisse Eidgenössischen Oberzolldirektion. Bern. Eidg. Oberzoll-direktion. 1994. 209 p.

Svájc külkereskedelmi statisztikája, 1993.

I—031—A—0009/1993/3

The *LIVESTOCK* and meat market. New York. UN. 1994. VII, 80 p.

Élőállat és hús világpiac, 1992/1993.

I—031—B—0221/1992—1993/3

NATIONAL accounts for the former Soviet Union. Sources, methods and estimates. Centre for Co-operation with the European Economies in Transition and Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States. Paris. OECD. 1993. 152 p.

Az egykori Szovjetunió nemzetgazdasági elszámolásai.

I—033—B—0473

NATIONALREGNSKABSSTATISTIK. National accounts. Danmarks Statistik. Kobenhavn. Danmarks Stat. 1994. 188 p.

Dánia nemzetgazdasági elszámolásai, 1992.

I—039—B—0042/1992

NICOLETTI, G.—REICHLIN, L.: Trends and cycles in labour productivity in the major OECD countries. Paris. OECD. 1993. 52 p.

Munkatermelékenység trendek és ciklusok a főbb OECD-országokban.

814040

NORWAY. Paris. OECD. 1994. 111 p.

Norvégia gazdasági áttekintése, 1993/1994.

I—033—C—0117/1993—1994

PAQUÉ, K.-H.: East/West-wage rigidity in united Germany: causes and consequences. Kiel. Inst. für Weltwirtschaft. 1993. 64 p.

Eltérő bérpolitika az egyesült Németország keleti és nyugati tartományában.

512032

PETROLEUM supply annual. Energy Information Administration. U.S. Department of Energy. Washington. U.S. Dept. of Energy EIA. 1994. XVIII, 182 p.

A világ kőolajtermelésének éves összegzése, 1993.

I—072—B—0566/1993/1

SHORT-TERM economic statistics: Central and Eastern Europe. Statistiques économiques à court terme. Europe centrale et orientale. Organisation for Economic Co-operation and Development Centre for Co-operation with European Economies in Transition. Paris. OECD. 1992. 390 p.

A közép- és kelet-európai országok rövid távú gazdaságstatisztikája.

I—033—C—0222

STATISTIQUES annuelles de la production, 1990. Institut national de statistique. Bruxelles. INS. 1994. 364 p.

Belgium iparstatisztikai évkönyve, 1990.

I—038—B—0191/1990

STEHN, J.: America's departure from multilateralism. Highway or dirt road to freer trade? Kiel. Inst. für Weltwirtschaft. 1993. 20. p.

Új amerikai kereskedelempolitika?

814162

SU ürünleri istatistikleri. 1992. Fishery statistics. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara. DIE. 1994. 54 p.

Törökország halászati statisztikája, 1992.

I—050—B—0049/1992

SURVEY of economic and social conditions in Africa. Economic Commission for Africa. Addis Ababa. UNECA. 1993. XIII, 112, 68 p.

Afrika társadalmi-gazdasági helyzetének 1990/1991. évi felmérése.

I—072—B—0289/1990—1991

SWEDEN, 1993/1994. Paris. OECD. 1994. 153 p.

A svéd gazdaság áttekintése. 1993/1994.

I—033—C—0139/1993—1994

TARIMSAL yapi ve üretim. Agricultural structure and production. Ankara. DIE. 1994. IX, 386 p.

Törökország mezőgazdasági szerkezete és termelése, 1992.

I—050—B—0044/1992

In *VERKEHR* gesetzte neue Motorfahrzeuge. Véhicules à moteur neufs mis en circulation. Bern. BFS. 1994. 95 p.

A Svájcban újonnan forgalomba kerülő gépkocsik, 1993.

I—031—B—0228/1993

WORLD labour report. International Labour Organisation. Geneva. ILO. 1994. VIII, 113 p.

Az ILO jelentése a világ munkaügyi helyzetéről, 1994.

472511/1994

TÁRSADALOMSTATISZTIKA — EGÉSZSÉGÜGY — KULTÚRSTATISZTIKA

ARBETSSJUKDOMAR och arbetsolyckor, 1990/1991. Occupational diseases and occupational accidents. Arbetarskyddsstyrelsen. Stockholm. SCB. 1994. 282 p.

Foglalkozási megbetegedések és foglalkozási balesetek Svédországban, 1990/1991.

I—041—B—0087/1990—1991

INDICADORES da protecção social, associações sindicais e patronais. 1991. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa. INE. 1993. 22 p.

Portugália társadalombiztosítási statisztikájának 1991. évi kivonata.

I—035—B—0130

KRIMINALSTATISTIK, 1992. Criminal statistics. Danmarks Statistik København. Danmarks Stat., 1994. 133 p.

Dánia bűnügyi statisztikája, 1992.

I—039—B—0043/1992

Das *SCHULWESEN* in Österreich. Schuljahr, 1992/93. Wien. ÖStZ. 1994. 285 p.

Ausztria oktatásügye, 1992/93. tanév.

I—002—B—0226/1992—1993

SOSIALSTATISTIKK 1992. Social statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1994. 77 p.

Norvégia szociális ellátási statisztikája, 1992.

I—040—B—0070/1992

STRASSENVERKEHRSSICHERHEIT im Jahre 1993. Wien. ÖStZ. 1994. 193 p.

Ausztria közúti közlekedési baleseti statisztikája, 1993.

I—002—B—0222/1993

SURVEY of state prison inmates 1992. U.S. Department of Justice. Washington. U.S. Dept. of Justice. 1993. IV, 34 p.

Az Egyesült Államok 1991. évi börtönstatisztikája.

I—072—B—0617/1991

DEMOGRÁFIA

DÖDSORSAKER, 1992. Causes of death. Stockholm. SCB. 1994. 250 p.

Svédország halálloki statisztikája, 1992.

I—041—C—0068/1992

EIDGENÖSSISCHE Volkszählung 1990. Recensement fédéral de la population 1990. Censimento federale della popolazione 1990. Bundesamt für Statistik. Bern. BFS. 1993. XLVI, 173 p.

Svájc 1990. évi népszámlálása. Háztartások és családok.

I—031—B—0262/[16]

INTERNATIONAL health data reference guide, 1993 US Department of Health and Human Service. Hyattsville, Md. DHHS. 1994. V, 118 p.

Tájékoztatói segédlet a nemzetközi egészségügyi adatokhoz, 1993.

472496/1993

MORTALITY statistics Review of the Registrar General on deaths by area of usual residence in England and Wales. London. HMSO. 1994. IV, 27 p. + mell.

Anglia és Wales halandósági statisztikája területi részletezésben, 1992.

I—036—B—0361/1992

MORTALITY surveillance system: models from the first year. Hyattsville. Md. DHHS. 1993. VI, 70 p.

Halálozási okok felderítési rendszere.

I—072—C—0377/21

POPULATION estimates as of October 1 1993. Tokyo. Stat. Bureau. 1994. 82 p.

Japán népességbecslése az 1993. október 1-i állapotnak megfelelően.

I—051—C—0035/1993

VITAL statistics Japan. Statistics and Information Department Ministry of Health and Welfare. Tokyo. MHW. 1993. 613 p.

Japán népmozgalmi statisztikája, 1992.

I—051—C—0024/1992/3